

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

FJERDE BIND · 1910

KØBENHAVN · 1910

I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE

REDAKTIONSUDVALG

J. FINSEN, By- og Herredsfoged, Ringkøbing
P. STORGAARD PEDERSEN, Lærer, Hee
P. SEVERINSEN, Sognepræst, Tiim

INDHOLD

	Side
K. Kristensen: Ilderhede Kirke og dens Omegns Historie . . .	1
Palle Fløe: Landsdommer Jens Lassen	22
Palle Fløe: En Rønningssag fra Stavnsbaandets Tid	28
J. Jeppesen: Jordbunds-Sænkning ved Nissum Fjord	35
Kr. Larsen Vestergaard: Folke- og Fortidsminder fra Ulfborg Sogn	41
P. Severinsen: Tiim-Madum Præstehistorie	53
P. Storgaard Pedersen: Fastsættelse af Hoveriet til Herregaar- den Aabjerg	95
P. Storgaard Pedersen: Brødremenighedens Virksomhed i Hard- syssel	102
E. Falbe Hansen: Erindringer fra Vestjylland, II	157
Emanuel Falbe Hansen	211
P. Severinsen: Fra Landsbyskolens Barndomstid	213
P. Severinsen: Fra Nørre Horne Herreds Kirker	226
Uddrag af Regnskabet	236
Til- og Afgang af Medlemmer	237
Register	240

ILDERHEDE KIRKE OG DENS OMEGNS HISTORIE

Af Skoleforstander K. KRISTENSEN, Hoven

Sønder Felding-Skarrild Aa og S. Omme-Hoven Aa er Navne paa to af de største Tilløb til den store Skern Aa. Imellem disse to Strømme og Aadale ligger en Slette bestaaende af Hede og Mosedrag. Her findes den store Feldingmose med sine Forgreninger. Kun enkelte Steder hæver der sig paa denne Slette et lille Bakkeparti. Arealet, der er flere Kvadratmile, ligner en mægtig Kile. Det har sin største Bredde mod Øst og snævrer mere og mere ind mod Vest, hvor de to Aaer støder sammen.

Dette store Areal hører til Sognene Sdr. Felding, Skarrild, Hoven og Sdr. Omme og ligger i Vejle og Ringkøbing Amter. For halvfjerdssindstyre Aar tilbage laa disse store Strækninger ubeboede. Her var et udmærket Hjemsted for vilde Dyr og Fugle; her tumlede Ræve og Harer sig uden videre Fare, og her kunde man en stille Aftenstund høre Vildandens Rappen og Urhanens Skogren for ikke at tale om Hjejls melankolske Toner.

Jo, her var en Stilhed og Ro den Gang, som man nu næppe kan tænke sig det. Befolkningen i disse Egne boede saa at sige alle ved Strømmene eller i Aadalene.

De store Udmarker, der hørte til Byerne, laa hen og blev kun lidet ænset; desuden laa de saa langt borte, undertiden en hel Mil og længere. Der var Gaarde, der ejede saa store Arealer, at de ikke kendte Størrelsen eller Grænserne for Ejendommene. Fra disse store Udmarker fik man sit Ildebrændsel, der mest bestod af Hedetørv, desuden avlede man en Del Hø paa de store Mosearealer, men det var mindre godt, besværligt at bjærge og endnu besværligere at faa kørt hjem. Vejene var lange og meget daarlige, og man havde i Reglen kun Stude at køre med, saa det var et sent Arbejde. Mest Udbytte havde man af disse store Udmarker til Græsning for store Faareflokk og paa sine Steder noget Ungkvæg. Om Sommeren kunde man se mægtige Faareflokk paa de store Sletter, Flokke, der talte 2 å 300 Faar. Hver Flok havde sin Hyrde eller Vogterdreng, som om Morgenen samlede Faarene fra de nærmeste Gaarde, drev dem i Marken og kom ikke hjem før Aften.

Ind over den her omtalte store Hedestrækning snoede sig fra gammel Tid en Vej fra Fruergaard i Felding til Sdr. Omme, den saakaldte *Drivervej*. Den kaldtes saa, fordi den hvert Foraar blev benyttet af en stor Mængde Stude, der blev drevet fra de nordlige Egne langs ned gennem Jylland til de store Markeder i Marskegnene: Tønder, Husum, Itzehoe o. s. v. I denne Drivertid var der Liv paa Heden; der var Dage, man kunde tælle indtil 50 store Flokke af Stude. Hver Flok havde sine Drivere. Studene brølede, og Driverne bandede og skændte, naar de firbenede ikke vilde følge Vejen. Ja, i den Tid var der Liv paa Heden. Nu er alt dette kun en Saga, men ikke ældre, end jeg kan huske det hele. Omkring ved 1865 standsede dette „Driverliv“.

Saaledes var Livet paa Heden den Gang. Ingen

anede, at her engang skulde blive et større Landbrug med mange Gaarde og Huse, endnu mindre, at der her midt paa den store, øde, folketomme Slette skulde rejse sig en dejlig Kirke med Taarn og Spir og med en klangfuld Klokke, der med sin Malmtunge kaldte Folk sammen til Fest. Den vidtstrakte Egn laa og ventede, der maatte komme noget. Her laa store Kræfter gemt, her laa store Kapitaler gemt — engang maatte de frem for Dagen. Maaske kunde disse Ødemarker komme til at overstraale de gamle Byer, der laa saa lunt i Aadalene.

Befolkningen tog mere og mere til i de gamle Byer, man maatte se at finde Plads, se at komme ud, men hvem turde vove det? De, der havde nogen Formue, vilde ikke ud paa de øde Steder og være Rydningsmænd. De fattige havde ikke stort Mod; men Føden skulde man have og noget maatte der gøres.

Foruden den allerede nævnte Feldingmose med sine Udløbere fandtes her store Arealer med forskellige Navne, saaledes i Felding Sogn *Ilderhede* og *Sandet*, i Hoven *Knaplund* og *Kratbanken* og i Sdr. Omme *Stakroge* og *Skovsende* Udmarker.

Omkring ved 1840 bosatte tre fattige Familier sig paa den søndre Del af Knaplund saa nær Hoven og Ørbæk som muligt. I 1842 eller 43 vovede atter to Familier at sætte Bo langt borte fra Mennesker, den ene paa Ilderhede og den anden paa Sandet.

Manden paa Ilderhede kaldte man *Hans Slot* eller Hans Forpagter. Han havde tidligere været Forpagter af Felding Præstegaard, men stammede fra Lønborg. Han og Konen var meget arbejdsomme, men yderst fattige. Da de begyndte Livet her paa den øde Hede, havde de flere Børn, og der blev efterhaanden en stor Flok, men Børnene var raske og arbejdsomme. Det

var overmaade smaat at begynde med, og der maatte kæmpes en alvorlig Kamp for Tilværelsen. De fik bygget et lille, yderst tarveligt Hus med Plads til Familien og en Ko. Koen kunde om Sommeren faa Føden i den nærliggende Mose, og den første Vinter maatte den nøjes med Mosehø. En god Mand laante Hans et Par Stude og en Plov i nogle Dage, saa han kunde faa pløjet lidt af Heden nær ved Huset. Han brød da nogle Agre op af Heden. Da det blev tørt, brændte han Furerne eller Hedeskjolden; Asken tjente som Gødning, og han saaede her Rug. Det gav ofte et meget godt Udbytte, men det var en farlig Driftsmaade, idet Jorden ved en saadan „Brænden“ blev tildels ødelagt, da man brændte det meste af det, hvoraf Mulden skulde dannes. Det var dog for ikke faa Nybyggere i mange Aar den almindelige Driftsmaade saavel i Hede som i Mose. Der fortælles om Hans Slot fra hine første Dage, at han en Dag havde spændt sig selv og Koen for Harven, og de gik saa og trak den. En Mand kom til og saa paa dette Arbejde med Forundring. Han siger da til Hans: „Spænd Koen fra og lad mig trække sammen med dig.“ Om Hans gik ind paa det, melder Historien intet om; men sikkert er det, at her maatte arbejdes.

Den anden Mand, der samtidig bosatte sig paa Sandet, hed *Niels Nielsen*; han maatte ogsaa slide sammen med sin Hustru. Her var ikke megen Selskabelighed; sjælden kom der fremmede og sjælden havde de to Familier Tid at komme sammen; der var omtrent en halv Mil imellem dem og ingen Vej.

Begyndelsen til at bebo disse Egne var nu gjort. I 1847 købte *Kristian Nielsen*, en Husmand i Hoven, et stort Hede- og Moseareal fra en lille Gaard, kaldet Lakkenborg. Det var den yderste Spids af Hoven Sogn;

det grænsede mod Øst til Sdr. Omme og mod Nord til Felding. Det var et højt Bakkedrag, der skraanede jævnt ned til alle Sider. Paa det nordlige Affald fandtes et Stykke gammelt Egekrat; det hele fik efter dette Navnet *Kratbanken*. Da Kristian Nielsen slog sig ned her og begyndte at bygge, fik han meget snart Navn efter Banken og kom Mand og Mand imellem til at hedde *Kr. Kratbanke*. Han var barnefødt i Nr. Skovs-ende i Sdr. Omme. I en ung Alder blev han gift med en ældre, men meget dygtig Pige. Hans Fader var imod dette Giftermaal, og skønt Kristian var eneste Barn, maatte han dog forlade Hjemmet og sørge for sig selv. Han lejede i Hoven en lille Stue til sin Kone. Om Sommeren gik han paa Arbejde som Haandværker. Han var meget praktisk og fingernem og kunde baade tømre, mure og tække, saa han havde altid nok at bestille. Ved Vintertid sad han i sin lille Stue sammen med Konen; han var da Uhrmager. Var han flittig og arbejdsom, var Konen det ikke mindre; hun spandt og strikkede efter en større Maalestok. Saaledes gik det i nogle Aar. De fik en lille Dreng og en lille Pige, saa der blev flere Munde at sørge for, og det var saa tungt, at de ikke kunde være sammen om Sommeren, da Kristian næsten altid maatte være ude.

Han fik da den Tanke at købe Jord, bygge sig et lille Hus til Familien og se paa den Maade at slaa sig igennem. Ejeren af Lakkenborg vilde nok sælge sin Udmark, der laa saa langt borte. Denne Jord kunde købes for en billig Pris. Kristian Nielsen købte den store Ejendom, skønt mange raadede ham derfra; men han havde godt Haab. Han vilde gerne være sin egen Mand og bo under eget Tag, og der var jo da ogsaa andre, der havde vovet sig der langt ud paa de øde Hedeegne. Kristian tænkte nu paa at flytte ud og

bygge paa den store Ejendom, hvor der ikke var pløjet en Fure. Han udsaa Byggepladsen; det blev omtrent paa det højeste Sted oppe paa den høje Bakke. Her var frisk Vind og vid Udsigt til alle Sider. Først gravede man en Brønd; det var et svært og dyrt Arbejde. Man maatte over 20 Alen ned, før man naaede Vand. Han skulde saa til at bygge; men det blev smaat, da han kun havde lidt at bygge for. Nogle gode Mænd i Ørbæk, som ynkede denne unge Mand, der slog sig ned saa langt borte fra andre Mennesker, hjalp ham at faa Byggeemnerne kørt til Stedet; desuden pløjede de nogle Agre for ham, saa han snart kunde faa lidt Avling. Han gjorde paa det nærmeste alt Arbejde selv; han var selv Murer, Tømrer og Tækkemand. Kun faa Nybyggere var saa nævenyttige som han. Der blev bygget to smaa Huse: et Stuehus og et Udhus. Stuehuset var godt 12 Alen langt og 8 Alen dybt. Her var saa lavt til Loftet, at voksne Mennesker maatte bukke sig for ikke at støde mod Bjælkene. Det lille Hus var godt indrettet, og der var Glæde den Dag, Familien tog det i Brug. I Udhuset var der Plads til 2 Køer og nogle Faar.

Den Mand, der her slog Bo, sad inde med en for den Tid stor Udvikling. Han kom til at øve en ikke ringe Indflydelse paa det Liv, der efterhaanden udviklede sig blandt de Familier, der bosatte sig i Omegnen. I mange Henseender søgte man Raad og Hjælp hos ham. Han var altid villig til at hjælpe, hvor han kunde. Han voksede sammen med de fattige Hedeboere, som han i et og alt delte Kaar med.

Omtrent paa samme Tid, Kristian Nielsen byggede paa Kratbanken, havde en Mand fra Sdr. Omme bygget et Hus paa Stakroge Mark i Sdr. Omme. Manden hed Thomas Markussen, men kaldtes gerne *Thomas*

Vestergaard. Disse Mænds Ejendomme laa Side om Side, og Afstanden mellem deres Huse var ca. 1000 Alen. De to Mænd og Familier kom ofte sammen, og de blev særdeles gode Venner. Imellem de to Hjem blev med Aarene dybe Fodstier, og paa dem groede ikke Græs.

I mange, mange Henseender var det saare besværligt for disse Mennesker. Man havde at begynde med ingen anden Trækkraft end Køer; de var smaa og magre, saa det Markarbejde, der kunde udføres med dem, blev kun lidt. Man havde lang Vej og det endda ad meget daarlige Veje til Kirke, Skole og Mølle. De Mænd, her er Tale om, havde en Mil til Sdr. Omme Kirke og Mølle, ligesaa til Hoven Kirke og Mølle, og til Felding havde man endnu længere. Man kom ikke til Kirke hver Søndag, og det var et Savn for de Folk, der gerne vilde i Kirke. Var det besværligt at komme til Kirke, var det ikke mindre besværligt at komme til Mølle og faa malet Korn til Mel og Gryn. Man havde intet at køre med, og det var svært at bære en Sæk Korn paa Ryggen den lange, tunge Vej til og fra Møllen. Det skete da, at Kristian fik opspurgt en Mand, der havde en lille Haandkværn eller Haandmølle. Han fik den købt og stillet op i en Krog i det lille Køkken. Nu havde han altsaa sin egen Mølle og kunde selv male, men det var ikke noget let Arbejde at trække Møllen med Haandkraft, dog var det et Fremskridt. Han var fri for at gaa den lange Vej med Posen paa Nakken. En saadan Møllerejse tog almindelig en halv Dag.

Thomas Vestergaard kom ogsaa til Naboen og fik malet sit Korn. Han maatte selv dreje Kværnen. Det skete heller ikke saa sjældent, at andre Nybyggere længere borte fra kom med en lille Maltpose og fik malet.

Ved saadanne Lejligheder fik man saa en lille Samtale om et og andet, og det var ofte en hel Fornøjelse for de Mennesker at komme sammen. Den lille Mølle skar helt godt, naar bare Kornet var godt tørt, men det maatte det være, ellers „dejede“ det Kværnen, som man kaldte det.

Efter Trearskrigen tog det mere Fart med Byggeriet paa disse Egne. Man saa, at Folk derude paa Heden ogsaa fik Føden, og at det gik fremad for de virksomme og nøjsomme Familier. Kristian Nielsen og Thomas Vestergaard solgte hver det halve af deres Ejendomme. Henved 1000 Alen nordfor Kr. Niensens lille Hjem skød der nu et nyt Hjem op paa den brune Hedebanke. Det var en ung og kraftig Mand, der her tog fat paa Rydningsarbejdet. Han hed Jens Kr. Jensen, men det gik snart over til *Jens Kr. Kratbanke*.

Hvert Aar blev der nu grundlagt flere ny Hjem saavel i Hoven som i Felding og Sdr. Omme, særlig blev der bygget en Del paa Skovsende og Stakroge Marker i Sdr. Omme.

I 1858 maatte Kristian Nielsen forlade sit lille kære Hjem paa Kratbanken. Hans Fader var død, og han skulde overtage sin Fædrengaard i Nørre Skovsende. Det var med blandede Følelser, han solgte sit første Hjem, der gemte saa mange Minder, og det var svært at sige Farvel til de Familier, han var bleven knyttet saa nær til i de elleve Aar. Det var ogsaa svært for mange af Nybyggerne at se ham forlade Kredsen. Han var knyttet til dem med mange Baand og havde været en god Raadgiver i mange Henseender. Han havde været deres Skriver og ordnet mange Forhold for de fremmede, der kom og bosatte sig paa denne Egn.

Kristian Nielsen overtog saa sin Faders Gaard, men var ikke længere fra sine gamle Venner, end han sta-

dig kunde gæste dem og de til Gengæld ham. Han fulgte Udviklingen herude, saa han stadig vidste, hvad her foregik. I tyve Aar boede han i Nørre Skovsende. Han overdrog da den gamle Gaard til sin Søn og flyttede ud til de gamle Venner. Han kom til at bo paa Stakroge Mark nærved Felding Sogneskel.

Meget var forandret i de tyve Aar. Der var kommet mange ny Familier til Egnen. Han glædede sig ved al den Fremgang her var sket. Mange af de ny Mænd fik han kær. Her skal nævnes den Mand, der boede lige over for Kratbanken paa Ilderhede tæt ved Mosen. Hans Navn var i daglig Tale *Peder Helstrup*; han var indvandret som saa mange andre. Han stammede fra Herningegnen. Det var en livlig og dygtig Mand, der vilde fremad, og han havde en Flok flinke Børn. Den Mand sammen med de gamle Venner Thomas Vestergaard og Jens Kr. Kratbanke blev den gamle Kristians særlige Omgangskreds. De kom ofte sammen og drøftede da Fortid og Nutid, og man kan godt føje til Fremtiden.

Ikke sjælden kom den gamle Tale frem om den lange Vej til Kirke og Mølle. Især var de lange Mølleture en daglig Ulempe. Engang, da flere var samlede, drøftedes det gamle Emne. Denne Gang var Kirkespørgsmaalet kommet i første Række. Der var ikke lille Stemning for at faa en Kirke eller et Kapel midt i den store Kreds. Ved den Lejlighed udtalte Kristian Nielsen, der nu havde ikke mindre end tre Navne foruden sit Døbenavn, nemlig Kr. Kratbanke, Kr. Nørre Skovsende og Kr. Uhrmager (paa nuværende Tidspunkt kaldtes han Kr. Uhrmager), da det vingede Ord: „*Først en Mølle, saa kommer Kirken eller Kapellet!*“

Naar Kristian Nielsen udtalte disse Ord saa bestemt, da var dette bygget paa, hvad han havde oplevet i

Sdr. Omme. I flere Aar havde der været talt og skrevet om at faa bygget en Kirke i den østre Del af Sognet i Omvraa eller der i Nærheden, men det blev ikke til noget. De mange ny Hjem, der var kommet frem ogsaa paa den Egn, manglede ogsaa en Mølle. Man enedes da om at rejse en Mølle, og ikke lang Tid efter kom Kirken.

Her var altsaa vist en Vej af den gamle Kristian. Man fulgte hans Anvisning, sluttede sig sammen og rejste en Vejrmølle paa Stakroge Mark saa nær Felding og Hoven Sogne som muligt. Møllen laa paa det nærmeste midt i den store, mølletomme Kreds. Dette var et lille Fremskridt for Eggen. Ikke længe efter at Møllen var kommen, fik man ogsaa en Købmand, saa nu kunde man haade faa malet sit Korn og faa gjort Indkøb hos Købmanden.

Over dette glemte man dog ikke Spørgsmaalet om Kirken. Den 13. Juli 1879 blev der holdt et større Møde om Kirkesagen. Ved dette Møde blev der nedsat et Udvalg paa tre Mand, der skulde gøre alt for at fremme Sagen. Havde man i 1877 faaet to Kirker eller Kapeller i Sdr. Omme Østsogn, saa maatte man vel kunde faa en her. Udvalget kom til at bestaa af en Mand fra hvert Sogn. For Felding valgtes Peder Helstrup af Ilderhede, for Hoven Jens Kr. Jensen Kratbanke og for Sdr. Omme Ingustinus Kristiansen, en Søn af den gamle Kristian Nielsen eller Kr. Uhrmager. Kr. Nielsen vilde ikke tage mod Valg. Han var for gammel, mente han.

Udvalget indgav samme Aar et Andragende til Regering og Rigsdag om at faa bygget et Kapel paa et passende Sted for Befolkningen i Kredsen, og man foreslog, det helst maatte bygges saa nær som muligt ved det Sted, hvor de tre Sogne stødte sammen. Man

havde anmodet Præsterne i Sdr. Felding og Sdr. Omme om at prædike en eller to Gange om Maanedn i det paatænkte Kapel, og de havde givet Tilsagn om at imødekomme Ønsket. Dette Andragende naaede at blive behandlet i Udvalget samme Finansaar, men videre kom det ikke.

Kirkeudvalget indsendte et fornyet Andragende til Regering og Rigsdag. Dette havde til Følge, at der af Regeringen blev nedsat en Kommission, der skulde se paa Forholdene og Stedet. I denne Kommission havde blandt andre Rigsdagsmand Thomas Nielsen, Provst Heiberg og Herredsfoged Krarup af Herning Sæde.

Der blev da i Sommeren 1882 holdt et Møde paa Ilderhede hos Peder Helstrup. Her mødte mange Mennesker. Sagen blev grundig drøftet, og man udsaa og bestemte paa det nærmeste, at Kapellet skulde bygges nogle Hundrede Alen nordfor Peder Helstrups Gaard nær ved Landevejen mellem Sdr. Omme og Felding. Man haabede, at den Sag nu ret snart maatte komme i Orden. Ingen var nok mere glad hin Dag end Peder Helstrup og hans Hustru. De havde ved den Lejlighed haft saa store og saa mange fremmede i deres lille Hjem som aldrig før, og det var i alle Maader gaaet ualmindelig godt. Der var nu ogsaa Udsigt til, at Kapellet kom til at ligge paa deres Mark tæt ved Hjemmet.

Det kunde næsten se ud til, at det hele gik i Orden meget hurtigere, end man havde anet; men saaledes gik det nu ikke. Den Slags Sager gaar for det meste langsomt frem, og dette stadfæstede sig ogsaa her. Man ventede, at man snart maatte høre fra det, og at der nærmere maatte blive taget fat; men alt var stille, man hørte intet. Der var saa meget at gøre i Rigsdagen, den lille Sag fra den jyske Hede blev lagt hen.

Tiden gik. Der skete intet. Udvalget indsendte atter et Andragende; man maatte blive ved at banke paa. Hver Gang der kom en ny Præst til Sdr. Omme eller Felding henvendte Udvalget sig til ham om at prædike i Kapellet. Præsterne var altid villige til at imødekomme dette Ønske.

Der var nu gaaet elleve Aar hen, siden Udvalget var nedsat. I disse Aar var der sket store Forandringer. Store Arealer af Hede og Mose var indtaget til Dyrkning. Der var kommen mange ny Bopæle frem rundt omkring. Befolkningen var tiltaget meget, og Trangen til en Kirke eller et Kapel var ikke mindre. Udvalget for Kirkesagen var blevet træt, og da det ene Medlem i 1890 forlod Danmark for at rejse til Argentina, nedlagde de to ældre Medlemmer deres Hverv. Jens Kr. Jensen og Peder Helstrup var gamle Mænd og graanet under Arbejdet. De mente, at Sagen ikke maatte standse, men der maatte nu træde yngre Kræfter til.

Her i Kredsen var flere unge og dygtige Mænd, der havde fulgt Begivenhederne fra Barnsben og var med i det hele. Der blev da samme Aar (1890) valgt et nyt Udvalg paa fire Medlemmer: Anders Frederiksen, Ilderhede, Kristian Peder Pedersen, den Gang Kratbanke, nu paa Ilderhede, Niels Lauge Kristensen, Kratbanke, og Jakob Kr. Jensen, Stakroge.

De fire Mænd tog atter fat paa den gamle Historie ved at indgive et Andragende til Regering og Rigsdag. For at vise, at den Sag laa Folk meget paa Sinde, og man vilde ofre noget for den, gik Udvalget omkring til Beboerne og bad dem tegne sig for Bidrag til Sagens videre Fremme. Der blev paa den Maade tegnet ca. 2000 Kr. Det var et ikke lidet Offer af den fattige Befolkning. Man maatte trods alle Arbejder vente og atter vente, men „Jyden han er stærk og sejt“; dette viste

sig ogsaa her, man blev ved med at hænge i med Haab om, at engang maatte Maalet naas.

I Sommeren 1898 holdt Biskop *Götzsche* Visitats i Sdr. Omme og Hoven. Ved denne Lejlighed ønskede han med det samme at se Ilderhede og Omegn. Han var meget forbavset over at se alle disse Gaarde og Huse, der i de sidste to Menneskealdrer var vokset frem paa de store Hede- og Moseflader, og han kunde se, at der endnu var Plads til mange flere Familier. Han syntes meget godt om Befolkningen og Egnen. Her var nu mange Beboere til alle Sider, og der kom stadig flere til. Paa et Sted, hvor saa mange Mennesker kunde samles om Forkyndelsen, burde og skulde der være en Kirke, saa de ikke behøvede at rejse de lange Veje. Biskoppen udtalte, at han vilde gøre, hvad han formaaede for at fremme Kirkesagen, men han vilde bestemt raade til, at det blev en Kirke og ikke et Kapel.

Det er en kendt Søg, at i de sidste halvtreds Aar havde der været en stærk Udvikling i hele Landet og ikke mindst i Midt- og Vestjylland. I disse paa mange Steder meget tyndt befolkede Egne var der sket en Forandring, saa man ikke kendte Egnen igen. Store Strækninger af den golde Hede var særlig ved Hedeselskabets trofaste Arbejde blevne tilplantede og udlagt til Skovbrug, og andre store Arealer var komne under Ploven og blevet bebyggede. Alt dette havde ogsaa medført, at der i disse Aaringer havde rejst sig en Del Kirker i de før saa øde Egne. I Nærheden af den Egn, vi her særlig beskæftiger os med, var der saaledes bygget flere. I Sdr. Omme var der i Østersognet bygget to, Blaa høj og Filskov, i Brande Skærlund Kirke, i Skarrild Karstoft Kirke og i Arnborg Skibild Kirke. Den Tanke laa derfor nær, at den Tid maatte komme,

da Ilderhede med Omegn fik sin. Nu var det ikke længere et Kapel man søgte om, men om en Kirke i Lighed med Nabokredsene. Man mente ogsaa, at man lettere kunde faa en Kirke.

Der var altsaa i de senere Aar bygget ikke faa Kirker særlig i Midtjylland; men de var i Reglen bygget uden nogen samlet eller ordnet Plan. Følgen heraf var, at flere af dem kom til at ligge lidt uheldigt. Der var fremdeles meget at gøre i den Sag. Kultusminister J. C. Christensen, der var godt kendt med de vidtstrakte Egne i Midt- og Vestjylland, saa Kirketrangen og havde Vilje til at afhjælpe den.

Af de mange gamle Krav om ny Kirker, der gik i Arv til Ministeren, var nok det om en Kirke paa Ilderhede det ældste. Der havde ogsaa i lang Tid været Tale om nye Kirker i den vestre Del af Give Sogn og den vestre Del af Ringive Sogn. Begge disse Sogne ligger i Vejle Amt og grænser ind til det store Sdr. Omme Sogn. Foruden disse tre Kirker paa denne Egn ønskede man en Kirke ved Troldhede Station.

Skulde man imødekomme Ønskerne om disse fire Kirker, maatte man ansætte flere ny Præster, og der maatte da med det samme bygges ny Præsteboliger, saa det vilde ikke blive nogen lille Historie for Staten. For at faa det hele samlet paa et Brædt, bestemte Regeringen, at der i Foraaret 1904 skulde holdes et Møde om Sagen. Mødet skulde ledes af de tre Provster, som Sagen vedrørte, nemlig Provst Vilstrup, Borris, Provst Nyholm, Vildbjerg, og Provst Henningsen, Grejs ved Vejle. Til dette Møde skulde indbydes delegerede fra alle de Menighedsraadskredse, som blev berørt af de omtalte Kirke- og Præstespørgsmaal.

Den 16. Marts afholdtes dette Møde i Herning under Ledelse af Provst *Vilstrup*, Borris. Man tog først

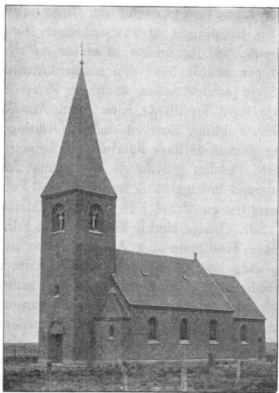
Spørgsmaalet om de nye Kirker til Overvejelse. Hele Forsamlingen var enig om, at der burde bygges nye Kirker i den vestlige Del af Give, paa Ilderhede og ved Troldhede Station, forsaavidt man var enig om Pladsen og havde en Sum paa 2 à 3000 Kr. indsamlet eller tegnet til Kirkernes Vedligeholdelse.

Herefter kom Spørgsmaalet om Ansættelse af nye Præster og Bygningen af Præsteboliger frem. Provsterne mente, at der maatte ansættes en ny Præst i Give, der saa skulde have den paatænkte nye Kirke i samme Sogn som Anneks, samt en Præst i Assing, der skulde have Troldhede Kirke som Anneks. Præsten i Sdr. Felding, der ved denne Ordning blev fri for Assing, skulde da have Ilderhede Kirke som Anneks. Imod dette Forslag gjorde de delegerede fra Hoven Menighedsraad Indsigelse og fremkom med Forslag om, at der ansattes en Præst i Hoven med Ilderhede som Anneks. Sdr. Omme skulde da være ene, Sdr. Felding skulde have Troldhede som Anneks. Den ny Præst i Assing skulde kun have dette Sogn, da det var stort nok og stadig tog til i Folkemængde. Det samme gjaldt ogsaa Sdr. Omme. Der blev med det samme oplyst, at hele den vestre Del af Hoven havde mellem $1\frac{3}{4}$ og 2 Mil til Præstegaarden i Sdr. Omme.

Efter nogen Forhandling enedes man om for det første at foreslaa, at de nævnte tre Kirker blev byggede, og at der ansattes to Præster, en i Give og en i Assing. Endvidere blev der i Fællesudtalelsen tilføjet, at skulde Manglen fuldtud afhjælpes, da maatte der ansættes en Præst i Hoven med Ilderhede som Anneks. Sdr. Felding skulde da have Kirken i Troldhede som Anneks.

Kort Tid efter indgav Menighedsraadet i Hoven et Andragende til Regering og Rigsdag om, at der ved

den paatænkte Ordning af de kirkelige Forhold paa denne Egn maatte ansættes en Præst i Hoven efter Fællesudtalelsen ved Mødet i Herning den 16. Marts. Kom Præsteboligen for den ny Præst til at ligge i Nærheden af Kirken, tilbød Sogneraadet at yde et aarligt

ILDERHEDE KIRKE

Tilskud til Præsteembedet paa 200 Kr. Det skulde betragtes som Hjælp til Befordring for Præsten mellem Hoven og Ilderhede Kirker.

Næste Rigsdagssamling forelagde Regeringen Lovforslaget i omtrent samme Skikkelse, som man var bleven enig om ved Herningmødet. 1905 blev Loven vedtaget, og det var til stor Glæde for Folk paa denne Egn.

Her i Amtet begyndte man straks at tage fat eller forberede sig paa Byggeriet. Der var allerede taget Bestemmelse om, hvor Kirkerne paa Troldhede og Ilderhede skulde bygges, saa her kunde man straks begynde. Derimod var der nogen Forhandling om, hvor Præsteboligerne skulde ligge.

I Sommeren 1905 blev man paa det nærmeste færdig med Opførelsen af Troldhede Kirke. I Foraaret 1906 tog man fat paa Arbejdet ved Opførelsen af Ilderhede Kirke og Præsteboligen, der efter Loven skulde ligge ved Hoven Kirke.

Den 27. April nedlagdes Grundstenen til Ilderhede Kirke. Det var en glædelig Dag for Omegnens Beboere, hvoraf mange trods det mindre gode Vejr havde givet Møde. Provst *Nyholm* holdt en stemningsfuld Tale og nedlagde derpaa Grundstenen.

En lille Kapsel blev her indsat med følgende Manuskript paa Pergament:

„1906 den 27. April i Frederik VIII's første Regeringsaar, da Peter Gabriel Koch var Biskop over Ribe Stift, Søren Vinkel Nyholm i Vildbjerg Provst for Hammerum Herred, Rudolph Helms Sognepræst for Sønder Felding og Assing og Mourids Mouridsen Sognepræst for Sønder Omme og Hoven, nedlagde Provst Nyholm Grundstenen til Ilderhede Kirke i Sønder Felding Sogn, Hammerum Herred, Ringkøbing Amt, Ribe Stift.

Med Kirkens Tilblivelse forholder det sig saaledes: 1879 den 13. Juli holdtes et Møde paa Skovsende Mark, Sønder Omme Sogn, af Beboere fra Sønder Felding, Sønder Omme og Hoven Sogne, hvor et Udvalg blev nedsat for at virke for en Kirkes Opførelse for at bøde paa Kirkemanglen i den sydøstlige Del af Sønder Felding, den nordvestlige Del af Sønder Omme og den nordøstlige Del af Hoven Sogne. Midtpunktet viste sig at være paa Ilderhede, hvor Kirken nu opføres. Der indsendtes derpaa Andragender om Tilskud til Kirkens Opførelse adskillige Gange i Aarenes Løb uden Resultat, indtil Lovgivningsmagten bevilgede Andragendet i 1905 og skænkede en Sum paa 18500 Kr. Af Beboerne ydedes en Sum paa 2000 Kr.

Jorden skænkedes af Kristian Peder Pedersen i Ilderhede.

Kirkekomitéen bestod af Anders Frederiksen i Ilderhede, Kristian Peder Pedersen i Ilderhede, Jakob Kristian Jensen i Stakroge (Sønder Omme) og Niels Lauge Kristensen i Kratbanke (Hoven).

Kirkens Arkitekt var Arkitekt V. Ahlmann i København, dens Bygmester Muremester Ottesen i Herning.

Ved Grundstensnedlæggelsen taltes ud fra 1. Krøn. 23,1.

Naar Kirken er færdig, skal der omkring denne udskilles et Kirkedistrikt af Sdr. Felding, Sdr. Omme og Hoven Sogne og henlægges som Anneks til Hoven Sogn, der samtidig udskilles fra sin Forbindelse med Sdr. Omme.

Gud lade Arbejdet lykkes i Naade og Kirken blive til Velsignelse for Egnen.*

Samme Dag, den 27. April, blev Grundstenen til den ny Præstebolig nedlagt uden nogen større Højtidelighed.

I Løbet af Sommeren opførtes derefter den smukke Kirke med sit høje Spir, der kan ses langt ud over den store Slette. I Efteraaret 1906 stod saavel Kirke som Præstebolig færdig til at tages i Brug; men man maatte vente over et Aar, før det skete.

Det ny Præsteembede blev opslaaet, og man ventede, at Præstens Indsættelse og Kirkens Indvielse skulde foregaa samtidig. Dette skete dog ikke. Biskoppen i Ribe mente ikke, man burde lade den ny Kirke staa ubenyttet Julen over. Der var gaaet en Julefest siden Kirken var fuldendt. Biskoppen havde anmodet Pastor Mouridsen i Sdr. Omme om at forrette Tjeneste i Ilderhede Kirke sammen med Sdr. Omme og Hoven indtil den ny Præst kom.

Da Biskoppen ønskede denne foreløbige Ordning, gik Pastor Mouridsen med Glæde ind paa den. Søndag før Jul 1907 blev den smukke, hyggelige Kirke saa indviet. Med stor Glæde imødesaa man Dagen, den Dag, man havde ventet saa længe. Det var med dybe, alvorlige Følelser, man første Gang hørte Kirkeklokken kalde Folk sammen til Gudstjeneste i den ny Kirke.

Det var en mørk og kold Vinterdag med stærk Blæst, Kirken blev indviet; men Hedeboerne, Nybyggerne paa Heden, var ikke bange for den stærke Kulde, de kom fra alle Sider i Højtidsdragt med Salmebogen i Haand. Snart var den lille Kirke fyldt. Biskoppen med Følge kom. Alle var optagne af det, der forestod. Det var nyt, man aldrig havde været med til. For første Gang tonede Orgelet til Festen, og Salmesangen fyldte Rum-

INTERIØR FRA ILDERHEDE KIRKE

met. Nu traadte Biskoppen frem for Alteret, iført sin Bispekaabe. Han talte hjertelig gribende. Derefter blev Kirken og dens hellige Kar indviet. Pastor Mouridsen af Sdr. Omme prædikede over Dagens Tekst.

Højtiden var forbi, og Folk spredtes til alle Sider. Det var en god, en herlig Dag, saa alle var glade. Biskoppen med en Del af de fremmede Gæster samt Kirkeudvalget samledes hos Kristian P. Pedersen til en lille Festmiddag. Kirken ligger, som før sagt, paa Kristian Pedersens Mark; han er gift med en Datter af den

gamle Peder Helstrup, der havde været med i Kirkespørgsmaalet fra Begyndelsen. Den gamle Mand var ikke med til Højtiden, han boede i København, men flere af Børnene var der, bl. a. Kr. Buur, der er Overlærer i Aarhus. Ved Bordet blev der talt en Del om alle de Arbejder, der i Aarenes Løb var gjort for den Sag, der denne Dag saa sin Fuldendelse. Flere ønskede, at der blev skreven en Redegørelse om Kirkens Tilblivelse, og det blev overdraget til mig at skrive Kirkens og Egnens Historie som den, der kendte Forholdene bedst.

Dagen før Kirkens Indvielse havde Menighedsraadet i Hoven og Ilderhede sammen med Biskoppen indstillet til Embedet. Derefter blev cand. theol. *Andreas Peter Frølund Blinkenberg*, Forstander for Højskolen i Janderup ved Varde, den 6. Januar 1908 kaldet til Sognepræst for Hoven og Ilderhede Menighed, og den 9. Februar blev han indsat i Embedet.

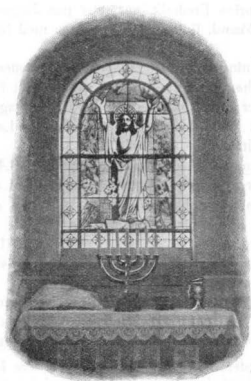
Til Belysning af Forholdene og Udviklingen paa disse Egne skal endnu fremføres følgende: Det oprindelige Sdr. Omme-Hoven Pastorat havde et Areal paa over 4 □-Mil. Sdr. Omme havde alene over 28000 Tdr. Land, Hoven godt 13000 Tdr. Land. I 1877 udskiltes den østre Del af Sdr. Omme, idet der blev bygget 2 Kirker og ansat en Præst. Det udskilte var ca. 1 □-Mil, saa der blev endnu over 3 □-Mil til Sdr. Omme-Hoven Præstekald. Nu da Hoven og et lille Stykke af Sdr. Omme Sogn er forenet med Ilderhede til et selvstændigt Pastorat, har Sdr. Omme Præstekald endnu et Areal af ca. $1\frac{1}{3}$ □-Mil. Hoven-Ilderhede ca. 2 □-Mil.

Efter Optegnelser i Embedsbogen for Sdr. Omme-Hoven Pastorat kan her anføres Folketallet i de to Sogne siden 1801. Man vil forbavses over Tilvæksten særlig

for Sdr. Omme, da der ikke findes Stationsbyer el. lign.
De i [] anførte Ændringer og Tilføjelser er efter Trap.

I 1801 havde Sdr. Omme	398 [474]	Indb. og Hoven	238	Indb.
i 1840 — —	543	— - —	254	—
i 1860 — —	839	— - —	375	—
i 1870 — —	1102	— - —	415	—
i 1880 — —	1510	— - —	475	—
i 1890 — —	1794 [1811]	— - —	522	—
i 1901 — —	1829	— - —	636	—

Frisen over nærværende Afsnit er et Motiv fra Kratbanken med Ilderhede Kirke i Baggrunden. Slutningsvignet: Alterbilledet i Ilderhede Kirke (Motiv af Carl Bloch) er et Glasmaleri udført af Spindlers Glasindustri, Fredericia.

LANDSDOMMER JENS LASSEN

Meddelt ved PALLE FLØE

Blandt de Mindesmærker, som Christian VII.s Broder, Arveprins Frederik, har rejst paa Jægerspris over fortjente Mænd, findes ogsaa en Sten med Navnet *Jens Lassen**.

I Anledning af 250-Aarsdagen for Stormen paa København har de fleste vel nok set Navnet i Blade og Tidsskrifter; men ud derover tør jeg antage, han er — i hvert Fald Flertallet — af Aarbogens Læsere ganske ukendt.

Grunden til, at Jens Lassen har faaet et Æresminde paa Jægerspris, er utvivlsomt hans Forhold under Belejringen af København i Vinteren 1658—59, og da han er født i Ringkøbing Amt, nemlig i Nørre Bork paa den Gaard, som nu er delt i Matr.-Nr. 31 og 32**, mener jeg, han ogsaa fortjener nogle Linier i Hardssyssels Aarvog.

Straks efter, Underretningen om, at den svenske Hær var landet paa Sjælland, havde naaet Hovedstaden, udstedte han følgende Opraab til sine Medborgere:

„Jeg beder, I nu lader os vise, at vi ere Danske og ikke vanslægtede. Lader os se, at vi kunne forflytte

* Støtten er rejst til Minde om Jens Lassen, Ole Steenvinkel, Lorents Tuxen og Henrik Gerner.

** Da den var samlet, hed den Vestergaard.

den Ære vi have af vore Forfædre til os, vore Børn og Efterkommere. Enhver ærlig Mand, som mener Hans Kgl. Majestæt, sit Fædreland, sig selv, sin Hustru og Børn vel, sætte nu al Frygt til Side. Lader os ej alene med et uforsagt Hjærte gaa Fjenden kjæk under Øjne, fægte og al menneskelig Modstand gjøre, men modig frembære vore Midler og Kredit til Folk at hverve og underholde. Nu er Tiden kommen, at enhver bedst kan og bør vise sin Konge, hvad for Bistand, hvad for Klogskab, hvad for Redebonhed der er i hannem.

Der er ingen, som jo vil have Ord for en god ærlig Fædrelands Mand, men lader nu Kongen faa det at se, efterdi Tiden har givet Anledning at fremvise Troskab og Kjærlighed. Jeg for min Del erkjender mig først at antage og underholde 50 Soldater, saa længe Krigen varer.

Skrevet i Vagten for Kjøbenhavns Slot, den 8. August 1658.

Der siges, at Opraabet gjorde et stærkt Indtryk i København.* Det er da ogsaa mandige Ord, og de var ikke Mundsvejr for Forfatteren.

Da saaledes Pladsen mellem Kastellet og Byens Vold laa hen, saa Fjenden „eskadronvis kunde have indredet“, lod Jens Lassen denne befæste og fik Vand ledet ind i Voldgravene, hvor disse var tørre.

Dette var han dog nær kommen galt fra, thi en højere Officer følte sig saa fornærmet herover, at han vilde have skudt Lassen, fordi denne blandede sig i Militærets Anliggender.

Senere var Lassen Skyld i, at 14 Skibe fra Møen kom uskadt ind til Hovedstaden.

I Januar 1659 kom der Melding fra Hans Rostgaard, at Fjendens Rytteri den næstfølgende Nat vilde søge at trænge over Isen mellem Amager og Havnens ube-

* Danske Samlinger V.

fæstede Østside, det vil sige mellem det nuværende Amalienborg og Christiansborg. I yderste Øjeblik lejede Lassen 600 hollandske Matroser til i et forrygende Snefog at opise en 22 Al. bred Rende paa dette Sted, og han drog siden Omsorg for at holde Vaagen aaben indtil Stormen, alt paa egen Bekostning.

Den 9. Februar fik de belejrede om Aftenen Kundskab om, hvor Hovedstormen vilde foregaa. Da Fæstningsværkerne her var i en mindre god Stand, skaffede Lassen saakaldte spanske Ryttere til Stede i et saadant Antal, at Volden kunde behænges dermed.

Naar hertil kommer flere mindre væsentlige Ting, f. Eks. Del i Planen til Bornholms Befrielse, og at han forstrakte Regeringen med meget betydelige Summer — selv siger han med nogle hundrede tusinde Rigsdaler — saa er det utvivlsomt, at Jens Lassen har haft sin store Andel i, at Kampen hin Februarnat blev et Nederlag for den svenske Konge og derigennem i, at Danmark bestaar som selvstændig Stat.

Jeg skal saa meddele lidt om Jens Lassens øvrige Færd.

Han var, som nævnt, født i Nørre Bork 1625. Forældrene var Herredsfoged Las Lauridsen* og Elisabet

* Hvorledes denne blev Herredsfoged ses af nedenstaaende Kongebrev af 4. Januar 1617 til Lensmanden paa Lundenæs, Ulrik Sandberg:

„Vor Gunst tilforn!

Vider at eftersom du os underdanigst haver ladet give tilkjende, at der skal fattes en Herredsfoged udi Nørre Herred . . . og ingen blandt vore og Kronens Bønder skulle findes dertil dygtig og tjenlig uden en, som er udskreven at skal holde en Knægt, ved Navn Las Lauridsen i Bork. Thi bede vi Eder og ville, at I forordne Las Lauridsen til Herredsfoged.“ U. Sandberg og Mogens Kaas paa Ørum fik derhos Ordre til at udskrive en anden „Knægt“.

Jensdatter. De havde 6 Sønner og 6 Døtre; men her har vi kun at gøre med Sønnen Jens.

Denne var Skriver i Christiansstad, da han 9. September 1651 blev kongelig Renteskriver, men ved Siden deraf var han Købmand, og det er sagtens som saadan, han har tjent sin Formue. Fra Forældrene kan Rigdommen næppe stamme; thi vel var Faderen Herredsfoged, men iøvrigt Bonde, som alle Herredsfogeder paa den Tid, og Las Lauridsen var ikke engang Selvejrbonde. Det var en Kronen tilhørende Gaard, han boede paa.

Jens Lassen, der var gift med en Slægtning af Hans Rostgaard* ved Navn Margrete Lund, blev udnævnt til Admiralitetsraad og 2. August 1661 til Landsdommer i Fyn; desuden var han Assessor i Højesteret.

Disse Embeder indbragte ham imidlertid intet andet end Æren, thi endnu 1680 havde han ingen Løn faaet. Derimod fik han 1662 en Mængde Jordegods udlagt — særlig paa Fyn, dog ogsaa en Del paa Sjælland og i Jylland — for de Summer, han under Krigen havde laant Kongen.

Da Lassen var bleven Ejer af saa meget Jordegods, indlod han sig i mange Spekulationer. Disse mislykkedes, saa han kom i Pengeforlegenhed og paadrog sig saa store Skatterestancer, at Rentekammeret 1681 foretog Udlæg i hans Ejendomme for 163000 Daler og fratog ham en betydelig Del af hans Jordegods, endda til en lavere Pris end han selv havde overtaget det til.

1688 blev der dog gjort Afregning med ham, hvorved det viste sig, at naar Lassens Gæld til Staten var betalt, skyldte denne ham endnu 35292 Rdl.

Trods Indførslerne 1681, hvorved der fratoges ham

* Wegener kalder Lassen og Rostgaard Svogre i „Abrahamstrup“ II, Side 225.

Jordegods til omtrent 2200 Tdr. Hartkorn, var han dog stadig en meget stor Ejendomsbesidder. 1688 tilhørte følgende Hovedgaarde ham: Grøftebjerg, Dalum Kloster, St. Knuds Kloster, Hindsgavl og Krumstrup paa Fyen samt Grubbesholm, Kjærgaardsholm og Egense Kloster i Jylland, hvortil samme Aar kom Nørholm ved Varde, som han fik udlagt for Tilgodehavende hos Christian Bille til Dybæk i Skaane.*

I sit Skrift Abrahamstrup** af 1856 meddeler Gehejmearkivar C. F. Wegner en Del Oplysninger om alle de Personer, for hvem der er rejst Mindesmærker paa Jægerspris. Om Lassen siger han, at „efter Freden benyttede Kongen hans Kløgt og Raad i Finanssager“ samt tilføjer: „Efter Kong Frederik III.s Død havde han adskillig Modgang, og paadrog sig, maaske ikke al Tid uden egen Brøde, mange Misundere, Fjender og Processer.“

Som Ejer af Grubbesholm og Gods viste Lassen sig absolut ikke fra nogen paaskønnelsesværdig Side. Da hans Moder døde, tog han saaledes Skriftestolen i N. Bork Kirke i Besiddelse, indrettede den til Begravelse for sin Familie, satte Moderens Lig derind og aflaaede Døren. Bønderne klagede 1696 derover, men uden Nytte.

Dernæst nedbrød han Bygningerne til Annekspræstegaarden i N. Bork og lagde Jorderne ind under Grubbesholm. Herfor blev han sagsøgt af Præsten Augustinus Miller*** og ved Højesteretsdom af 25. Juni 1678 blev Lassen tilpligtet atter at opføre Bygningerne og udlevere Ejendommen til Præsten, hvorimod han slap

* Nørholm og Grubbesholm tilfaldt senere Sønnen Kaptejn Frederik Lassen.

** Abrahamstrup var Gaardens oprindelige Navn, men dette blev 1677 ombyttet med Jægerspris.

*** Præst i Sønder og Nørre Bork 1647—1698.

for at yde denne nogen Erstatning, ligesom han blev fri for at betale Mulkt for sin Handlemaade. Lands-tingsdommen havde dømt ham til begge Dele.

Jens Lassen døde som Justitsraad paa St. Knuds Kloster 1706, 81 Aar gammel.

Skal Mandens Karakteristik gives i faa Ord, vil den utvivlsomt lyde omtrent saaledes: han besad en dyb Fædrelandskærlighed, stor Dygtighed og Foretagsomhed, men var unægtelig derhos en myndig og selvraadig Herre.

Noget Portræt af Jens Lassen eksisterer temmelig sikkert ikke. 1765 fandtes et saadant, sammen med Forældrenes, i Nørre Bork Kirke, men det er borte for længe siden. Saa har Billedet af hans Søster Kirstine, gift med Provst Jens Knudsen Schytte*, haft en bedre Skæbne, thi det hænger endnu velbevaret i Lønborg Kirke. Det er malet 1668 og omfatter selvfølgelig ogsaa Manden.

* Provst Schytte døde 5. December 1672. At han har været en anset Mand kan ses deraf, at han 1660 var i København for paa Gejstlighedens Vegne i Ribe Stift at underskrive Suverænitet-akten.

•

EN RØMNINGSSAG FRA STAVNSBAANDETS TID

Meddelt af PALLE FLØE

For et halvt hundrede Aar siden kunde man af og til høre gamle Folk fortælle om unge Mandspersoner, der var rømte bort før Stavnsbaandets Løsning.

En enkelt vendte efter 1788 tilbage, saaledes en Skibskaptajn Bork, der som en hovedrig Mand bosatte sig i Nørre Bork efter at have opgivet Søen. Han opførte det Stuehus, som nu benyttes af Vareindkøbsforeningen. Ruderne i Vinduerne var tykkere i Midten end i Udkanten; jeg mindes dem tydelig, men nu er der ingen tilbage.

Det var slet ikke saa vanskelig i den sydvestlige Del af Amtet at unddrage sig Stavnet, nogle tog til Søs fra Hjerting paa hollandske Skuder, andre drog til Holsten.

At Rømning fandt livlig Sted viser den Omstændighed, at Forvalteren paa Lundenæs, Johan R. Bredal, Dalagergaard, paa sit Herskabs, Kammerherre, Arvelandmarskal von Bülow's* Vegne, 1762 lod 24 Personer efterlyse til Tinge og fra Prædikestolen 3 Søndage i Rad.

De efterlyste var Jens Jensen Vium af Bindesbøl Mølle, Knud Christensen, Christen Pedersen og Jens

* Han var fra Sachsen-Lauenburg og var bleven Ejer af Lundenæs ved Giftermaal.

Christensen af Skindertoft, Christen Christensen, Kronborg, Christen Axelsen, Vittarp, Jens Nielsen, Snappenborg, samt Peder Pedersen, Stovstrup, alle af Oddum Sogn, Niels Poulsen og Eske Poulsen af Tarm, Brødrene Jens og Christen Gregersen samt dennes 2 Sønner Gregers og Hans af Hemmet, Jens Lassen, Christen Christensen og Christen Hansen Dahl af Nørre Bork, Jens Christensen, Christen Larsen, Lars Nielsen, Søren Christensen, Niels Chr. Lønne og Christen Chr. Lønne i Obling samt Christen Pedersen Brødløs, Eske Pedersen Brødløs og Lars Sørensen i Sønder Bork.

Disse lod Forvalteren ved Nikolaj Bejer, Kongensholm, tiltale for Retten, men da det oplystes, at Chr. Christensen var død og Christen Pedersen, Skindertoft, kommen hjem, faldt Sagen selvfølgelig bort for disses vedkommende.

For Jens Jensen Vium mødte 2 Mænd i Retten og forklarede, at han var Forpagter paa den Kongen tilhørende Bindstrup Mølle i Bjæt (Bjært) sønden Kolding.

Uagtet der senere fremlagdes et saalydende Pas:

Stempel: 24 Skl.

Jeg undertegnede Steno Rasch, Forvalter ved Lundennis Ståmhus, gjør herved vitterligt, at som nærværende ærlig Karl Jens Jensen Vium har været af mig som Husbonde sit frie Pas begjærende, saa har jeg ikke hannem samme villet nægte, mens herved meddelt ham saadan Afskedigelse, at han maa tjene, fæste og bygge samt bo, hvor han bedst lyster, uden nogen ringeste Tiltale herfra, saa jeg til den Ende vil have ham paa bedste Maade rekommanderet, der hans Tjeneste maatte behøves.

Dets til Bekræftelse under min Haand og Segl.

Dalagergaard, den 14. November 1755.

Steno Rasch.

paastod Bejer ham dømt som Rømningsmand, idet han bestred Passets Gyldighed. Dommeren, J. J. Frausing

i Varde, tog dog intet Hensyn til Bejers Indsigelse, men afviste Sagen.

Jens Nielsen Snappenborgs Fader forklarede, at 1743 brændte ikke alene hans Gaard og Indbo, men „endog jammerlig tilredede mig og Hustru.“ De trængte derfor haardt til Hjælp, og en Slægtning i Visby under Trøjborg i Sønderjylland tog derfor Drengen til sig, og her havde han siden opholdt sig. Han havde været hjemme hos Forældrene den foregaaende Jul, og da havde han haft et Rejsepas som Matros i Kongens Tjeneste, hvoraf en Genpart fremlagdes i Retten. Bejer mener, at alt, hvad Faderen har meddelt, er „u-bevislig, u-rettelig og dumdrstig af en Bonde mod sin Husbonde.“

Med Hensyn til Peder Pedersen af Stovstrup oplyser Bedstefaderen, Peder Jepsen i Graahede, at denne siden sit 7. Aar har opholdt sig hos ham paa en Ribe Domkirke tilhørende Gaard, og „da Hs. Majestæts Forordning fører i Munden, at de Personer, hvor de opfylder 9 Aars Alder, bør at henhøre til den Stavn og Gods“, saa mener Jepsen, at Peder, som nu opholder sig hos en Morbroder i Korsør, er Lundenæs uvedkommende.

Sagføreren protesterer i meget stærke Udtryk mod Rigtigheden af Bedstefaderens Anførsel, benægter dennes Sandhed og nedlægger sluttelig den Paastand, at Peder Pedersen dømmes i Slaveriet hans Livstid.

Men nu greb Værgerne for Ribe Domkirke, I. Rahr og Conrad Wedel, ind og forlangte Peder tilkendt Domkirken. Naturligvis fremkom Bejer med mange Indsigelser herimod. De hjalp ham dog ikke; Peder Pedersen kom hverken i Slaveriet eller under Lundenæs Stavn, men blev fuldstændig frifunden.

Hvad angaar Chr. Gregersens Sønner skriver Sognepræsten H. I. Lemvig:

Søndagen den 31. Januar sidst, da jeg kom til Hemmet Kirke, forefandt jeg i Vaabehuset ovenmeldte Chr. Gregersens Kone, som sidder tilhuse i Skuldbøl. Jeg gav hende da tilkende, at jeg havde at lyse efter hendes bortrømte Mand, Børn og hendes Mands Broder, hvortil hun med Graad svarede i manges Nærværelse, at hendes Mands Broder vidste hun ej hvor var, men hendes Mand var Rytter ved Kongens Armé i Holsten, og hvad hendes 2 Sønner angik, da var den ældste, Gregers, i 6. Aar og den yngste, Christen, i 5. Aar, da hendes Mand tog bort fra hende og hun blev sat ud fra alt, det, hun havde, maatte forlade sit Sted og søge Husveje og Hjælp hos andre, som vilde ynkes over hende og Børn, som da vare svage.

Da nu dette sidste om hende og hendes Børn er en Sandhed, som hver Mand her er bekendt, og at Moder med Børn ikke, siden den Tid hun blev sat fra Stedet for 6 Aar siden, har opholdt sig paa Lundenæs Stavn, som kun ejer det eneste Sted i disse Sogne, men dels hendes Børn faaet Føde og Klæde hos Konens Broder, Mikkell Hansen her i Hemmet, hvor de begge har fyldt deres 9. Aar, dels siden har faaet Ophold her af Hemmet Sogns Fattiges [Kasse], som Protokollen udviser, saa holdt jeg det for ulovligt og uforholden at lyse efter Konen og tvende Sønner, som vare i Hemmet Kirke samme Dag og findes her i Sognet, siden de ikke i Følge kgl. Anordninger vedkommer Lundenæs Ejere.

Da Sieur Bejer — som han stadig tituleres — protesterede mod og benægtede Rigtigheden af alt, hvad der anførtes mod hans Fremstilling af Sagen, fik Præstens Oplysninger selvfølgelig samme Medfart, men Dommeren afviste Søgmaal, for saa vidt denne angik Drenge.

Der blev optaget flere Tingsvidner, i Almindelighed

med det Resultat, at Vidnerne ikke vidste, hvor de bortrømte Personer opholdt sig.

Da, som foran meddelt, en af de efterlyste var død og en hjemkommen, var der 22 tilbage foruden Drenge i Hemmet, og om disse satte Bejer „i Rette, hvorved formenes at bemeldte 22 Karle vorder tildømt:

1. at blive fældet og dømt som fredløs og Rømningspersoner og ej nogen dennem at huse eller hæle efter Dags Dato, alt i Anledning af allernaadigst Lov og Forordninger, især Fordn. af 3. Marts 1731 og 4. Febr. 1733 dens 19. Artikkel, som befaler, at de, som huse eller hæle disse bortrømte, skal betale til Lundenæs Herskab og til Landmilitens Munderings-Kasse 20 Rdlr., item om nogen efter Ansøgning (d. e. Eftersøgning) skulde understaa sig at vægre Assistance til Karlens Paagribelse, da at svare Lundenæs Herskab en dygtig Karl i Stedet for den undvigte, men og betale til Lundenæs Herskab og til ovenmeldte Landmilitens Munderings-Kasse 25 Rdlr.;

2. at bemeldte Rømningspersoner miste den Arvepart, som de ellers kunde tilkomme paa Lundenæs Stavn;

3. at Lundenæs Herskab eller deres Forvalter vorder tildømt at have Magt samme Karle at paagribe hvor og naar de kan findes;

4. at enhver for sig betaler til nogenlunde Reparation og Omkostninger udi denne af dem selv forvoldte Proces 6 Rdlr., og de Personer, som saaledes dumdrstig og uden lovtilladelig Grund har ladet tage ved Gemæle, at betale enhver 20 Rdlr. i Omkostning, og

5. i Mangel af dessen Betaling, da at henføres til Bremerholm i Slaveriet, der at arbejde indtil samme Omkostning er skadesløs vorden betalt.“

Naa, det gaar sjælden saa haardt til, som Anklageren forlanger og saaledes heller ikke her.

Dommen afsagdes den 18. Oktbr. 1762 og ved denne blev 18 af de efterlyste domfældte, nemlig Knud Christensen, J. Christensen Skindertoft, Chr. Axelsen, Jens Nielsen, Niels Poulsen, Eske Poulsen, Jens Gregersen, Chr. Gregersen, Jens Christensen Obling, Jens Lassen, Lars Nielsen, Søren Christensen, Lars Sørensen, Chr. H. Dahl, Niels Christensen Lønne, Chr. Christensen Lønne, Chr. Pedersen Brødløs og Eske Pedersen Brødløs.

De ovennævnte Personer dømtes til „inden 6 Uger efter at denne Dom for deres Opholdssteder her under Kronen lovlig er forkyndt, at indfinde sig hver især paa og stavne under Lundenæs, hvor de rettelig tilhører. I manglende Fald bør Lundenæs være berettiget at lade de udeblivende paagribe, hvor de siden findes og med dennem fortfare efter den kgl. allernaadigste Fordn. af 4. Februar 1733 dens 19. Artikkel, som de, der første Gang ere undvigte. Saa bør og hver især af ovennævnte 18 Personer inden ommeldte Tid betale i denne Sags Omkostninger til Citanten, Forvalter Bredal, 1 Rdl. under Nam og Eksekution efter Loven i deres Midler, hvor findes kan.“

Om de „Personer som . . . dumdrstig og uden lovtilladelig Grund har ladet tage ved Genmæle“ nævner Dommen intet, og følgelig kan man temmelig sikkert slutte, at Peder Jepsen i Graahede, Præsten i Hemmet o. s. v., hverken har betalt Bøder eller gjort Bekendtskab med Slaveriet.

Domsakten er i mit Værge; den har Paategning om at være forkyndt for de dømte 18 „Personers Forældres, Venners samt deres sidste Opholdssteders Bolig“, men hvad det endelige Resultat blev, er mig ubekendt og jeg kan altsaa ikke melde noget om, hvorvidt Lundenæs fik nogen af Rømningsmændene tilbage.

Nedenstaaende Skrivelse vedkommer vel ikke ovennævnte Proces, men da den dog angaar en Rømnings-sag, har jeg ment, den passende kan finde Plads her.

„Hilsen med Gud.

Kjendes herved og befales Eder mine Fæstere i Nørre Herred, nemlig Jens Nielsen Bramstrup i Kyvling (Lønborg Sogn), Jakob Pedersen Grimlund i Tarm, Gregers Nielsen i Nordenaa, Christen Sørensen og Jens Christensen i Glibstrup, Lyne Sogn, Niels Christensen i Lyne By, Clemmen Christensen, Christen Christensen og Niels Sivertsen i Sønderdiger, at I højagtbare og velfornemme Mand Anders Nielsen Saabye, som paa mine Vegne tiltager sig den Umage at tiltale nogle Personer til Nørre Herredsting, uden Ophold ere følgaftige, hvis han enten Varselspersoner eller andre behøver og ellers dertil være hannem beforderlig, i hvis fornødenlige Maader han det begjærer, under Straf som vedbør.

Datum Ribe, den 28. Januari 1687.

Bernh. Omeis.

A. N. Saabye tilføjer Skrivelsen:

Ombedendes min tilforladendes Ven Anders Pedersen, forrige Forpagter paa Lundsmark og nu boende i Bandsbøl, han paa Hr. Doktor Omeis Vegne i Ribe vilde gjøre Lysning første Tingdag til Nørre Herredsting efter Morten Nielsen og Hans Christensen i „Kyvling“, som for nogen Tid siden havde ulovlig rømt fra Hr. Doktors Gods dersteds.

Tarm, (Dagen ulæselig) 1687.

JORDBUNDS-SÆNKNING VED NISSUM FJORD

(DEN FORCHHAMMERSKE HÆVNINGS-GRÆNSE)

Af Forstander J. JEPPESEN, Staby

Gaardejer Kr. Larsen Vestergaard, Ulfborg, har andet Sted her i Bogen skrevet en Artikel: „Folke- og Fortidsminder fra Ulfborg Sogn“, som er ledsaget af et Kort over en Del af Nissum Fjord. Til dette Kort tillader jeg mig at henvise (S. 49).

Geologien eller Læren om Jordskorpens Dannelse og Udvikling er en i vort Land forholdsvis ny Videnskab. Vel havde man allerede i længere Tid søgt i Jorden at finde Malme og andre Stoffer, egnede til industrielt Brug; men det var først i Aar for 100 Aar siden, da den bekendte Henrik Steffens udgav sit første Forsøg paa en Oversigt over Jordlagenes Rækkefølge og Sammensætning, at der herhjemme skabtes nogen egentlig Interesse for dette Fag. 25 Aar efter, altsaa 1835, udgav vor første store Geolog, J. G. Forchhammer, sit Hovedværk: „Danmarks geognostiske Forhold“. Dette Arbejde var udmærket for sin Tid og for en stor Del bygget paa egne Undersøgelser. Nu begyndte flere at interessere sig for vore Jordbundsforhold; vi var saa heldige at faa et Par andre store Geologer, Jap. Steenstrup og J. F. Johnstrup, af hvilke navnlig den førstnævntes Moseundersøgelser var af banebrydende Natur og vakte almindelig Opmærksomhed.

1888 oprettedes endelig Statsinstitutionen for Danmarks geologiske Undersøgelse, hvorved en hel Stab af dygtige Videnskabsmænd sattes i Gang med en systematisk Undersøgelse af Landet. Herved skabtes efterhaanden en betydelig Interesse for Geologien, ogsaa uden for Fagmændenes Kreds, især siden det viste sig, at de mere flade Strækninger ofte kunde være fuldt saa interessante og fornøjelige at studere som de bjergrige Egne.

Herhjemme har det hidtil mest været Moserne og Kridtformationen i Landets østligere Egne, der er bleven undersøgt. I den sidste Tid har adskillige af vore Geologer dog ogsaa indgaaende gransket jydsk Forhold; men endnu er Vestjylland i denne som i saa mange andre Henseender Stedbarn, saa det geologiske Kendskab til vor Egn er saare mangelfuldt, skønt der vist netop her er forskellige Ting, der nok var en Undersøgelse værd, og hvis Klarlæggelse maaske endog kunde faa økonomisk Betydning.

Et enkelt saadant Forhold skal jeg tillade mig at dvæle lidt ved. Som bekendt er den saakaldte faste Jordskorpe, hvorpaa vi lever og færdes, ikke saa fast og uforanderlig, som man sædvanlig antager; den hæver eller sænker sig de fleste Steder ganske jævnt og saa langsomt, at det i Reglen er umærkeligt for den almindelige lagttager; men i Aarhundredernes Løb bliver det mange Steder meget kendeligt.

Det har nu vist sig, at den nordøstlige Del af Danmark hæver sig, medens den sydvestlige Del sænker sig. Grænsen mellem Hævning og Sænkning angives i 1840 af Forchhammer at følge *en Linie fra Nissum Fjord mod Sydøst til omtrent en Mil sydfor Nyborg*. Denne Linie, den saakaldte Forchhammerske Hævnings-Grænse, har, siden den fremsattes, været almindelig

anset som en af de mest faste og uomstødelige Kendsgerninger i vor Geologi; den findes derfor ogsaa nævnt i vore almindelige Skolegeografier. Forchhammer mente tillige at kunne paavise, at jo længere man kom fra denne Linie mod Sydvest eller Nordøst, des stærkere blev Sænkningen eller Hævningen. I selve Linien skulde altsaa Jordoverfladen være i Ro, hverken stigende eller synkende.

Ved Nissum Fjord findes imidlertid adskilligt, der stærkt tyder paa, at Jordbunden netop her ikke er i den Ro, som man efter ovenanførte Teori skulde vente.

Man har nemlig fundet utvetydige Beviser for, at Nissum Fjords Bund har *sænket sig*, og vel at mærke sænket sig i en *meget ny Tid og formodentlig sænker sig endnu*. Naturligvis er det ikke alene Fjordbunden, men ogsaa det omgivende Land, der deltager i Sænkningen; men i og ved Fjorden lader Sænkningen sig lettest iagttage.

Ejendommeligt nok angiver Forchhammer selv et Bevis herpaa, idet han i 1839 i en Afhandling: „Niveauforandringer, der i den nuværende Jordperiode have fundet Sted ved de danske Kyster“, skriver Side 57: „De nordligste tydelige Spor af en saadan Sænkning findes ved Nissumfjordens Bredder i Jylland. Her forekommer en Tørvemose, der ligger dybere end Fjordens Vandspejl, og hvis Bund er bedækket af Fyrrerødder, der aabenbart staa endnu paa deres Voxested.“

Hvor den Tørvemose er, kender jeg ikke; men da Nissum Fjords sydøstlige Del, den saakaldte „Felsted Kog“, udtørredes af et engelsk Selskab for ca. 40 Aar siden, fandtes i det mindste 2 undersøiske Tørvemoser; den ene af betydelig Størrelse, vest-sydvestfor Nørgaard Odde i Staby, den anden øst-nordøstfor samme Odde (se Kortet).

Den første var fuld af store Tørvegrave med mands-høje Brinker; der maa altsaa i en fjern Fortid, før Vandet stod derover, have været skaaret Tørv i denne Mose. I samme Mose lod det engelske Selskab efter Udtørringen skære Tørv til Salg; men Forretningen op-hørte, fordi Bunden var saa blød, at det næsten ikke var muligt at faa Tørvene derfra. Medens denne Mose nu synes at være lidet kendt af Aalestangere og andre, der færdes paa og i Fjorden, er det modsatte Tilfældet med den anden Mose, hvis Beliggenhed nøje kendes, og som almindelig kaldes „æ Klyngraw“.

Efter at Udtørringen af Felsted Kog var mislykket, er det af og til efter stærke Storme med Højvande hændet, at der paa Kysten indenfor „æ Klyngraw“ er iland-drevet store Stykker Mor paa indtil et Par Læs, og dette siges at komme fra nævnte Mose, hvis Huller og bløde Bund er bekendt som et godt Sted at stange efter Aal.

Efter gamle Folks Fortællinger skal der paa den Grund, der gaar fra Felsted i Sdr. Nissum tværs over Fjorden til Gørding Land, og hvorpaa Felsted Kogs ydre Dæmning opførtes, fra ældgammel Tid have gaaet en Kørevej fra Sdr. Nissum efter Holstebro, og det skal ikke være saa meget længe siden, at den sidst benyt-tes. Navnet Felsted menes af Folk at have med den Vej at gøre, idet Felsted siges at have hedt „Fahlsted“, og „Fahl“ skal betyde „en gruset Kørevej“.

Aalestangere ved ligeledes Besked om en indgrøftet Vej, der skal have ført fra Nørgaard Odde til Udstrup Odde i Sdr. Nissum. Man har med Aalejernene kun-net følge de bløde Vejgrøfter langt ud fra begge Sider, og der berettes, at da Kogen var udtørret, kunde man i Vejens Retning langt ude — omtrent midt i Fjorden — se Rester af Træværk, der havde hørt til en Bro.

Gamle Sagn fortæller derom, at engang i sin Tid var Vandet saa smalt mellem Nørgaard Enge og Udstrup Enge, at to Mennesker, der stod paa hver sin Side, kunde i al Magelighed tale sammen.

Endvidere fortælles, at Udstrup Tyr og Tyren fra V. Tange i Ulfborg kunde staa hinanden saa nær, at de brølede ad hinanden.

Nu er Vandet mellem Nørgaard og Udstrup mindst $\frac{1}{2}$ Mil bredt, og noget større er Afstanden mellem Udstrup Mark og V. Tange Mark.

Alle disse Sagn og Fortællinger tyder saaledes paa, at der i den allernyeste Tid er foregaaet betydelige Vandstandsforandringer ved Nissum Fjord.

Det tydeligste Bevis for Sænkningen fremkom imidlertid under Felsted Kogs Udtørring. Det viste sig da, saaledes som det er opgivet mig af flere troværdige, endnu levende Øjenvidner (se ogsaa Kr. Larsen Vester-gaards Artikel), at man i den udtørrede Fjordbund kunde følge Vandløbenes Gang langt ud i Fjorden og tydelig kunde se *Bæklejerne* med alle de Krinkelkroge og Slyngninger, Vandløbene i ældre Tid, før Sænkningen skete, havde dannet i Jordbunden, ligesom *Brinkerne* mange Steder stod aldeles klare og tydelige.

Fra Staby Sogn løber Hasselbæk i Fjordens sydøstligste Hjørne; dens Løb var meget tydelig at se langt ud i Fjorden, og paa tre Steder førte *Broer* over det gamle Bækleje; der var ved alle tre Broer bl. a. to Rækker svære Bropæle (se Kortet S. 51).

For nogle Aarhundreder siden har der i Sdr. Nissum været en meget betydelig Sandflugt, hvorved for en Tid næsten hele Sognet ødelagdes. Da dette Sogn ligger nordvestfor Felsted Kog, er der aldeles utvivlsomt ført en betydelig Mængde fint Sand ud paa Fjordbunden. Da denne ved Udtørringen blev saa tør, at det

fine Sand kunde fyge, saas tydelig *flere Hjulspor* og *Veje* til og fra de ovennævnte Broer.

Vandstanden menes nu at være mindst 2 Alen over Jordoverfladen ved disse Brorester, og det er altsaa en meget betydelig Sænkning, der har fundet Sted i en forholdsvis kort Tid, idet det vel næppe kan antages at være mere end 1000, højst 1500 Aar, siden Broerne opførtes. Før den Tid havde man næppe Vogne til almindeligt Brug.*

Navnlig Hjulsporene anser jeg for et fuldgyldigt Bevis for Sænkningen i den aller nyeste Tid; thi selv om man kunde tænke sig at ramme Pæle ned og opføre Broer ude i Vandet, saa fandt man dog næppe paa i hine Tider at anlægge Undervandsveje og køre paa dem ude i Fjorden.

Hvis Forchhammer havde Ret med Hensyn til sin Hævnings-Grænse, skulde Jordbunden her ved Nissum Fjord hverken have hævet eller sænket sig i den nyere Tid. Da imidlertid Sagnene og navnlig Naturen selv fortæller, at her har fundet og rimeligvis endnu finder en betydelig Sænkning Sted, kan han ikke have Ret; *Hævnings-Grænsens nordvestlige Endepunkt maa flyttes nordligere*, rimeligvis endda et godt Stykke.

* Jeg vilde antage saadanne Pælebroer for at være fra den senere Middelalder. *Severinsen.*

FOLKE- OG FORTIDSMINDER FRA ULFBORG SOGN

Af Gaardejer KR. LARSEN VESTERGAARD, Ulfborg

Den store Sandflugtsstrækning østfor Ulfborg Station er vistnok en af de største Indresande i Jylland. Den strækker sig over en Mil i Øst og Vest med noget forskellig men ikke saa stor Bredde i Syd og Nord. Det allermeste hører til Ulfborg Sogn men noget til Madum, Torsted og Vind Sogne. Den er nu for det meste tilgroet, og der er ikke mange vandrende Miler tilbage; største Delen er Kyttehede.

Der findes mærkelig nok ingen Sagn eller Overlevering om denne Sandflugts Opstaaen og dens Ødelæggelser, hvilket kunde tyde paa, at den er meget gammel. Dette er mærkeligt, thi der findes gerne nogen Tradition eller Sagn om de forskellige Sandes Opstaaen. I Staby og Madum var det Tyre, der sloges og oprodede Jorden saaledes, at det begyndte at knyge med Sandet, som saa tog mere og mere Overhaand. Eller Sandflugten ude fra Havet i Husby og Sdr. Nissum Sogne, som skulde skyldes, at Beboerne havde begravet en Havmand eller et Havlig paa Kirkegaarden, og som først standsede, da Liget blev gravet op igen og begravet i Klitterne, hvor forresten alle Lig, som Havet skyllede i Land, blev begravet indtil den nyere Tid.

Der er imidlertid Spor nok af, at denne Sandflugt i

Ulfborg har anrettet store Ødelæggelser. Blandt andet har den i sin Tid givet Anledning til Fremkomsten af en stor Sø, *Filsø* i Ulfborg Sogn, idet dens Aflob, *Løsbækken*, blev knøget efter af Sand. Jeg antager, at da Filsø havde sin højeste Vandstand, var den nogle hundrede Tdr. Land stor. Den nu udtørrede Sø er mest Eng. Der findes Lag af Moler i Overfladen, som maa være afsat i Indsøtiden; thi nedenunder er der Kærtørvejord, hvilket viser, at det har været Eng en Gang før. Der fortælles meget om Filsøs store Fiskerigdom. Engang saa en Jæger en stor Ørn slaa ned paa en Gedde i Søen, men Gedden var saa stor, at den trak Ørnen under Vandet, saa den druknede. Jægeren fangede Gedde og Ørn og lod af Ørnens Ben lave to Lystestager, som i mange Aar fandtes i Kærgaard i Ulfborg.

Det er muligt, at Filsøen i sin Tid har haft Aflob til Nissum Fjord, medens den nu har det til Ringkøbing Fjord. Da Bækken efter at Sandflugten var begyndt at standse noget, fik sig udhulet en Rende, og denne nærmede sig Søen, har Menneskene villet hjælpe med at sænke Søens Vandstand. Der er nemlig gravet Grøfter fra Søen om i Heden nordvestfor det nuværende Bækkeje. Disse Grøfter gaar saa ned til Bækken lidt længere mod Sydvest, og der er de stærkt udhulede nærmest Bækken, som af stærkt strømmende Vand.

Der kan ogsaa tænkes den Mulighed, at disse Grøfter og Diger er anlagte som Værn mod Sandflugten, en enkelt maaske ogsaa for at hegne Engene mod løsgaaende Husdyr. De har imidlertid ikke formaaet at standse Sandflugten; thi de er paa mange Steder stærkt overfløjne af Flyvesand. Moleret, denne lette, hvide Jordart, som skal bestaa af Kiselskaller af Infusoriedyr, der har levet i Filsøen, findes kun i de højtliggende Enge

i den udtørrede Søs vestlige Ende samt langs Bækkens Løb, i det mindste forbi Løsbæk Bro, hvor man kan finde Moleret i Bækbrinkerne 4—6 Alen over Løsbæk-kens nuværende Vandspejl, men dog dækket af et tykt Lag Flyvesand. Bækkens Leje er altsaa paa denne Strækning, fra Engene i Filsøen til Løsbæk Bro, meget dybt nedskaaren i Grunden.

Der har sikkert nok været *Bosteder* ved Filsøens vestre Ende før Sandflugtens Tid, eller da Filsøen første Gang var Eng, enten det nu har været en enkelt Gaard eller en Landsby. Meget tyder paa, at der har ligget en lille Landsby der, hvor nu Ulfborg Plantage ligger. Der er ved Grøftegravning i Plantagen fundet Spor af Hustomter med Syldstene og Lervægge og Potteskaar i Mængde, ligesom der ogsaa enkelte Steder findes Spor af Agre, som ikke er helt overknøget med Sand. Den gamle Muld under Sandet ser ogsaa ud til at have været dyrket. Det er fed Muld paa Rødlers Underlag.

Der er formodentlig nogle Gravhøje dækkede af Flyvesandet, men den største af dem, *Stjernehøj*, rager dog højt op over Kytterne, skønt der dog ogsaa er en Del Flyvesand paa den, særlig i den østlige Side. Den er ellers lagt sammen af Hedetørv lagvis. Det er den største Kæmpehøj her paa Egnen; men der er snydt ved dens Opførelse; den ligger nemlig paa en naturlig Høj, hvad ikke kan ses udvendig fra. Der findes flere Sagn om Folk, som har gravet i den, og der har sikkert nok været gravet i den flere Gange, baade i ældre og nyere Tid; det ser den ud til. Den har maaske allerede i Oldtiden været udgravet, thi de, der har gravet i den i nyere Tid, har intet fundet.

Skønt der nu er tilplantet henved et Par Tusind Tdr. Land af denne Strækning, hvor Sandet har været løst,

saa ligger dog endnu langt den største Del hen som Hede og Klit og har væsentlig kun Betydning som Jagtmark, thi Bønderne bruger nu kun lidt Lyng til Brændsel og Tækning. Nu er der ogsaa kommet Hjorte og Raadyr, der holder til i Plantagerne, og Urhønsene er tiltaget stærkt.

Men før der blev begyndt paa at plante i Heden, rørte der sig et helt andet Liv der. Det var de store *Faareflokkes* Tid. Det var Tusinder af Faar, der fik Føden her om Sommeren og til Dels om Vinteren. De Folk, der boede i Nærheden af Heden, holdt selv store Faareflokke og tog desuden Tægtfaar om Sommeren fra de vestlige Sogne. Faarene var „til Gang“ som man sagde. Da en stor Del af Heden tilhørte Kommunen som umatrikuleret Jord, og de øvrige Lodsejere boede langt derfra, saa betragtedes Heden som fri. Baade Husmænd og Gaardmænd holdt derfor Faareflokke og tog imod Tægtfaar. I den Tid, jeg kan huske, blev der betalt lidt af hvert Faar med Lam; men i ældre Tid blev Faarene malkede som Vederlag for at have dem i Tægt om Sommeren. Efter mine Hjemmelsmænds Udsagn har de i Troldtoft i det mindste brugt at malke Faarene til noget ind i det nittende Aarhundrede. Fremgangsmaaden var vistnok den samme, som Daniel Bruun beskriver fra Island. Man havde et særskilt Aflukke til Lammene, som om Natten blev sat derind. Om Morgen blev Faarene saa malkede, inden de kom ud i Heden. Man lavede Faaremælksost af Mælken. Disse Oste var berømte for deres Fedme og Velsmag. De blev i Reglen solgte i Byerne. Det gjaldt jo om at skaffe rede Penge til Skatterne.

Til Troldtoft var der ogsaa ca. 1500 Tdr. Land. Nu er den udstykket i mange Gaarde og Huse.

Det gik imidlertid af Brug med Malkningen. Folk

vilde ikke tillade, at deres Faar blev malkede, da Lamene saa ingenting blev til. Efter at man var ophørt med Malkningen, fik Faareholderne Skyld for, at de lod Faarene staa for længe inde for at samle saa meget som muligt af den kraftige Faaregødning. Faarene var altid inde om Natten og enkelte Flokke ogsaa om Middagen. Spor af Faarehuse træffer man mange Steder i Hede og Klit.

Det var altid *Drenge*, der vogtede Faareflokkene. Enkelte mindre Flokke gik dog ogsaa tidt uden nogen videre Bevogtning. Disse Drenge førte et meget ensomt Liv, men de var altid godt fornøjede og blev i Reglen ved at passe Faar en 4—5 Somre i Træk. Der var en ret god Faaregræsning i Heden de fleste Steder. Der var rigeligt med Gyvel, Kællingtand og flere mindre Pilearter. Jeg kom som Dreng tidt op i Heden i forskellige Ærinder, ogsaa somme Tider for at plukke Bær, særlig Sorte- og Blaabær, — Tyttebær var der ikke saa mange af. De Faaredrenge, jeg traf sammen med, havde altid saa meget at fortælle. De fortalte om „den hvide Ko“, en stor hvid Sten, der laa nordvestfor Stjernebjerg, og som nok i Afstand kunde ligne en liggende, hvid Ko. Drengene mente, det var Bjergmanden i Stjernebjerg hans Ko. Den ligger nu inde i Ulfborg Plantage.

Faaredrengenes Fantasi var dog ikke alene optagen af Bjergmanden i Stjernebjerg — de hørte jo tidt, at han smækkede Laaget i paa sit Pengeskrin inde i Højen —, men ogsaa af det levende Liv i Heden, især af *Hugormene*. Der var Hugormekonger, hvide med Krone paa Hovedet, og de kunde tage Halen i Munden og løbe som et Hjul henad Vejstien. Ja, der var endog en af Drengene, der mente, at saadan en havde været efter ham, men han kunde alligevel løbe fra den. Staal-

ormene, mente de, var endnu farligere end Hugormene; deres Bid kunde kun kureres, naar den blev hugget i tre Stykker og det midterste Stykke blev lagt paa Saaret. Rævene var i Reglen kun farlig for Lammene, naar der blev glemt nogle i Heden, og de blev der om Natten.

De store *Ørne*, som man nu aldrig ser, var der dengang mange af, og de var for Drengene, saa vel som for Folk længere vestpaa i Sognet, sikre Vejrspaa-mænd. „Æ stour Aær flywer ad æ Hie, saa foer vi Tarvejr“, eller „æ stour Aær flywer ad æ Fywer, saa foer vi Rejn“. De store *Ørne* drev undertiden Jagt paa Hærerne, og saa kunde det ske, at en Faaredreng kunde snappe en halv- eller heldød Hare fra *Ørnen*. Der var mange Fugle, der rugede der ude. Aftenbakken lagde sine to *Æg* paa det bare Sand, den brogede Gravand eller Naurskauten rugede i gamle Rævegrave — ja den kunde endog genne Ræven ud af dens Grav —, Graaanden rugede i Toppen af Klitterne og Urhønen og Agerhønen i Lyngen. Saa kom den Tid, da Sortebærrene blev modne, saa Blaabærrene og til sidst Krøsbærrene.

Drengene var, som sagt, ikke kede af at gaa ved Faarene, og der var heller ingen Grund til at beklage dem, skønt de i Reglen ikke havde andet Selskab end deres Faarehund.

I de Klitheder, her er omtalt, har der ikke i min Tid Tid været nogen *Hedebrand* af Betydning, men i den nordøstlige Del af Ulfborg Sogns Heder var der i 1868 en stor Hedebrand, der fremkom ved, at et Par Faaredreng vilde ryge en Ræv ud. Der brændte da ca. 1000 Tdr. Land Hede. Og da det var i den tørre Sommers tørreste Tid, saa brændte Lyngskjolden med, og det vilde derfor ikke gro sammen igen men blev til Stenild eller Flyvesand mange Steder. Saaledes er vel de fleste Sandflugtsstrækninger i Hederne fremkomne.

Der har vel næppe været store *Skove* i Ulfborg, men noget har der dog vist været, at dømme efter forskellige Stednavne, som Birk, Skaderis, Lillelund og Løslund.* Sandflugt har vel ødelagt noget, særlig i Løslund. Hugst og Vestenvind har saa besørget Resten.

Den store Strækning Moseenge i den sydlige Del af Ulfborg Sogn mellem Heden og Fjorden, har fra først af været en kratgroet Eng, hvad man kan se ved Tørvegravning. Siden blev det til Mose. Det har vistnok været en fuldstændig Sump, indtil der blev udgrøftet, en Kunst, som jo ikke er ret gammel. Ud til de saakaldte Hovenge, der har hørt til Hovedgaarden Sønder Vosborg, er der opdæmmed en Vej over de bløde Enge. Sandet er taget i Bakkerne ved Holm, da det er samme Slags Sand, som der er. Der har Hovbønderne nok haft et næppe frivilligt Stykke Arbejde.

Det er store Forandringer i landskabelig Henseende, der er sket i den østlige Del af Ulfborg Sogn siden Broncealderhøjene blev rejst; men Forandringen er vist ikke mindre i den vestlige Del af Sognet ud mod *Nissum Fjord* eller *Lønfjord*, som den ogsaa har været kaldt. Ulfborg Sogns Beboere har været truede i Øst af Sandflugt og i Vest af Stormflod. Sagn om Stormfloders Angreb paa det gamle Vosborg er jo bekendte nok. Mindre bekendt er Fjordens Ødelæggelse af Gaarden Vester Tang (rettere: Tange). Den ligger nu højt paa Marken i Kytterup, men laa før længere mod Syd paa den saakaldte Gammel-Tange Mark paa et Sted,

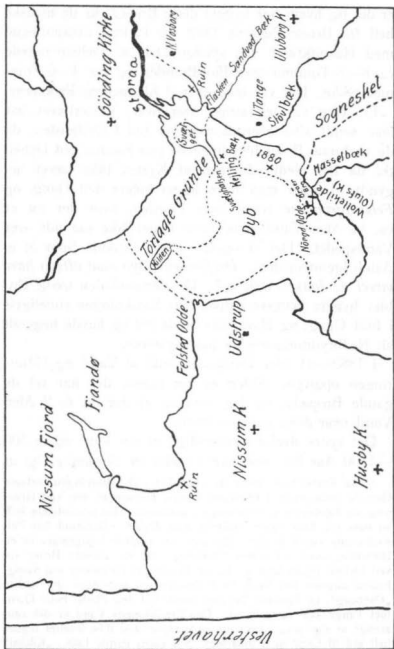
* Skrives nu mest „Lystlund“, ligesom Løsbæk skrives „Lystbæk“. Navnet kommer snarest af det særlig i sjællandske Stednavne ofte forekommende Ord Løse (angelsachsisk „Læs“), der menes at betyde Eng. Steenstrup: De danske Stednavne, S. 24. Red.

som nu ligger ude i Fjorden. Man har forhen kunnet se Rester af Gaardens Brønd ude paa Grundene i Fjorden.

Der er sikkert nok gaaet store Arealer tabt til Fjorden, hvad enten det saa er sket ved Bølgeslagets og Strømmens nedbrydende Virksomhed, eller der er sket en Sænkning i en forholdsvis ny Tid, eller begge Dele i Forening. Man fortæller, at der i gamle Dage ikke var bredere over Vandet mellem Udstrup i Sdr. Nissum og Vester Tang, end at deres Stude kunde staa og brøle ad hinanden. Der fortælles ogsaa, at i gamle Dage gik der en Odde ud fra Staby Land og en lignende fra Udstrup, og de gik saa tæt sammen, at der kun var et lille smalt og grundt Vand mellem dem. Midt i Vandet laa der en Hestepande, som man skulde træde paa for at komme tørskoet over.

Da Nissum Fjords østlige Del var udtørret sidst i Halvfjerdserne og først i Firserne i forrige Aarhundrede, kunde man tydelig se alle Strømmes Løb eller Seng over Grundene ud til Dybet. Der er en Strøm, som kaldes *Hasselbæk*; den kommer oppe fra Staby Enge og udmunder i Fjorden eller nu Kanalen omtrent ved Skellet mellem Staby og Ulfborg Sogne. Dens Seng laa ogsaa tydelig nedskaaren i Grundene i det udtørrede Areal helt ud til Dybet. Ved dens Udløb i Dybet havde den delt sig i to Strømme og derved dannet en lille Ø i sin Munding. Over til denne Ø sad der i Fjordbunden to Rækker gamle, sorte Bropæle af Egetræ; fra Øen over til det modsatte Land sad ligeledes to Rækker Pæle. Ca. 100 Alen længere op mod Diget var der en anden dobbelt Række Bropæle tværs over Bæksengen.

Da jeg i 1880 stod og betragtede disse Levninger fra en fjern Fortid, tænkte jeg først paa: Hvor gamle

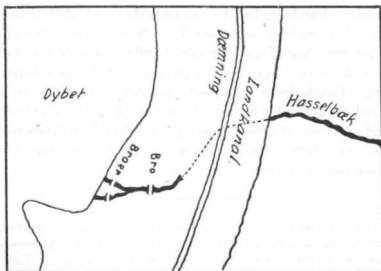
er de, og hvem har bygget disse Broer? Er de maaske helt fra Bronzealderens Tid? Er Pælene nedrammede med Haandkraft? De synlige Dele af Pælene ragede ca. 6—8 Tommer over Fjordbunden og var 4—6 Tommer tykke. Der var ikke over 3 Al. mellem Rækkerne.

En Ting var jeg straks klar over: Vesterhavet har ikke sendt sine Stormflodsbølger ind i Østfjorden, da de to første Broer blev byggede paa Kanten ved Dybet, thi da har Nedbrydningen af Kysten ikke været begyndt. Landet maa have ligget højere den Gang, og *Felstedgrundene* tværs over Fjorden, hvor der nu er ca. $\frac{1}{2}$ Alen Vand; maa have ligget ikke saa lidt over Vandspejlet. Der er ogsaa i disse Grunde Spor af et Aaløb igennem dem. *Østfjordens Dyb maa altsaa have været en Indsø dengang**. Da derimod den tredje Bro blev bygget længere østpaa, var Sænkningen rimeligvis i fuld Gang, og Havet var brudt ind og havde begyndt sit Nedbrydningsarbejde paa Kysterne.

I 1883—84 blev Østfjorden fuld af Vand og Udtørringen opgiven. Siden er der ingen, der har set de gamle Bropæle, og jeg antager, at der nu er 2 Alen Vand over dem, maaske mere.

Det synes derfor sandsynligt, at der i de sidste 500—1000 Aar lidt efter lidt er *sket en Sænkning, og at*

* Paa Kortet Side 49 er de i sin Tid ved Udtørringen torlagte Grunde indtegnede i Østfjorden uden Hensyn til den ved Gravning og Opstemning frembragte Landkanal. Den oprindelige Indsø maa vel have været omtrent som Dybet. Derimod har Felstedtangen været bredere, idet den her angivne Vestgrænse er en Dæmning langs Grundens Højderyg. De tre „døde“ Broer ses ved Dybets Sydøsthjørne. Et Kryds ude paa Grundene ved Svælg-halsen angiver det Sted, hvor Traditionen anbringer det ældste „Oseborg“, et lignende længere mod Syd den Plads, hvor Gammel Tange skal have ligget. Om Traditionens Værd er det vanskeligt at sige noget bestemt. „Svælgget“ har ikke kunnet tegnes helt ind til Land men maa være Storaasens gamle Løb. „Kilden“ er det gamle Udløb fra Søen til Fjorden. *Red.*

Nissum Fjord i den Tid stadig, om end langsomt, har udvidet sit Vandareal.

Der er endnu lidt Levninger af det gamle Vosborg nordfor Gammel Aaen, som da vistnok var Hovedstrømmen. Ladebygningerne menes at have ligget sydfor Aaen. Men der fortælles om *et endnu ældre Vosborg*, som er blevet helt bortskyllet af Vandet. Dettes Plads ligger nu helt ude i Fjorden.

Der fortælles om en meget ond Frue fra det gamle Vosborg, at Kusken en Nat kørte hende ud i en Sump ved Siden af Vejen, hvor hun omkom. Denne bundløse Sump, som endnu den Dag i Dag kaldes Karet-hullet, ligger i Engene ved Vejen lidt sydfor det gamle Vosborg. Men i taagede Efteraarsnætter kan den ensomme Vandrer i Engene undertiden høre Karetten komme kørende ad Studevasen, Kusken slaar Knald, Vognen kommer nærmere, og den farer saa ud i Karet-hullet med et stort Spektakel og bliver borte der.

Ulfborg Sogns Kaar i de Tider, der svandt, synes at være et tro om end formindsket Spejlbillede af hele Jyl-

lands — Lands og Folks — stormfulde og ublide Skæbne, særlig siden Valdemarernes Tid. Stormfloder ødelagde Kysterne, Sandflugt hærgede Landet, dets Skove forsvandt, dets Enge blev til Sumpe, og Lyngen bredte sig. Fjendeskarer plyndrede Landet i Krigstid, og i Fredstid kappedes Konger, Herremænd og til Dels Gejstligheden om at pine Penge og Arbejde ud af Bønderne. Det gik derfor stadig tilbage. Først i den nyere Tid gaar det atter fremad.

Da der i en Redaktionsanmærkning S. 50 er udtalt Usikkerhed om Traditionens Rigtighed med Hensyn til de to af mig omtalte Gaarde, der skulde have ligget ude i den nuværende Nissum Fjord, skal jeg bemærke, at vel har jeg ikke selv set Levningerne af Gaarden Tange, men flere troværdige endnu levende Mænd har fortalt mig, at de har set Levninger af det saakaldte „Gammel Tange Jungeværk“ ude paa Fjordgrundene paa det Sted, hvor Gaarden skal have staaet; saa for denne Gaards Vedkommende er der ingen Grund til Tvivl. Med Hensyn til den nordligere Gaard, da er der flere, der har iagttaget Rester af Pælesætninger ved Svælget, som man har antaget for at være Levninger af det ældste Vosborg, det saakaldte „Oseborg“.

Forfatteren.

•

TIIM-MADUM PRÆSTEHISTORIE

Af P. SEVERINSEN

I Kirkerne træffer man ofte en Tavle, hvorpaa Præsternes Navne siden Reformationen er malet. Her i Ribe Stift er der dog gerne slemme Huller i disse Rækker i de første 100 Aar efter Reformationen. Alligevel vil det ofte være muligt at opdrive Stof nok til at skrive et Sogns Præstehistorie, selv om somme Kapitler bliver lidt magre. „Hardsyssels Aarbog“ vil næppe kunne faa Plads til at bringe alle Amtets Præsterækker, men som et Eksempel meddeles her et enkelt Pastorats.

Det var Meningen, at Eksemplet skulde være en Opmuntring til Præster, Lærere eller andre, som hver paa sin Plads kunde faa Lyst til at samle paa sligt. Ogsaa i Tiim Kirke hang der en Tavle, forfattet af P. M. Nødskov; men der manglede hele 4 Præster før 1800 og var opført 2, som aldrig havde været her, saa der er næppe større Uorden i Overleveringen andre Steder. For flere Enkeltheder maa jeg takke Lærer P. Storgaard Pedersen.

For deres Skyld, som kunde have Lyst til at faa Rede paa andre Sognes Præsterækker, henviser jeg til nogle Kilder. Først maa efterses S. V. Vibergs Almindelig dansk Præstehistorie, som dog maa bruges med kritisk Forsigtighed for Tiden indtil omtrent 1670. Hans Kilde for disse Tider er for Ribe Stifts Vedkommende væsentlig de saakaldte Hoffmannske Indberetninger, som findes i Ribe Kathedralskoles Bibliothek. Bedre Præstelister findes i Herredsbøger fra 1690 i Herredspakkerne i Ribe Stiftskiste (Landsarkivet i Viborg). Ny kgl. Saml. 4° 1198 (Kgl. Bibliothek) indeholder Optegnelser af den

historisk interesserede Biskop J. C. Bloch. Et andet Haandskrift er Kallske Samling 502. Fortegnelse over Præsterne 1584 findes i Kirkehistoriske Samlinger, 3. Række, II, 200, i Aarene 1608 og 1610 Kh. Sml., 5. R., II, 544, i Aaret 1619 Ny kh. Sml., VI, 543. Ribe Stifts Gejstliges Edsbog 1643—1682 er trykt i Danske Samlinger, IV, 117. Fortsættelse findes i Landsarkivet, hvor der ogsaa opbevares Vitaprotokoller (Levnedsbeskrivelser ved Ordination) fra 1731.

DEN KATHOLSKE TID

De Kirker, der nu staar i Tiim og Madum, er fra omkring 1200, men de er sikkert Afløserne af Trækirker, saa ingen kan sige, hvornaar Præsterækken begynder. Oprindeligt oprettedes Sognene som særskilte Præsteembeder, men Annekering er vist alligevel brugt fra de ældste Tider. Efter Reformationen var de to Sogne i al Fald annekerede.

Navnet Tiim (Tium) kommer sagtens af Gudenavnet Ti („Tyr“), men om just derfor Kirken har afløst en Helligdom for Ti, det anser jeg for meget tvivlsomt.*

Kun een af de middelalderlige Præster har jeg kunnet finde, Dominus *Wilhelmus* (Hr. Vilhelm eller Villum), der i Aaret 1471 var Medlem af Præstegildet i Ribe, hvad flere Præster her i disse Egne var dengang, saasom Hr. Oluf i Ringkøbing, Hr. Niels Mikkelsen i Hee, Hr. Peder i Hygum, Hr. Peder i Kvong, Hr. Niels i Bording, Hr. Peder Christiensen i Brejning, Hr. Hans Steffensen i Hodde, Hr. Hans Hvid i Tørring, Hr. Simon i Bork, Hr. Mads Lund i Vandborg.**

Denne Hr. Wilhelmus er formentlig den samme som

* Det er urigtigt og derfor udannet at sige Timm, hvad enkelte har begyndt at gøre efter Jernbanekonduktørerne.

** C. Nyrop: Gilde- og Lavsskraer, I, 345 f.

Hr. *Vilym Nyelsen*, der optræder som Medbesejler af et Overdragelsesbrev af 25. Novbr. 1456 paa et Sted, hvor man nok kunde vente at finde Tiim Præsts Navn.* Hvor stort et Stykke af hans Embedstid disse 15 Aar betegner, vides ikke. Han kan se ud til at være i et og alt samtidig med Rigshofmester Niels Eriksen Gyldenstjerne, hvis store Gravsten nu er rejst i Kirkens Vaabenhus.

Slægten Gyldenstjerne havde da begyndt at regne Timgaard for sit Hovedsæde, og Præsten har vel næppe været ganske uafhængig af den mægtige Rigsraads-slægt, skønt den ikke havde noget Patronat over Kirkerne.

REFORMATIONENS INDFØRELSE

Reformationens Indførelse 1536—37 betød ingenlunde i Almindelighed et Personskifte i Præstegaardene. For Hind Herreds Vedkommende er Oplysningerne fra hin Tid desværre saa ufuldstændige, at der de fleste Steder hverken kan siges fra eller til. Dog ser vi i *Stadil* Peder Skomand sidde fra mindst 1514 til 1550 (Hardsyssels Aarbog, II, 168, 197). I *Hee og No* var Morten Pedersen Præst til 1548. Det er vel da rimeligt, at han har begyndt før 1536, og da han til Efterfølger fik en Peder Mortensen, kan det være rimeligt, at denne har været hans Søn, hvilket atter kunde tyde paa, at Morten Pedersen har været luthersksindet og giftet sig i Tyverne. Nødvendig er denne Tydning dog ikke, da mange af de katholske Præster levede i et Slags ulovligt Ægteskab. Hr. Niels i *Brejning og Nr.*

* Præsten i Stadil Jens Jepsen overdrager noget Pantegods til Hr. Niels Eriksen (Gyldenstjerne) til Tiim. Hardsyssels Diplomatarium, S. 48.

Omme „havde været Munk“. Paa *Holmsland* raadede Sysselprovsten Iver Juel fra 1526 (Hardsyss. Aarb., III, 35). Han var af Frederik I.s Mænd og har næppe lagt an paa at holde katholsksindet Kapellan.

Men alt dette oplyser os ikke om, hvorledes hele den store Omvæltning i den kristelige Tankegang er foregaaet. Navne paa Reformationens første Forkyndere i disse Egne nævnes ikke. Herren til Timgaard, Rigsraad *Knud Gyldenstjerne*, støttede ligesom Predbjørn Podebusk paa Vosborg det katholske Parti. Men det var maaske mest Politik. Han, Torben Oxes Fætter, var jo Christiern II.s bitre Fjende; men Almuen delte næppe den store Herres Mening. Det saa man i 1534 under Grevens Fejde, da Oprøret bredte sig gennem Vestjylland nordfra indtil Varde, idet Bønder og Borgere sluttede sig til Greven af Oldenburg paa Christiern den Andens Vegne. Da Johan Rantzau foretog sit æventyrlig hastige Tog over Varde, Ringkøbing, Holstebro, Skive og Viborg til Aalborg, fandt han Ringkøbing By ganske tom. Han brændte Byen af, fordi den „havde stor Skyld i dette Oprør.“* Den har altsaa staaet paa samme Side som de udpræget evangeliske Stæder København og Malmø. Den gamle Landevej gik over Brogaard Broer forbi Tiim og Madum Kirker, saa den Vej er Johan Rantzau vel kommet med sine Holstenere.

Imidlertid, da „al denne Orlog og Bulder“ var stillet, blev Christian III Konge, og Reformationens Indførelse vedtoges paa Rigsdagen i København 31. Oktober 1536. Aaret efter indviedes 2. September Johan Vandal til Superintendent over Ribe Stift med den Op-gave at indføre luthersk Kirkevæsen i Sognene efter den samme Dag udstedte „Ordinants“. Blandt dennes

* Paludan-Müller: De tre første Konger af den oldenborgske Slægt, S. 587. Storgaard Pedersen: Hing Herred, S. 11.

Underskrivere er ogsaa Rigsraad Knud Gyldenstjerne til Tiim.

Johan Vandal var en Tysker fra Goslar, der en Tid havde virket i Haderslev. Han maatte bruge Tolk. Om han er naaet hertil, er ikke godt at vide. Han døde allerede 1541 og efterfulgtes af Hans Tavsén. Men ved en af dem er evangelisk Kirkeskik blevet haandhævet i Tiim og Madum Sogne.

ANDERS JENSEN

Ca. 1540—ca. 1580

I Tiim og Madum træffer vi 1542 som Præst Hr. *Anders Jensen*. Han havde da haft Strid med Lensmanden Claus Sehested om Retten til Madum Præstegaard. Kongen gav Ordre til ikke at gøre Præsten Hinder derpaa.* Det er meget muligt, at han har været her noget før Reformationen. Det er ogsaa muligt, at Affæren med Lensmanden betyder, at en ny Præst har maattet bide fra sig for at faa sine Rettigheder anerkendt. Iøvrigt blev han her i en længere Aarrække. Han var gift. En Søn af ham, Hans Andersen, døde som Student i København af Pesten i Begyndelsen af September 1575. Hr. Anders nævnes da, som om han endnu levede.** Muligvis har han tænkt sig Sønnen som sin Eftermand, og har, da dette Haab brast, ordnet sig paa anden Maade med en Svingersøn som Efterfølger. Hans Eftermands Hustru hed nemlig *Ane Andersdatter*, og efter Tidens Sædvane kan der ikke være megen Tvivl om, at hun har været Anders Jensens Datter. Han har da „opladt“ Kaldet til sin Svingersøn og endnu levet nogen Tid med Sognepræsts

* Danske Magazin 4, I, 319. Hans fulde Navn findes i Heise: Fam. Rosenkrantz, II, Dipl. 225.

** Rørdam: Kbh. Univ. Hist., II, 175.

Navn, medens Svigersønnen forrettede Præstens Arbejde og fik nogle af Indtægterne, — og ogsaa kaldtes Sognepræst. Ca. 1580 er den gamle død.

I Anders Jensens Tid var der ikke sket faa Omvæltninger i Pastoratet. Lutheranere var man blevet, og levede der muligvis lidt Katholicisme blandt gamle Kvinder, saa var den døende. Men ogsaa i social Henseende var der sket noget. Johan Rantzaus Sejr over Oprøret blev skæbnesvanger for de Egne, der havde været med. De Selvejrbønder, der var — og der var maaske en Del — tabte deres Ejendom og blev gennemgaaende Kronens Fæstere for derefter ved Mageskifte at komme under Herremændene. Det hjalp bl. a. Knud Gyldenstjerne til at skabe sig et lille Rige af Tiim Sogn. 27. Juli 1532 havde han skaffet sig Forkøbsret paa Kronens Gods i Tiim og Thorsted Sogne. I Kraft deraf ser vi ham 1543 faa en Gaard i Rejkær, 1546 Pølsgade, Snogdal og Ousbjerg. Det er aabenbart selvejende Hede-Nybyggere, der har mistet deres Selveje som Oprørere i Grevens Fejde. Ogsaa andetsteds fra køber han Fæstegaarde i Sognet, saasom 1546 fra St. Karens Alter i Kolding. Saaledes skabtes ud af Tiim Sogn et Omraade, der uden Undtagelse laa under Timgaard, og ude i Engene byggede Knud Gyldenstjerne sig sin stolte, firefløjede Gaard med de to Taarne, der saas viden om ud over de aabne Egne. Tiim Kirke fik han udvidet næsten til den dobbelte Længde, og ud fra den byggede han Slægtens anselige Gravkapel. Endnu var Kirken dog selvejende. Selv var han vel næppe megen Tid i Sognet, da han jo var Lensmand paa Kallundborg, hvor han paa sine gamle Dage kom til at passe paa sin gamle Fjende Christiern II. Tiden havde sagtens mildnet dem begge noget, skønt Knud ellers var haansk nok over for Dyvekes Slægt. Han

havde skaffet sig Sigbrits Ligsten og stillet den op paa Timgaard til Besudling. Paa sine gamle Dage har han skrevet en lang Psalme, som Peder Palladius rettede Stil paa, og som derpaa i 200 Aar var fast Langfredagspsalme i Danmark og Norge („O Gud, vor Fader i Evighed“). 1552 døde han.*

Efter ham følger Sønnen *Peder Gyldenstjerne*, der paa sine ældre Dage er Rigsmarsk, og som i høj Grad opførte sig som en Adelskonge paa sit Gods. Et „kirkeligt“ Resultat er det, at han sidst i Tredserne som Krigsbytte fra sin Deltagelse i Daniel Rantzaus Tog i Sverrig hjembringer den store Klokke. Da Taarnhvælvingen for nogle Aar siden blev ombygget, kunde det ses, at Klokken var bleven hejst op derigennem. Den mægtige Klokke maa være fra en svensk Købstads- eller Klosterkirke og gør den Dag i Dag Klokkeringning i Tiim til en Fest. Bekendt er Anekdoten om, hvorledes Gyldenstjerne kørte om Kap med Frederik II til Tiim Kirke og i den brolagte Vejs Sving ude i Engene tilraabte sin kongelige Gæst det berømte „Pyt!“

Alt dette Herskabsvæsen har selvfølgelig ogsaa grebet ind i Præstens Liv og Arbejde. Paa Herregaarden var indrettet et Kapel, hvor han har maattet prædike. Men iøvrigt savner vi Midler til at skelne, hvor godt eller hvor ondt dette har været.

THUE JENSEN SKONING

Ca. 1576—1601. Provst

Denne Mand er formodentlig kommen her lidt efter Midten af Halvfjerdserne. Medens det ikke er godt at

* Frederik Is danske Registranter, 327. Kronens Skøder, I, 19, 23. Danske Kancelliregistranter, S. 300, 385. Ang. Borgen og Kirken følger jeg Nødskov: Thimgaard, S. 127, 135. Om Ligstenen Aarbøger f. nord. Olkyndighed 1879 og Nødskov. Om Knud Gyldenstjerne se Biogr. Lex. Hans Psalme Ny kirkehist. Saml., IV, 428.

vide, hvorledes det egentlig stod til med Anders Jensens Lutherdom, har Thue Skoning utvivlsomt været aldeles ren Protestant, snarest vel af Niels Hemmingsens Art med det lidt calviniske Præg. Saaledes var jo det Præstekuld, der havde haft Niels Hemmingsen til Lærer.

Det første Tidspunkt, vi med haandgribelig Sikkerhed træffer ham paa, er da han 9. April 1584 i Hee Præstegaard er med til at underskrive Fuldmagt for Provst Peder Mortensen i Hee, Mag. Mads Bertelsen i Ringkøbing og Hr. Hans Thym i Stadil som Hind Herreds Gejstligheds Repræsentanter ved Prins Christian den Fjerdes Hylldning i Viborg.* Efter den Orden, hvori Underskrifterne staar, synes han da at være Herredets næstyingste Præst, idet kun Oluf Lauritsen Holm i Velling nævnes efter ham. Denne er kommen til Velling efter 1578.**

Som anført er Thue Skoning bleven gift med Formandens Datter *Ane Andersdatter*. Nu begynder dette System med at bevare et Embede i Familien.

Da Peder Mortensen i Hee døde, blev Thue Skoning ved Herredspræsternes Valg *Provst* for Hind Herred 1595.

Samme Aar blev *Peder Hegelund* Biskop over Ribe Stift. Om dennes Sammenkomster med Præsterne haves nogle Efterretninger.*** Han samlede aarlig Gejstligheden til Forhandlingsmøder. For Bølling, Hammerum, Hind, Ulvborg og Skodborg Herreder holdtes Mødet gerne i Skerne. Det var iøvrigt en ældre Skik, han videre udviklede; thi lige fra Reformationen havde det været Skik i Ribe Stift, at Biskoppen rejste rundt og

* Kirkehist. Sml. 3, II, S. 210.

** Ny kirkehist. Saml., VI, S. 514.

*** Ny kirkehist. Saml., VI, S. 631 ff.

samlede Gejstligheden herredsvis til „Colloqvier“ en Gang om Aaret.

Thue Skonings Provstevirksomhed blev ikke af lang Varighed; thi den 4. Juli 1601 døde han. Det kunde tænkes, at Dødsarsagen var den sorte Pest, som da var begyndt at grassere, men denne kom dog næppe saa tidligt saa langt vestpaa.* Derimod var der 1601 stor Misvækst.

Uden for Vaabenhusdøren i Tiim ligger endnu Resten af hans Ligsten. Den har vistnok før ligget længere mod Nord paa Kirkegaarden.**

Dens Indskrift har været:

Her ligger begraffuit hederlig oc vellærd mand her *Thue Jenson Skoning*, sognepræst i Thim oc Madum, provist vdi Hing herrit, som døde den 4. Julii aar 1601, med sin kiere hustru *Ane Andersdatter*, som døde aar 16 . Gud gifve dennem en glædelig opstandelse paa dommedag.

Sed satis est nos iam nosti perclare viator,
i nunc at qui ipsun (!) te en nosce precor.

Ane Andersdatter har altsaa overlevet ham, men den tomme Plads paa Stenen til hendes Dødsaar er aldrig bleven udfyldt. Har hun maaske trøstet sig med Eftermanden?

Thue Skoning var den sidste menighedsvalgte Præst — og maaske ogsaa den første. I Aaret 1585 fik nemlig Peder Gyldenstjerne Patronatsret til Tiim og Madum Kirker med Ret til at kalde de fremtidige Præster, imod at afstaa samme Ret i Horbelev paa Falster. Han kom dog ikke selv til at udøve denne Ret, idet han døde 1594.

* Ny kirkehist. Sml., VI, S. 642 f. Rørdam: Univ. Hist., III, 139. — Af Hind Herreds Præster døde 1602 *Christen Nielsen* i Veder-sø og Mag. *Mads Bertelsen* i Ringkøbing. I Kirkerne i Stavning og Skerne er der endnu Minder om Pesten 1603 (det værste Aar), der i Stavning bortrev 150, i Skerne 107 Mennesker. Se ogsaa Hardsyssels Aarboeg, I, 26.

** Nødskov, S. 147.

Jørgen Urlevs Fader

JØRGEN JENSEN URLEV

1601—1652

I Urlev, Dalby og Stenderup i Bjerge Herred ved Horsens blev Præsteembedet straks efter Reformationen „arveligt“. Den første lutherske Præst var *Peder Nielsen*, der efterfulgtes af Sønnen *Jens Pedersen*, som blev Bjerge Herreds Provst og døde 24. August 1592. Et Ligtræ med hans Figur i Legemsstørrelse findes i Urlev Kirkes Vaabenhus. Hans Søn Søren J., som blev hans Eftermand, blev ligeledes Herredets Provst og døde 1631.

En formentlig yngre Søn hed *Jørgen* og kaldte sig efter sin Fødeby *Urlev* (Urlevius). Han blev Thue Skonings Eftermand i Tiim, hvor han kom til at sidde som Præst i over 50 Aar. Kaldsretten tilhørte da Rigsraad *Axel Gyldenstjerne*, der efter-

haanden havde samlet snart alle Gyldenstjerne-Slægten gamle Ejendomme (Lyngbygaard, Aagaard, Hedegaard og Timgaard). Aaret efter var det, han som Overhofmester for Christian den Fjerdes yngre Broder Hertug Hans rejste til Czaren i Moskov — en Rejse, som kostede den svagelige Mand Livet, men som han har efterladt en interessant Beskrivelse af.*

Skønt Axel Gyldenstjerne maaske aldrig har været i Tiim,** maa han have kaldet den nye Præst.

Jørgen Urlevs mange Embedsaar var Aar af meget forskellig Art. De første var en Blomstringstid for Danmark. Senere hvirvledes Landet ind i Trediveaarskrigen. Under Wallensteins Indfald i Jylland hærgedes Hardsyssel i Slutningen af Maj Maaned 1629 af sachsiske og lauenborgske Tropper.*** Heller ikke Svenskernes Indfald 1644—45 er vel gaar spørløst over Egnen og Præstegaarden.

Et lille Minde om Jørgen Urlevs Indtryk af Wallensteins Indfald er bevaret. Det er i Kirkens gamle Bibel ved Ordene af Jeremias 5,15—17:

„Se, jeg vil føre et Folk hid langvejs fra, siger Herren, et mægtigt Folk, som haver været af gammel Tid, et Folk, hvis Tungemaal du ikke forstaar og ikke skal forstaa, hvad de tale. Deres Kogger ere aabne Graver, de ere alle Kæmper. De skulle fortære din Høst og dit Brød, som dine Sønner og Døtre skulde have ædt. De skulle opluge dine Faar og Øksen, de skulle med Sværd fordærve dine faste Stæder, som du forlader dig paa.“

Her har Jørgen Urlev skrevet i Randen:

„Der Keisers folck var her jnde Anno 1528.“

Iøvrigt omgiver de Smaaefterretninger, vi har om Jør-

* Engelstoft og Møller: Hist. Calender, I, S. 73 f.

** Han var før sin Ruslandsrejse Statholder i Norge, og havde desuden sine skaanske Herregaarde.

*** Storgaard Pedersen: Hing Herred, S. 12.

gen Urlev, ham ikke med den Ærværdighedens Glans, som hans lange Embedstid ellers kan give.

Da han havde været i Tiim en 12—13 Aar, kom han i en heftig Strid med Herskabet paa Tinggaard om Præstegaardens Vedligeholdelse. Herremanden, Rigsraad *Knud Gyldenstjerne*, fandt, at han lod Præstegaarden forfalde. Frederik Munk til Krogsgaard og Biskop Iver Hemmet beskikkedes 25. Maj 1615 til Dommere i Sagen. Der var overgaaet Præsten Tingsvidne ved Tiim Birketing, at Præstegaarden havde været vel ved Magt, til Hr. Jørgen Jensen kom hertil, og siden meget byg-fældig. Han dømtes da 12. December 1615 til at op-bygge Præstegaarden og til at skaffe sig Knud Gyldenstjernes Minde til, om han videre skulde betjene sit Kald.

Han sad imidlertid Dommen overhørig, hvorfor Knud Gyldenstjerne appellerede Sagen til Kongens Retter-ting. Rettertingsdommen af 3. Juni 1616 gik ud paa, at der skulde gives Præsten Tid, da der i nogle Aar og nylig af Guds Vejrlig er sket Skade. Knud Gyldenstjerne klagede imidlertid Aaret efter og fik Præsten dømt til, at han skulde „være udi Knud Gyldenstjernes Minde“ inden Mortensdag 1617. Nu mødte Jørgen Urlev med et Bønsskrift hos Kongen, der foranledigede et noget uldent kongeligt Reskript af 8. September 1617 til Herremanden om ikke at aftvinge Præsten nogen Forpligt imod Retten.

Vi ved ikke, hvordan de fik denne „Irring og Trætte“ jævnet. Det kan godt være, at Herremanden har været urimelig, men Præsten har vist ogsaa været tvær.*

Det samme Indtryk faar man ogsaa siden. I Aaret 1638 afgaves der af Præsterne Sognebeskrivelser til

* Jydske Tegnelser 23. Maj 1615, 8. September 1617; Rigens Dombog 8. August 1617 (Rigsarkivet).

Brug for Ole Worms historiske Arbejder. De indkrævedes ad Embedsvejen gennem Biskop og Provst. Herredets andre Præster leverede ogsaa saadanne, som senere er blevet trykte; men fra Præsten i Tiim kom der ingen. Provsten Hans Kjær i Ringkøbing præjede Jørgen Urlev nogle Gange; men det hjalp ikke.*

Det er vel ogsaa et Udslag af dette Væsen, der førte til, at det gik ham, som det gik, ved en Gudstjeneste. En Søndag i Aaret 1646 havde han ikke Vin nok til Altergæsterne, hvorfor han uddelte Brødet og lod dem møde næste Onsdag for at faa Vinen. Det var iøvrigt i den fattige Tid lige efter Svenskernes Indfald, da det maaske var vanskeligt at skaffe Vin. I vore Dage vilde en saadan Fremgangsmaade dog være en grov Uorden, og i de Tider tog man meget haardt paa saadant. Han skød sig imidlertid ind under sin Alder, og paa Grund af den slap han ved Landemodets Dom af 26. Marts 1647 saaledes, at han beholdt Embedet men skulde holde en af Øvrigheden godkendt Kapellan, ligesom han ogsaa skulde afbede sin Forseelse i Kirken og tage Afløsning for sin Synd hos Herredsprovsten.

Det ser ud til, at han saa først har faaet kaldet en Søn *Niels Jørgensen* til Medhjælper og Efterfølger i Embedet; thi der findes et Reskript af 18. September 1648, hvorved Kongen bevilger „Hr. Niels Jørgensen, Sognepræst udi Timb“, Vinding Sogns Kongetiende indtil videre. Det maa imidlertid have været af kort Varighed med ham, hvad enten han saa er død eller flyttet, og saa kom den selvraadige gamle Mand atter galt afsted, idet han uden Øvrighedens Samtykke tog en anden Søn, *Albret Jørgensen Tiim*, der forhen havde været Kapellan i Varde, til sin Medhjælper. Herfor blev Jør-

* Ribe Stifts Beskrivelse 1638, udg. af O. Nielsen, S. 32 (Særlig tryk af Danske Samlinger 2, IV).

gen Urlev paany stævnet for Landemodet, hvor han fik Paalæg om inden Mikkelsdag 1651 at gøre Ende paa denne Uregelmæssighed.

Næste Aar døde han — henad Marts 1652 —, og Sønnen blev Hospitalspræst i Ribe, hvor han for Resten viste en Del af Faderens Selvraadighed.*

Det er da ogsaa en Mand med bittert Sind, vi ser skrive Beretning om Embedet i Herredsbogen af 1649. Han faar for lidt Hø i Engene, fordi Bønderne holder dem for vaade. „Desligeste haver han en føje** Græs-gang uden den sorte Hede, hvorfor han nødes til at leje Græssing til sit Kvæg i andre Sogner, efterdi Bønderne haver indelukt Forte og Fællede fra Præstegaarden, sig til Nytte, Præstegaarden til stor Skade. Er derfor højlig fornøden begærendes, at det maatte efter Ordinantsen komme dertil igen med Rette og Dom, som uden Rette og Dom er voldtaget derfraa. Thi Evangelium tager ingen sit fraa men hjælper enhver at beskytte alt det, ham tilhører. Gud bevæge gudfrygtig Øvrighed dertil.“ Og som det er galt med Bønderne, er det galt med Herremanden: „Adelen paa Tiim giver aldeles ingen Foræring.“***

løvrigt viser Kirkens Eksemplar af Bibelen fra 1633, at han har været en flittig Bibellæser. Adskillige Randbemærkninger og Understregninger skyldes hans Haand gennem hele Bibelen. Særlig Psalteret er meget læst, hvad ogsaa gælder Jobs Bog, hvor han har bemærket, hvad der er „Hertzord“ og hvad der er „Smertzord“. Ved Jer. 13,13 skriver han: „Gud slider tit een Skalk paa den anden.“ Har han tænkt paa nogen? Og hvad

* Kinch: Ribe Bys Beskr., II, 809 f. Jydske Registre 18. September 1648.

** ringe.

*** Herredsbogen i Hind Herreds Pakke i Stiftskisten.

har han tænkt paa, da han satte Streg under Prædikerens Ord (12,14): „Og megen Prædiken gør Livet træt“?

JENS EBBESEN SACCHIUS

1652—1660

Da Hr. Mogens Sehested til Timgaard skulde vælge ny Præst, valgte han ikke den foregaaendes Søn og Kapellan men Jens Ebbesen Sacchius (Joannes eller Janus Ebberi Sacchius). Denne var Student fra Ribe 1646. Han blev ordineret af Biskop Erik Monrad den 8. April 1652.

Man faar en Anelse om, at Kaldet dog er blevet „konserveret“ i Familien. Hans Eftermands Hustru har nemlig sandsynligvis været en Datter af Jørgen Urlev, og hun har da sandsynligvis været Jens Sacchius's Enke.

Hans Tid her blev ikke lang. Han døde i Vinteren 1659—60 under de forfærdelige Krigsforhold, da ogsaa denne Egn led grueligt, først under Svenskerne og senere endnu værre under vore „Venner“ Polakkerne. Om hans Død staar i Forbindelse med disse Lidelser, vides ikke, men der var mange Præster, som dette Aar kostede Livet.

I 58 Aar (1663—1721) var *Christen Ebbesen* Degn i Tiim. Det kunde tænkes at være hans Broder.

JENS ANDERSEN SVENDBORG

1660—1681

Denne Mand er efter sit Navn at dømme født i Svendborg. Han gik i Latinskoie i Odense, hvorfra han i Juni 1655 indskreves som Student ved Københavns Universitet.

Han blev ordineret i Ribe af Biskop Peder Kragelund den 3. Marts 1660. Paa Grund af Krigsforholdene

havde han ikke kunnet skaffe alle Papirer, hvorfor han under sin Præsteed tilføjer: „Loffver oc beplichter mig ocsaa att forskaffe mig mine rictige testimonia fra Universitetet, nar Gud giffver fred oc roelighed.“

15. Søndag efter Trinitatis (30. Septbr.) samme Aar holdt han derpaa Bryllup med *Karen Jørgensdatter*, formentlig Formandens Enke og utvivlsomt Jørgen Urlevs Datter. En anden Datter af Jørgen Urlev, *Anne Jørgensdatter*, levede ogsaa i Præstegaarden.

Kort efter holdtes i Viborg Domkirke den store Ligbegængelse over Timgaards forrige Herre *Knud Sehested*, „der i sin Karldom som en Cavalier døde i sit Fædrenelands og hans kongelige Majestæts Tjeneste paa Strædet langt fra Hus paa de vilde Bølger“, idet han deltog under sin Fætter Niels Juel i Søtræfningen ved Femern 22. Marts 1658 og faldt paa Admiralskibet. Den 1662 udgivne Ligprædiken holdtes af den faldnes fordums Lærer Henrik Frick, som i den Anledning var kommen ind i den gamle Præstelite i Tiim Kirke, skønt det staar tydeligt nok i Bogen, at han var „Tjener i Ordet til Engberg oc Harudbo Øre“.

Jens Svendborg har ved sin Embedstiltrædelse paa-begyndt Sognenes ældste nu bevarede Kirkebog. Ellers kender vi intet til hans Forhold. Han havde foruden sin Hustrus Søster ogsaa selv en Søster boende i Præstegaarden, *Anne Andersdatter Svendborg*, som 1667 blev gift med *Niels Kjeldsen Ulfborg*, der Aaret før var bleven Sognepræst for Ølstrup og Hover (død ca. 1691). Det er noget gaadefuldt, at 1670 nævnes alligevel *Anne Andersdatter* udi Præstegaarden.

Det ses paa Haandskriften, at Jens Svendborg fra Efteraaret 1667 har haft Hjælp til at føre Kirkebogen. Dette maa staa i Forbindelse med, at nogle Præsterækker opfører *Mikkel Karmark* som Præst her. Han

kan da kun have været Kapellan. Muligvis har Jens Svendborg været svagelig.

Lige efter Nytaar 1678 ramte et svært Slag ham; thi paa samme Dag „blev Hr. Jens Andersens Hustru og hendes Søster begravet“. Han overlevede det i 3 Aar. Næste Aar 1679 træffer vi undtagelsesvis hans egen Haand i Kirkebogen: „Tirsdagen den 18. November bleff Anders Tomsen (?) Degn* begraffuitt, der hand haffde leffued 85 $\frac{1}{2}$ Aar. Gud unde os at samles udi den Evige glæde. Amen.“ Endelig 1681 skriver Mikkel Karmark: „Torsdagen den 20. Januari blev vores hæd. Sjælesørger Hr. Jens Andersen Svendborre begravet. Gud unde os at samles i den evige Glæde.“

Han har da næppe været ældre end henved 50 Aar.

Mikkel Karmark synes en Tid at være bleven som Hjælper for de følgende Præster. Men jeg har iøvrigt aldeles ikke selv kunnet finde noget om ham. Han synes ikke at være ordineret i Ribe Stift. I Aaret 1709 døde i Tiim Hilleborg Karmark, som vel maa være en Slægtning.

CHRISTEN JENSEN AULUM

1681—1682

Christen Aulum var af Præsteslægt. Hans Oldefader Peder Pedersen var Præst i Stadil og døde 1629 (Hardsyssels Aarb., II, 173), hans Bedstefader Christen Pedersen Stadel var Præst i Vinding og Vind (1618—59), og hans Fader *Jens Christensen Winding* var Præst i Aulum i Hammerum Herred (1646—59) og døde som 39-aarig Mand 1659 i sit Fædrenehjem i Vinding Præstegaard faa Maaneder før Faderen. Lidelser i Krigsaaret kan maaske have fremskyndet hans Død. Muligt er det ogsaa, at vi her har med en af Tuberkulose mærket

* Det maa være en siden 1663 pensioneret Degn.

Slægt at gøre. Sønnen kan da kun have været Barn. Han blev Student fra Viborg Kathedralskole 1674.

Da Tiim Præstekald blev ledigt 1681, havde Axel Sehested Kaldsretten, men efter Sagnet lod han et Par Ansøgere prædike paa Prøve for Beboerne. Derefter spurgte han de tilstedeværende, hvem de helst vilde have til Præst? Da fremstod Mølleren i Tiim Mølle, Christen Larsen, og raabte:

„Aulum! Aulum!“

Denne blev da Præst, men trøstede sin Medbejler:

„Du skal ikke være saa bedrøvet over, at jeg fik Embedet, thi inden et Aar skal du følge mig in choro et in thoro.“*

Spaadommen gik i Opfyldelse, og Medbejleren Chr. Møeborg blev Eftermand.

21. Februar 1681 blev Aulum ordineret i Ribe af den gamle Biskop Peder Kragelund. I Edsbogen har han med sin sirlige Haand indført Embedsløftet. Men denne sirlige Haand møder vi ikke i Kirkebogen. Han maa vist have følt sig mærket af Døden, og snart skriver Mikkel Karmark i Kirkebogen: „1682 den 6. Aprilis blev hænd. Christen Jensen Aulum begravet.“

Aulum var gift med *Kirsten Jensdatter Munk*, som senere blev gift med Eftermanden.

CHRISTEN JENSEN MØEBORG

1683—1745

Denne Mand synes at have været en af de betydeligste Præster i Tiim og Madum, ligesom hans usædvanlig lange Embedstid (62 Aar) udmærker ham frem for alle andre.

Han var fra Møborg, hvor Faderen *Jens Mortensen* var Præst 1656—95. Moderen *Karen Christensdatter*

* 3: „i Kor og Ægteseng“. — Efter Nødkou.

var Datter af en tidligere Præst i Møborg (Christen Nielsen, Præst 1602—51). Sønnen Christen er formentlig den førstefødte, som er opkaldt efter den afdøde Morfader. Han blev født 1658, kom i Viborg Kathedralskole og blev Student derfra 1677. Paa det olie-malede Familiebillede i Møborg Kirke (S. 71) ses han i Studenterdragten ved Siden af Faderen og Moderen.

Forbindelsen med Axel Sehested, som da havde Kaldsretten, kunde let komme i Stand, thi Sehestedernes Slægtgaard Holmgaard ligger i Møborg Sogn og ejedes da af Axel Sehesteds Broder Jens Sehested. Af Axel Sehested kaldedes han da, kun 25 Aar gammel, til Sognepræst i Tiim og Madum. Sin Præsteed har han aflagt i Ringkøbing 18. Maj 1683. Der er han da formentlig ordineret. Den unge Præst tog fat med stor Dygtighed. Eftertiden gav ham et godt Skudsmaal. „Han berømmes for at have været en brav Mand af ypperlig Forstand, godgørende, en stor Oeconomus og en af deaarvaagenste Præster i sin Tid.“* At han roses som „Økonom“, vil sige, at han var Mønster-Landmand. I Matriklen ses han iøvrigt ogsaa at have været Jordegodsejer, idet han ejer en Gaard i Hov (Hovvig) paa Holmsland, et Husmandssted i Hoverdal en Gaard Vesterby og to Gaarde Sdr. Mulberg i Hover. Ved den Tid, da han blev Præst, bar Præsterne endnu eget Haar og Skæg, men faa Aar senere kom Hofpræst H. G. Masius hjem fra Paris, glatbarberet og med Paryk. I Øjeblikket var man meget forarget derover, men snart erobrede den nye Skik Gejstligheden. Møborg var af dem, der blev ved det gamle, og da han levede langt op i Paryktiden, lagde man Mærke dertil. Derfor erindredes han siden som hørende til „ætas barbata“ (Skæg-Alderen).

* G. Treschow: Danske Jubel-Lærere. Kbh. 1753. S. 315.

Møeborg var gift 4 Gange:

1. Med *Margrethe Lauridsdatter Hof*, formentlig Datter af Præsten Laurids Hof i Jordløse paa Fyn, hvis Søster var gift med den bekendte Peder Syv. Margrethe Hof var Enke, og hendes forrige Mands Mor moder var Halvsøster til Chr. Møeborgs Moder, hvorfor de maatte søge og fik 5. Juni 1683 kongelig Bevilning til Ægteskab. Bryllupet stod 8. August 1683, men allerede 27. Juni 1684 blev Margrethe Hof begravet.

2. Med *Mette Andersdatter*, der døde 1693.

3. Med *Kirsten Jensdatter Munk*, Enke efter Pastor Aulum, død 1710.

4. Med *Maren Pedersdatter Hyom*, der overlevede ham og som et Slags Minde om sig og sin Mand har sat Altersranken i Tiim Kirke.

En Datter *Sophie* blev gift med Præsten *Peder Stauning* i Borris (død 1722). Hun levede som Enke med sine to Børn hos Faderen i Tiim Præstegaard til sin Død 1735.

Sidst i November 1721 døde Hind Herreds Provst Mag. Eilertz i Ringkøbing. Da Herredspræsterne var samlede til hans Begravelse, valgte de med det samme en ny Provst uden at oppebie Biskoppens Udskrivning af Provstvalg. Biskop Thura kasserede derfor Valget, og Kongen kendte det „aldeles uefterretteligt“. I Stedet beskikkedes da Chr. Møeborg til Provst. Herredspræsterne var utilfredse med saaledes at faa deres Valg kasseret og klagede til Kongen over Biskoppen. Men det hjalp selvfølgelig ikke.

Saaledes blev den 64-aarige Mand Provst 1722. Naar Biskoppen valgte netop ham, maa han vel have anset ham for den mest egnede.

Da han blev 70 Aar, tog han Kapellanhjælp til Præstegerningen og beholdt selv Provstebestillingen.

Hans Kapellaner er følgende:

1. *Bernt Gossmann*, var Søn af Mag. Claus Gossmann, residerende Kapellan ved Ribe Domkirke 1691—1732. Han var født 9. Januar 1702 og blev Student fra Ribe Skole 1719. 21. Juni 1728 blev han, 26 Aar gammel, udnævnt til Kapellan i Tiim og Madum. Tiden blev dog ikke lang for ham, thi 13. September 1730 blev han kaldet til Sognepræst for Gudme og Brudager paa Fyn. Dette Embede var netop samme Aar kommet under Timgaards Ejer Niels Sehested, der arvede Broholm. Det er altsaa ham, der har kaldet Kapellannen til det fynske Embede, hvori han døde 1743.

2. *Iver Nicolaisen Broacker* var født i Broager i Sundeved 25. April 1708. Faderen Lorentz Nicolaisen var Sognepræst der, død 1730. Moderen, Sophia Hedevig, var Datter af en tidligere Præst i Broager Philip Petersen. I to Aar gik han i Sønderborg Latinskole men kom saa i fire Aar til Undervisning hos Præsten Peder Wöldike i Sommersted. Derefter besøgte han Universitetet i Kiel i to Aar, hvorefter han efter Faderens Død blev Huslærer hos Niels Sehested paa Broholm, der som anført tillige var Ejer af Timgaard. Derfra gik han til Københavns Universitet og tog der Eksamen 1737. Derpaa blev han øjeblikkelig 2. August 1737 kaldet til Adjunctus (foreløbig Medhjælper og siden Arving af Embedet) hos den nu 79-aarige Møeborg, der altsaa i 7 Aar ikke havde haft fast Kapellan. 27. Septbr. ordineredes han af Biskop M. Anchersen. I sin i den Anledning skrevne Levnedsskildding kalder han sig — betegnende for de Tider — en „Glücksburgo-Holsatus“ (Glücksburg-Holstener) af Fødsel. Han blev nu gift med *Kirsten Margrethe Pedersdatter* og blev ved Kommissionsdom i Tiim Kirke den 19. Septbr. 1738 dømt til at miste sit Kald for at have

besvangret sin Hustru, før de blev sammenviede. Han fik dog kongelig Oprejsning. Da Pastor Muldorff i Staby døde i Aug. 1739, blev han allerede 25. Septbr. s. A. kaldet til *Sognepræst i Staby*, og her blev han til sin Død 26. April 1749.

3. *Severin Michael Brasch* kaldedes 1740 og blev siden Sognepræst.

Med disse vekslende Hjælpere sad Møeborg altsaa som Herredsprovst op i sin høje Alder. I hans Provstetid fik Provstegerningen en stor Tilvækst i Arbejde, idet Danmark fik et *Skolevæsen*. Om hans Deltagelse i Ordningen af Hind Herreds og Tiim Sogns Skolevæsen henviser jeg til Hardsyssels Aarbog, II, 116, I, 102. Først 1784 blev her bygget et Skolehus af Søren Tang.

Alderen trykkede imidlertid. Gentagne Gange skrev han — og Haandskriften er stadig fast og klar — til Biskoppen, at han ogsaa ønskede sig fri for Provstembedet, og 1742 nedlagde han det endelig.

Den 1. Maj 1745 døde han, 87 Aar gammel.

SEVERIN MICHAEL CHRISTIAN BRASCH

1740. 1745—1782. Død 1787.

S. Brasch var født 5. Marts 1715 i Præstegaarden paa Holmsland. Faderen *Christen Brasch* var Sognepræst her 1707—32 og hørte til en udbredt Præsteslægt. Moderen hed *Elisabeth Ausborg*. Severin kom 1733 i Kolding Skole og blev Student herfra 1735. Theologisk Kandidat blev han 27. Jan. 1738 med tredje Karakter.

23. September 1740 blev han kaldet til Kapellan hos Provst Møeborg og ordineredes 9. December s. A. Under 19. April 1743 forandrede hans Stilling saaledes, at han blev Successor i Embedet, som han endelig helt overtog ved Møeborgs Død 1745. Et noget ejendommeligt Lys over Forholdet til Kirkepatronen

kan der falde fra den Omstændighed, at Brasch allerede 8. Juni 1743 — straks efter Forandringen i hans Stilling — overdrager Sehested Tyrsholm („Tyskholm“) Eng paa sin Levetid mod en aarlig Afgift af 16 Rigsdaler, et Forhold som Frants Linde siden ophævede.* Men iøvrigt er Betalingen (næsten 3 Gange en Skoleholderløn) vistnok saa god, at det er en ganske hæderlig Forpagtning.

Brasch var gift med *Johanne Marie Krag*, Datter af Pastor Hans Krag (død 1736) i Gamborg paa Fyn. De fik 3 Sønner og 2 Døtre.

En Broder *Christen Brasch*, født 1716, var 1742—80 Sognepræst i Dybe og Ramme og de sidste 30 Aar Provst i Vandfuld Herred. Han var vistnok en af Pietismens Talsmænd, og der var navnlig i Dybe en Vækkelse saa stærk og levende, at Biskop Brorson er helt henreven deraf i sine Visitatsindberetninger.

1748 visiterede Brorson i Tiim Kirke og indberetter: „Sognepræsten Hr. Severin Brasch katekiserede skikkelig om Troens Artikler, Ungdommen svarede vel, og i Menigheden var nogen Opvækkelse.“ Dette er jo noget køligere, men viser dog, at den vestjydske Vækkelse i Pietismens Dage ogsaa har sat nogle Mærker her. 1753 var Brorson her igen og skriver da: „Sognepræsten klagede intet over Menigheden i Særdeleshed, ej heller de over ham. I denne Menighed har for en Del Aaringer været en smuk Opvækkelse, hvoraf efter Sognepræstens Sigelse nogle ere endnu bestandige, men andre igen til Lunkenhed forfaldne. Ungdommen svarede i det øvrige vel.“**

Hvor megen Del Brasch har haft i denne Vækkelse,

* Nødskou, S. 38.

** Visitatsindberetninger i Generalkirkeinspektionskollegiets Arkiv; Rigsarkivet.

er mig ikke bekendt. Han har været ganske flink til at rime, og i disse Rimerier er der nogen Genklang af Brorsons Tone, saa det er ikke usandsynligt, at han har været med i den pietistiske Vækkelse. De opbevarede Digte af ham viser ham rigtignok lovlig meget som „sin Højgunstige Patrons allerydmygste Tjener“. De er nemlig Paaskrifter paa *Holger Sehesteds* Herskabsstol 1755 og paa en af ham 1754 skænket Alterbog.* I den sidste stod bl. a.:

Kald Hyrder, store Gud, som dine Faar vil føde,
driv Ulv og Tyven bort, som dine Faar vil øde!

Lys selv for Hyrderne ved Ordets klare Skin,
saa vises Hjorden Vej, naar de gaa ud og ind.

Dette Vers er nu anbragt paa den Mindetavle i Tiim Kirke over Præsterne, der 1906 tildannedes af Façaden af *Holger Sehesteds* Herskabsstol.

Sin Patron giver han dette Skudsmaal, som er meget smukt, hvis det er sandt, og som kun faar en kedelig Bismag ved at være anbragt offentlig paa Mandens Herskabsstol:

Hver Gang han fik et Englebud

om Lammets Stol at høre

fra Zions Præster, som i Gud

hans Hjerte kunde røre,

straks løftede han Hjertet op,

i Himlen alt var inde

paa Zions høje Bjergetop

sin Frelsere at finde.

Gud lad ham stedse tænke paa

den dejlig Stol og Trone,

han engang maa af Lammets faa

den uforvisnet Krone.

Hvordan Præsten nu end maa have været, medens han stod i sin Kraft, saa varede det ikke saa overmaade

* Nødskou, 144—147.

længe, inden hans Kræfter lammedes. Allerede 1757 synes der at spekuleres i hans Død, idet *Henrik Rudolph Kanneurff* 8. Juni 1757 blev kaldet til Kapellan og Efterfølger. Han blev imidlertid ikke ordineret. Siden blev han Sognepræst i Faaborg, og det bemærkes om ham, at han i Faaborg „handlede med Køer fra Jylland“. Det er maaske Resultatet af hans Tilløb til at blive jydsk Præst! Men selve Tilløbet paa en Tid, da Brasch kun var 42 Aar gammel, viser, at man har regnet med, at han ikke skulde holde paa Embedet saa længe som Møeborg.

Der gik dog endnu en Del Aar, men tilsidst gik det ogsaa daarligt. 1769 kaldedes Jens Lassen til „adjungeret Sognepræst“, ligeledes uden at ordineres men med Henblik paa Fremtiden. 1771 indberetter Provst Borch, at Brasch passer sine Embedsforretninger daarligt. Endelig 2. Januar 1774 sender Provst Peder Taftberg følgende Indberetning til Biskoppen, hvori Forholdene er tydeligt nok skildrede:

„Angaaende de gejstlige Betjentes Forhold i deres Embeder her i Hind Herred, da er mig ej andet vitterligt, end at jo saavel Præster som Degne og Skoleholdere med muligst Flid iagttager, hvad dem allernaadigst er befalet, undtagen velærværdige Hr. Brasch, Sognepræst for Tiim og Madum Menigheder, som nu er saa skrøbelig og affældig, at Embedet ham ej længere kan betros. Vel prædiker hans Søn Sr. Hans Brasch, som til bemeldte Menigheder er Degn, altid for ham og katekiserer, saa derpaa intet var at udsætte. Men naar Ministerialia* indfalder og ingen af Herredsbrødrene kan faa Lejlighed at komme, sker det af ham selv talter qualiter**, hvormed jeg ej undstaar mig længere at se igennem Fingre men herved samme underdanig forestiller. Der er ellers kaldet en Successor Sr. Las-

* Kirkelige Handlinger.

** som det kan blive.

son, conditionerende hos velædle Hr. Kammerraad Raun i Viborg. Maaske han gerne paatog sig Embedet, ifald han dertil fik Befalning.“

Det er altsaa Skrøbelighed og Affældighed der er i Vejen. Det fører til, at han 59 Aar gammel faar en Kapellan, som bliver hans Eftermand.

Sygdommen har aabenbart lammet ham saaledes, at ogsaa andet end hans Embedsgerning var gaaet i Forfald. Præstegaarden var daarlig vedligeholdt. Torsdag den 28. Maj 1778 er Biskoppen der paa Visitats. Næppe er hans Højærværdighed vel afsted, før der sker en Katastrofe. Søndag den 31. Maj nedfaldt om Eftermiddagen mellem Kl. 3 og 4 i stille Vejr det søndre Hus af sig selv. Det var ødelagt, fordi det ikke var blevet vedligeholdt med Tag. Den kaldede Eftermand skriver bedrøvelige Betragtninger over det i Embedsbogen.

1781 døde Braschs Hustru, og træt nedlagde han ogsaa af Navn sit Embede 1782, men han levede endnu nogle Aar og døde 28. Juli 1787.

En Søn *Hans Krag Brasch*, født 1748, var Sogne-
degn i Tiim fra 1769 til sin Død 5. Septbr. 1797.

JENS LASSEN

1774. 1782—1802.

Denne var født i Viborg den 12. April 1734. Forældrene var et Par Borgerfolk, Jens Christian Lassen og Magdalene Graae. Saaledes opgiver han selv. Jeg har ikke i Viborg Kirkebøger kunnet finde andet, der passer hermed, end at i Viborg Graabrødresogn ses 1734 den 26. April at være døbt Jens Hvidbergs Barn, kaldet Jens. Det maa vel være ham.

Han blev privat undervist saaledes, at han kunde gaa ind i Byens Latinskole og paa to Aar blive Stu-

dent, 1748. Han tog imidlertid hurtigt fra Universitetet og blev i 7 Aar Huslærer hos Pastor J. Schouboe i Bøvling, hvis Sønner han førte til Studentereksamen. Saa drog han til København for at studere færdig. Han nævner, at han særlig hørte Professorerne Peder Goiske og H. O. Bang. Han er altsaa gaaet uden om den stive, skarpt orthodoxe P. Holm, og af de to, han nævner, er det naturligvis særlig Goiske, Forfatteren af „Billige frie Tanker over ubillig Frietænkeri“, der har haft Betydning for ham. Han stod jo da som den fejrede Repræsentant for den Wolffske Filosofis Maade at bevise Kristendommens Sandhed paa. Bang var Brødremenighedens Ven.

22. Septbr. 1761 blev J. Lassen theologisk Kandidat med første Karakter. Der maa have været noget lovende ved ham, hvorfor Professorerne skaffede ham Regens og Kommunitet. 1763 tog han den homiletiske Eksamen med første Karakter.

Saa gik Turen atter ud i Landet som Huslærer, denne Gang hos Jacob Colding til Holmgaard i Mørborg Sogn, hos hvem han var i 7 Aar og dimitterede to Sønner til Universitetet. Dette skaffede ham saadanne Forbindelser, at han 1769 som „en gudfrygtig og habil Studiosus“ blev kaldet af C. D. Friedenreich til at være S. Braschs Eftermand („adjungeret Sognepræst“, kgl. Stadfæstelse 22. Decbr. 1769).

Egentlig var det Friedenreichs Hustru Elisabeth Dorthea Linde, som gav Lassen denne Stilling. Hun havde bragt sin Mand Timgaard*, og det var afhandlet mellem Ægteparret, at „hun maatte gøre vel paa hvem, hun selv vilde have den Godhed for.“ Saa fik Lassen Kannevorff til under 7. Novbr. 1769 at give Afkald til Lassen „i Betragtning af Mons. Jens Lassens indstæn-

* Storgaard Pedersen: Hing Hrd., 128.

dige Begæring og tillige, som han behager at tilskrive mig, hans meget ringe og fattige Omstændigheder.“

Foreløbig var Udnævnelsen jo kun Fremtidsmusik. Lassen blev i sin private Stilling, og efter at hans Ger-ning var tilendebragt paa Holmgaard, var han et Aar hos Kammerraad Ravn i Viborg.*

Men da Brasch stadig svækkedes, traadte Lassen 1774 efter Braschs Anmodning ind i praktisk Præsteger-ning ved at blive personel Kapellan hos den gamle (vgl. Bekræftelse 1. Juni 1774, Ordination 10. Juni). Da endelig Brasch trak sig tilbage 1782, blev Lassen Enepræst.

Han var 40 Aar, da han begyndte sin Præsteger-ning. Denne røgtede han med Flid og Troskab, ind-til hans Syn svækkedes saa stærkt, at han 1802 nødtes til at tage sin Afsked. Han var ugift. I Præstegaarden havde han sin Søster Jomfru Mette Kathrine Lassen samt som Husholderske en norsk Kvinde, Jomfru Mor-sing. Nødskou (S. 107) udtrykker det saaledes, at de „prydede“ Sognet, hvilket Etatsraad Tang til N. Vos-borg omtalte humoristisk, da de skal have været ual-mindelig grimme begge to.

Lassen havde købt Gaarden Østerby, og her hen-levede han nu sine sidste Aar, indtil han døde 26. Au-gust 1806.

Om Begravelsen har Eftermanden i Kirkebogen ned-skrevet følgende Beretning, som jeg ikke skal forholde Læserne, skønt den i sin Helhed ganske anderledes karakteriserer Eftermanden og hans Degn end Lassen:

„D. 4de Septbr. blev Hr. Jens Friderik Lassen, Pa-stor Emeritus, begravet med følgende Ceremonier. Der blev ringet med begge Klokker fra Kl. 10—11, da Pro-cessionen gik for sig. Først gik Marchalcherne, der

* Ribe Stifts Vitaprotokol og Papirer i Stiftskisten.

efter 4re Degne, der efter Liiget, der efter Følget, som bestod af 2de Provster, 3 Sognepræster og de anseeligste der i Egnen. Liiget blev geleidet med Sang fra den store Port ind i Kirken, hvor det blev biesat og efter Jords Paakastelse afsyngt et passende Vers, hvorefter Stedets Sognepræst holdt Talen. Efter Talen blev afsyngt et Vers. Der efter fremtraadte Stedets Degn i Cor Døren, hvor Liiget stod nedenfor, og afsang en skøn sørge Cantate, componeret af ham selv. Der efter blev Liiget baaren under Sang til Graven under Følgets Nærværelse og jordet. Endelig fulgte Følget hjem til Sørgehuset, hvor de under Forfrisknings Midler blev bevertet indtil Aften."

LAURITZ CHRISTENSEN

1802—1822

Nu er der ikke mere Adel paa Timgaard. Det blev da Kongens Sag at udnævne Præst — for første Gang i Tiim. Den Mand, Kongen udnævnte, kan man ikke nægte, at han i det mindste har „levet i Mindet.“ Han er næsten en ren Sagnfigur sammen med Degnen Dalggaard. Men alle Sagnene gør ham ganske vist til en latterlig Figur. Der har vist aldrig været en elendigere Præstestand i Danmark end i de første 30 Aar af det 19. Aarhundrede, de rigtige rationalistiske Præsters Tid. Hvor man end kommer i Danmark, hører man om Latterlighed og Søllehed, Drukkenskab og Uorden. Man faar en Fornemmelse af noget hult og uægte. Det var deres Tale ogsaa, mest opstyltede Forsøg i det rørende. Christensen er vistnok et ganske godt Eksempel i alle Henseender, om end han er en fremragende Dygtighed ved Siden af sin stakkels Nabo J. C. Büchler i Staby.

Lauritz Christensen var en Nordmand, født i Bergen 10. August 1759. Faderen, der havde samme Navn, var Købmand.

Han kom 1776 i Bergens Skoles 1. Klasse og blev Student 1786, 27 Aar gl. 1788 tog ham Philosophicum, og 26. April 1798 blev han theologisk Kandidat med 2. Karakter. Til de praktiske Prøver fik han 1. Karakter. Han har taget god Tid til det alt sammen, og desværre mærker man ikke til, at det er Studiers Grundighed eller Vidtløftighed, der har sinket ham. Derefter gik der 4 Aar, hvori han efter sit eget Udsagn i Vita-protokollen „gav sig af med theologiske Studier“. Endelig udnævntes han, næsten 43 Aar gammel, 18. Juni 1802 til Sognepræst i Tiim og Madum. 17. August blev han ordineret.

Saa holdt han da sit Indtog i Tiim. Det er ikke glemt endnu. Folk stod uden for Kirkedøren, og Hovedtøjet sidder som bekendt lidt fast paa Vestjyderne, — ikke mindst naar man har andet at tænke paa, idet man skal betragte den ny Præst, der nærmer sig for at gaa ind i Kirken. Men Christensen svang med en myndig Bevægelse sin Stok hen over Bøndernes Hoveder og raabte paa sin Norsk:

„Kabutserne af!“

Det var jo meget respektindgydende, men Respekten holdt ikke ret mange Aar.

For det første var hans Hjem ikke godt. Han var bleven gift i København med *Christine Ambus*. Hun havde først været gift med en Urtekræmmer *Brasch* ved Rundetaarn. Efter sin Mands Død havde hun et Pensionat, hvori den norske Student boede og blev kendt med Værtinden, og de blev gift. 1801 fik de en Søn Friderich Christian Rosenkrantz Christensen, der siden blev gift med en Bondepige fra Tiim og fik Abisgade i Thorsted (skrives altid højtideligt „Hr. Christensen til Abisgade“) og vistnok siden en Ejendom i Rindum, som han paa Grund af Drikfældighed maatte gaa fra.

En Datter af første Ægteskab Henriette Armandrine Brasch, født 1789, giftede sig med Præstegaardens Karl og forstødtes derfor en Tid af Forældrene. De og deres Efterkommere var hæderlige og gode Folk i smaa Stillingen.

Pastor Christensens Ægteskab var ikke lykkeligt. Konen tyranniserede ham, var meget gerrig, og jeg har ogsaa hørt antyde, at hun var drikkfældig. Det er endnu et bevinget Ord i Sognet, hvad Præsten sagde til en Snedker og Hjælpe lærer: „Gift Dem aldrig, Jens Skarregaard! Var det ikke for min Kjole og Krave, saa havde jeg for længe siden skilt mig af med den Mær, jeg har.“ Men hun gav rigtignok ikke sin Ægtemage bedre Skudsmaal: „Paa Stolen er han en Mand, hjemme er han et Skarn!“

— Et Eksempel paa hendes giftige Tunge anføres. Da Pastor Lassen døde var Christensen nede i Østerby og kom saa hjem, gned sine Hænder og sagde:

„Saa, lille Kone, nu skal du rigtignok have en ny Kjole!“

„Ja, Gud ske Lov, *mine* Hænder er rene!“ svarede hun med meget talende Betoning.

Vred greb Christensen hende i Skulderen og kastede hende ind i en anden Stue.

Et andet Menneske staar ogsaa stadig i Sagnet ved Christensens Side nemlig Degnen *Christen Vadskjær Dalgaard*, en fugtig Student, som var Degn her 1797—1821, et kvikt og spottelystent Hoved, som nok holdt af at trevle op, hvad Præsten havde sagt. Og Dalgaard var vel nok den skarpsindigste af de to. Desuden havde han en betydelig Evne til at skrive Vers.

Christensens Standpunkt var, saa vidt jeg kan skønne, den flade Rationalisme. Efter Tidens Lejlighed prædikede han dog ikke saa ilde. En stærk Stemme gav

hans norske Maal Kraft. „Om han kund' præjk'? — han kund' præjk', saa en kund' hør' ham nie til e stue Brow!“ svarede en gammel Mand, der blev adspurgt om hans Prædiken.*

I Begyndelsen prædikede han indenad, men da Folk saa kaldte ham „Katekismuspræsten“, gav han sig til at tale frit.

Herhen hører da en af de atter og atter fortalte lystige Anekdoter, som viser, i hvilken Slendrian det hele gik. Præsten staar og prædiker i Tiim Kirke. Oppe i Koret sidder Dalgaard i Degnestolen, som da stod ved Korets Østvæg. Saa hører man midt i Prædikenen Dalgaards Stemme: „Det er Løgn.“ Lidt efter: „Det er ogsaa Løgn.“ Lidt efter: „Atter en Allerhelvedes Løgn!“ Saa vender Christensen sig paa Prædikestolen og siger: „Hold Mund, Dalgaard!“

Et andet Eksempel paa, hvor vidt Dalgaard kunde gaa — og hvor vidt Forholdene tillod ham at gaa — fortælles saaledes. Et Barnebarn af Præsten skulde døbes. Før Gudstjenestens Begyndelse gik Dalgaard op og ned ad Kirkegulvet og sang:

Idag, idag, o glade Haab!
 vor Præstes Sønnesøn til Daab,
 hans Jomfru skal ham bære.
 Hvad Præsten faar, jeg ikke ved,
 om Degnens faar jeg vel Besked,
 han kan det selv fortære.

Jeg kan ganske vist ikke finde ud af, hvad det har været for en Sønnesøn. Her maa vist være en lille Fejl i Versets Overlevering.

Dalgaard og Christensen var da heller ikke altid lige gode Venner, og Christensen havde sin Straffemetode. Han kørte til Madum i en halvlukket Vogn, hvis Over-

* Meddelt mig af Fru Maren Høgsbro.

træk imidlertid var slemt hullet. Degnen skulde altid med Præsten til Madum. Naar nu Præst og Degn ikke var Venner, maatte Dalgaard ikke komme ind i den lukkede Agestol.

Saa kører de da i Regnvejrs til Madum, men Dalgaard vender sig onskabsfuldt om til Præsten i den hullede Kalesche:

„Her gaar det ikke, som det plejer; her regner det paa Degnen og *drypper* paa Præsten.“

Disse Forhold forhindrer dog ikke, at Christensen en Gang mandelig optraadte som Degnenes Ridder. I Sommeren 1810 og 1811 havde han nogle Sammenstød med Provst Høyer i Hee om Præstegaardens Vedligeholdelse. Nu skulde i de Tider Degnene bringe Cirkulærerne rundt fra Præst til Præst. 10. Aug. 1811 udsendte Provsten et saadant Cirkulære, hvori han tillige gav nogle Grovheder til Degnene for Cirkulæernes Smudsighed. Provsten kalder dem „Svinemennesker“. Christensen giver da Cirkulæret en skarp Paategning, hvori det bl. a. siges, at saadant „er ikke uventet af Hr. Provsten, da Deres i mine Tanker værdige Præster ikke sjælden med Grovheder have været beegnede af Herredsprovsten, men man tilgive det som en Virkning af sarcasmiske Vittigheder.“ Provst Høyer tog Sagen i høj Grad ovenfra og spurgte blot i næste Cirkulære, hvem han havde været grov imod, at han kunde vide, hvem han havde at takke for Tilgivelse? Og nu følger der en vældig Brevveksling, som Christensen omhyggelig har indført i sin Embedsbog med sin kluntede Haandskrift, at Eftertiden kan se, hvilken Helt han har været. Der er ingen Grund til her at gaa ind paa alle disse Grovheder, men jeg afskriver et Afsnit af Christensens Skrivelse 26. Aug. 1811, fordi det hentyder til nogle Begivenheder i Madum:

„De behager at kalde i Tanken Deres Forhold mod mig, saavel det første som især det sidste, i Anledning af de i Madum opsætsige mod Stiftsøvrigheden og mig! Hvorledes Hr. Provsten da efter anden Gang begangen Opsætsighed og Trods af de opsætsige, da Stiftsøvrigheden gennem Dem opfordrede mig at opgive alle de opsætsiges Navne, — da indkalder De Hovedmændene for Opsætsigheden for at hjælpe dem mod mig, — forelæser dem alt, hvad jeg i den Sag havde korresponderet med Stiftsøvrigheden og Dem. Det er en Sag, som af hine er bekendtgjort hele Madum, er mig altsaa let at bevise. — Deres Hjælp heri var vel og Grunden til den uforskyldte og kolde Skrivelse, jeg fik tilbage af Stiftsøvrigheden, hvoraf det var let at se, at den var usandfærdigen sat bag Lyset, som jeg og gjorde Stiftsøvrigheden opmærksom paa i min ikke erholdte affordrede Retfærdiggørelse. — Nu troede jeg, galt skulde blive værre, men nej! De opsætsige have angret deres Forseelse. Alle indsaa de, at min Stræben for deres Børns Lyksaligheds Kundskab var Grunden til mine krænkende Chikaner. Og med større Ærefrygt, Højagtelse og Kærlighed har de siden den Tid udmærket sig mod mig.“

Paa hvad Maade Præst og Forældre var uenige om Børnenes „Lyksalighedskundskab“, ved jeg ikke. Det maa paa en eller anden Maade have drejet sig om Religionsundervisningen, muligvis om Balles Lærebog. Der var Venner af Brødremenigheden i Madum.

Ogsaa paa anden Maade tog han sig af Folks Opdragelse i Madum, og her maa vi holde med ham, selv om vi maa smile ad den ophovnede Tone, hvori han meddeler sin Bedrift. I Nordsiden af Madum har altid en Del Tater holdt til. Som bekendt vilde Folk ikke have noget som helst med disse „Rakkere“ at gøre. Der var ligefrem Kastedskillelse. 1817 meddeler Pastor Christensen et Par Eksempler paa den „krænkende Foragt“, der vistes Natmandsfolkene. Da han

holdt Altergang i Madum, hvor to indfødte Natmandsfamilier da opholdt sig, nærmede de sig ikke hverken ved Absolutionen eller Kommunionen, skønt der var Plads nok, før de andre var betjente. De turde ikke, fordi Menigheden fandt sig fornærmet over at knæle ved Siden af dem. „Disse Fordomme afskaffede (!) jeg ved en dertil indrettet indtrængende Tale.“

Samme Forholdsmaade — meddeler han — brugte han i Madum Skole ved at sætte Rakkernes Børn over „Sognets Børn“, naar hine var skikkeligere, flittigere og dueligere. Ved sidste Konfirmation havde han endog sat en Natmandsdatter over en Gaardmandsdatter, hvorfor han naturligvis maatte „høre ilde“.* Kirkebogen viser, at dette sidste Træk passer. Vedkommende Gaardmandsdatter var nu ganske vist ganske ualmindelig lidt begavet.

Vi har nævnt, at Christensen havde Strid med Provsten om Præstegaardens Vedligeholdelse. Det er maa-ske værd at standse et Øjeblik og se, hvordan en vestjysk Præstegaard da saa ud. Endnu ved denne Tid maa man i Almindelighed tænke sig en meget iøjne-faldende Ting borte, de store Haver, hvori man nu om Dage kan drømme sig langt borte fra det vindhærgede Kystland paa „Verdens Vesterside“. Meget oplysende er det at læse om H. W. Hertels Indtog i Sønder Felding Præstegaard 1827: Ad hullede Hedespor gennem Skernaa, hvorover der ingen Bro var, kommer de til Gaarden med de lave forfaldne Huse og en Kaalgaard, hvori hele Træbestanden var — een Stikkelsbærbusk!**

Da Fogden P. M. Nødskou skrev sin „Beskrivelse over Thimgaard og Thim Sogn“, Viborg 1787, var der

* F. Dyrhund: Taterne og Natmandsfolk, S. 243.

** Ludvig Hertel: Hans Wilhelm Hertel, S. 27.

ikke andre Træer i Sognet end dem i Herregaards-
haven østen for den høje Borg.

Af en Synsforretning fra 1810 (Embedsbogen) udpil-
ler jeg følgende Beskrivelse af Præstegaarden:

a. Et Salshus norden i Gaarden, 19 Fag Bindings-
værk med Tavlmur paa den søndre Side og vestre Ende
men til Norden og Østen med Lervægge. Derhos en
Kvist paa 3 Fag ud til Nør. De 6 Fag fra vestre Ende,
indrettet til Bryghus og Høsehushus, ere af saa slet Be-
skaffenhed, at de maa aldeles nedbrydes. Der findes
Loft over 16 Fag. I østre Ende ere to Kamre med
Fjæl-Gulv, som er skikkelig godt. I Storstuen er Ler-
Gulv. I Dagligstuen er Fjæl-Gulv, som er skikkelig godt.
I Spisekammeret er Ler- og Sten-Gulv. Der ere 3 Skor-
stene. Ovnene er skikkelig god. Vinduerne i Daglig-
stuen ere nye og anstændige; i de øvrige Værelser ere
gamle Vinduer, indlagte i Bly.

b. Et Hus vesten i Gaarden, 23 Fag Bindingsværk
med Lervægge. Deraf ere de 7 Fag indrettede til Stue-
Værelser med Loft og en Skorsten. I disse Fag er Ler-
Gulv. De øvrige 16 Fag indrettede til Heste- og Fæ-
Stald.

c. Et Hus østen i Gaarden, 33 Fag, med Udskud
nemlig Agerum ved begge Sider. Det hele er baade
Bindings- og Aas-Hus tillige. Indrettet til Lade.

d. En Plet Jord norden for Salshuset er inddiget til
Have. Der findes nogle Stikkelsbær-Ris og kan avles
nogle Jordfrugter.

I de følgende Aar, de økonomisk fortvivlede Tider
efter Statsbankerotten, drives Præsten efterhaanden til
at foretage ikke ubetydelige Istandsættelser. Han kla-
gede ofte over sin Stilling og søgte Forflyttelse, men
han opnaaede intet. 26. Maj 1821 døde hans Følge-
svend i Sagnet, Chr. Dalgaard, og 30. Oktober 1822
døde han selv og blev begravet 7. November.

Ikke engang ved hans Begravelse holder Sagnet op
at smile. Han skulde efter Tidens Skik begraves i

Præstekjole, men da Madam Christensen syntes, det var Synd for det gode Klæde, saa skar hun den bagerste Halvdel af. Det kom ud, vistnok ved et Uheld ved Begravelsen, og saa fik Folk det at snakke om.

Hun levede siden hos Pastor Storms Datter i Stadil.

PRÆSTEMBEDETS NEDLÆGGELSE OG GENOPRETTELSE

Allerede den 1. November indberettede Amtsprovst *Frost* i Ringkøbing Dødsfaldet til Biskoppen og ytrede da tillige, at Pastor *Storm* i Stadil „havde andraget paa, at dette ledige Pastorat kunde med Nytte nedlægges“.

Her har vi altsaa Tankens Ophavsmand angivet. Severin Storm havde alt som Sognepræst i Thorsted faaet Ølstrup-Hover Sognekald nedlagt 1814 og Hover lagt til Thorsted. Saa er kan 1819 bleven Sognepræst i Stadil og kunde nu give en lignende Anvisning til Stadil Sognekalds Forbedring.

Ytringen i Brevet foranledigede Biskop *Hertz* til at affordre Provsten en nærmere Erklæring om denne Sag.

En saadan afgav *Frost* da under 12. November 1822. Han skriver, at hvad Kirkevej angaar, er der ingen Vanskeligheder, men for en Del Konfirmander vil Vejen blive lang og vanskelig. Paa den anden Side er Indtægterne saa smaa, at meget taler for en Sammenlægning. „Forestiller jeg mig derimod Muligheden af, at de gejstlige Embedsmænds Indtægter virkelig bleve forbedrede, — forestiller jeg mig tillige, at Tidsomstændighederne heldigen forandres, og endelig de mange, sikkert ikke ugrundede Indvendinger, som fra Menighedens Side kunne gøres imod en saadan Reduktion, saa forekommer Sagen mig atter betænkelig.“

Imidlertid ender det dog med, at han foreslaar at

nedlægge baade Tiim-Madum og Vedersø Præsteembeder. Tiim lægges til Stadil, Madum og Vedersø til Staby. Præstegaardene sælges. Det halve af Tiim Præstegaards Salgssum bruges til Istandsættelse af Staby Præstegaard, det andet halve til Bedste for Skolevæsenet i Tiim og Madum. Af Vedersø Præstegaard skal den halve Salgssum anvendes til Bedste for Skolevæsenet i Vedersø, den anden halve for Skolevæsenet i Stadil og Staby.

I Vedersø var der ikke Vakance, saa det laa ikke for, og Biskoppen rører ikke derved. Pastor Storm og hans Interesser er imidlertid ganske forsvundet af Syne. Alt drejer sig om de fortvivlede Forhold i *Staby*. I den foregaaende Februar var den aldeles umulige *Johan Conrad Büchler* i Staby blevet suspenderet og en Under-søgelse indledet imod ham, som maatte føre til Embedsfortabelse. Og her var alt i en saadan Tilstand, at man maatte betvivle, at der kunde skaffes Levebrød til en Præst. Disse Forhold afgør aabenbart Sagen. Men om Forholdene lader vi Biskoppens Indstilling til Kancelliet 14. Decbr. 1822 tale. Det hedder heri:

„Tiim-Madum Pastorat var allerede i den nu afdøde Christensens Tid et saare lidet Embede, hvilket af den afdødes hyppige Klager og Ansøgninger om Forflyttelse endnu er det høje Collegio i Minde. Pensionen til Christensens Enke vil sandsynligen blive 6 Tdr. Rug, 6 Tdr. Byg og 10 Rdlr. Sølv. Præstegaardens Udhuse ville behøve en ikke ubetydelig Reparation. Og Embedet vil altsaa, om det skal vedblive, vorde mere betyngtet og næppe yde tilstrækkeligt Levebrød.

Staby Pastorat er for Tiden i den usleste og mest fortrykte Forfatning. Præstegaarden er aldeles forfalden, og dens Jorder i flere Aar udyrkede. Men var end dette ikke, saa hviler dog paa Embedet foruden de ordinære Skatter og Byrder en aarlig Afgift til Formanden Provst Windelin paa 230 Rdlr. Sølv, og naar

han dør 60 Rdlr. Sølv til hans Enke, en Afgift, som det er aldeles umuligt for Embedet at bære. Alt i flere Aar har Windelin slet intet faaet eller kunnet faa, da Præstens Indbo og Udbo er solgt, og Embedets Indtægter belagte med Sekvester for Skatter og andre offentlige Afgifter under hans Suspension. Var det endog muligt, som det efter min ærbødigste Formening bliver uundgaaeligt, at det Offentlige overtager den til Windelin og hans eventuelle Enke bestemte Pension, saa bliver det dog umuligt for en Præst i Staby endog med denne Lettelse at leve i dette Kald, naar han foruden at tilsvare Kaldets ordinære Byrder skal retablere den aldeles forfaldne Præstegaard og Avl. Kan derimod Madum Sogn annekteres med Staby; kan den ved Salget af Tiim Præstegaard indkommende Sum anvendes til Hjælp til Staby Præstegaards Istandsættelse; kan Staby blive fritaget for Pensionen til Windelin, og kan endelig Pensionen til Christensens Enke udredes af Stadil Sognekald, som til egen fornøden Forbedring og til Godtgørelse for dets ved denne Forandring forøgede Byrde erholder Tiim Sogn til Anneks, saa er der sørget for Staby Kald saa godt, som Omstændighederne tillade; og dette vil da ogsaa nogenlunde kunne bestaa.“

Dette indstillede Kancelliet som Forslag til Kongen, og ved kgl. Reskript 14. Marts 1823 sloges det fast.* Staby blev hjulpet, og Tiim Sogn faldt som en uskyldig Appelsin i Storms Turban.

Som bekendt blev det endnu meget værre i Staby. I den lange Tid, da der ingen Præst var i Staby, blev Præstegaarden ligefrem bortstjaaet Stykke for Stykke, og da endelig hen paa Efteraaret 1825 den ny Præst Frederik Christian Johan Petersen kom kørende, fandt han kun Kælderen og nogle faa Fag Hus, hvori Madam Büchler laa syg.**

* Indlæg til Reskriptet i Rigsarkivet.

** Storgaard Pedersen: Ulfborg Herred, S. 105.

hans Betjente eller Forpagtere, straffe en uskyldig eller mishandle nogen til Skade paa Helbred og Lemmer."

Kort efter blev det ved de kgl. Forordninger af 24. Juni og 23. December 1791 paabudt, at Hoveriet skulde fastsættes, og at Overenskomster derom skulde indgaaes mellem Godsejere og Fæstere. Regeringen gik saaledes videre og videre med sine Paabud, og Godsejerne frygtede for, at der skulde komme nye Tvangsbud om Hoveriets Ordning. De skyndte sig derfor med at faa Hoveriet fastsat. Regeringen oprettede tillige Hoverikommissioner, der skulde træde til og mægle mellem Godsejer og Fæster, og hvis Forlig ikke kom i Stand, skulde de afgive en Kendelse, hvorefter Hoveriet for Fremtiden skulde ydes.

Fastsættelsen af Hoveriet var et stort Fremskridt for Fæstebønderne, men alligevel var Hoveribyrden stedse trykkende nok, hvorfor Overgangen fra Fæste til Selveje foregik med rivende Hurtighed her i Hardsyssel, saa efter en Snes Aars Forløb sad de allerfleste Bønder her som Selvejere.

Paa det nedennævnte Aabjerg Gods frasolgtes Bøndergodset kort efter Aaret 1800, saa den her meddelte Overenskomst om Hoveriet kom ikke til at virke ret mange Aar.

FOREENING*

Om bestæmt Hoverie til Hovedgaarden Aabjerg i Ringkiøbing Amt, mellem Stædets Ejer og dertil Hoveripligtige Bønder, i Overeensstemmelse med de Kongelige Placater af 24. Juni og 23. December 1791.

1.

De til Herregaarden Aabjerg Hoverie-pligtige Bønders

* Det her trykte Aktstykke findes endnu i Vedersø hos Gaardmand Jens Peder Kirkeby, fra hvem Udg. har haft det til Laan.

Tiim Præstegaard solgtes og indbragte 756 Rigsdaler, som anvendtes til Hjælp til en ny Præstegaard i Staby.

Beboerne havde ikke været spurgt om disse Omlægninger. Navnlige i Tiim var man lidet tilfreds dermed. Der var en urimelig Afstand fra de østlige Egne til Stadil Præstegaard, og dertil kom, at Vejen over Engene ved Spangvig ofte ikke var til at passere om Vinteren for Vand. I Aaret 1853 indgik der gennem Biskoppen til Kultusministeriet et Andragende fra Beboerne i Tiim og Madum om at faa den gamle Ordning igen. I Tiim havde alle Beboere underskrevet, i Madum alle undtagen 7 Husfædre. Da endelig Storm var død den 18. Februar 1860, blev det ved Reskript 8. Maj 1860 samtidig ved Molbechs Udnævnelse til hans Efterfølger, bestemt, at Tiim-Madum Sognekald skulde genoprettes, og for at forberede dette skulde Tiim Sogns Tiende oplægges til at danne et Fond, hvorfor der kunde købes Præstegaard. Fra 1868 skete det samme i Madum.

1874 skred man til Køb af Præstegaard med Tanke om at faa Præst ansat 1876. Nogle Aar før havde den gamle Præstegaard været at faa for 16000 Rigsdaler. Pastor Molbech havde da tilraadet til at købe, men Stiftsøvrigheden vilde ikke. Nu bødes forgæves 18000 Rdl. Men skulde en Gaard søges andensteds, forlangte Madum, at den skulde ligge i den nordlige Del af Tiim. Dette førte til, at man købte Smedegaard for 12000 Rigsdaler. Nu er alle Deltagerne døde, saa det tør vel nok siges offentligt, at det var en „Provstehandel“. Gaarden havde et Par Uger tidligere været at faa for 7000 Daler med Besætning. Nu gav man altsaa 5000 Daler mere for den uden Besætning. Saa havde man ikke set ordentlig paa Bygningerne. Der maatte bygges for 16000 Kr. Endelig havde man da for 40000

Kr. en Gaard, der knap er som en Trediedel af den, der solgtes 1823 for 756 Daler.

Dette er et ualmindelig talende Bevis paa, at vil man i Fremtiden skaffe Præsterne noget at leve af, skal man ikke være for rask med at gøre det kirkelige Jordegods i Penge.

Endelig udnævntes 8. Oktober 1884 *Søren Kristian Hansen Sandvad* til Sognepræst i Tiim og Madum, hvor han var til 1897. Derefter var *Hans Peter Hansen Gjevnøe* Præst 1897—1905, hvorefter fulgte *Peder Severinsen*. Det drejer sig her om nulevende Præster, hvis Biografier det er for tidligt at skrive.

Saa er da denne Præstehistorie til Ende. Den indeholder ikke særlig store Minder men mest Minder, der „lader som ingenting“. Og dog falder der ogsaa et Strejflys ind over Fortiden gennem en saadan Præsterække.

•

FASTSÆTTELSE AF HOVERIET TIL HERREGAARDEN AABJERG

Meddelt af P. STORGAARD PEDERSEN

Den værste Ulempe ved Hoveriet var det ubestemte Maal af Arbejde, Bønderne skulde udrede. For at bøde derpaa havde Landvæsenskommissionen af 1767 faaet udvirket, at der fremkom en kgl. Forordning om, at alt Hovarbejde skulde fastsættes. Dette gode Paa-bud fik kun ringe Virkning, idet en ny Forordning af 12. August 1773 tillod Godsejerne at tage saa meget Hoveri til sin Gaards Drift, som denne behøvede, uden noget Hensyn til Bønderne. Godsejerne skulde blot rette sig efter „enhver Egns gammel Skik og Brug“. I Virkeligheden var man derved kommen tilbage til den gamle Vilkaarlighed. Men sammen med Stavnsbaandets Løsning skulde der ogsaa ifølge Frihedsstøttens Indskrift arbejdes hen til, at „Landbolovene gives Orden og Kraft“.

Derfor udkom 25. Marts 1791 en Forordning om god Ordens Overholdelse ved Hoveriet. Der blev sat Grænser for Brugen af legemlig Revselse overfor Hovbønderne, naar det i samme Forordning tilføjes: „Dog ville Vi, at Gaardfæsterne og deres Hustruer herefter ikke mere skal kunne paalægges nogen Husstraf, da saadant strider imod den Agtelse, dem, som selv Husfædre og Husmødre, tilkomme. Saa maa ej heller Jorddrotten,

Antal er paa nærværende Tid 39 Beboere, hvis Hartkorn tilsammenlagt beløber sig til 137 Tdr. 5 Skpr. $1\frac{2}{3}$ Album, hvoraf udredes 14 fulde Plouges Hoverie, hvori alle hver for sig ere lige deltagne.

2.

Gaardens Agerland indeholder i alt 2837562 □-Alen eller $202\frac{9}{14}$ Tdr. à 14000 □-Alen; samme er inddelt i 13 Indtægter à 218273 □-Alen, deraf skal aarligen 6 drives til Sæd og 7 hvile og græsses, i enhver af de enkelte Indtægter bliver altsaa for hver Ploug 15591 □-Alen, og i alle 6 Sæde Indtægter 93546 □-Al. aarlig at dyrke og drive.

3.

Gaardens aarlige Møddinger deeles som sædvanlig i 14 lige Deele, hvoraf hver Plougs Udredere udfører sin Andeel paa de Hovmaal, som indtages af grøn Jord, spreder samme paa Aggerne, derefter pløjer, saaer, harver, høster Afgrøden, opbinder, river og rygter Kornet efter fornødenhed, samt paalæsser og hjemager det til Gaardens Lader og der aflæsser og gulver det, hvilken Behandlingsmaade ligeledes iagttages for de 5 øvrige Sæde Indtægter.

4.

Sæde Indtægternes aarlige Brug er følgende: Et Indtægt besaaes med Byg, dertil fælles een Gang og pløjes een Gang, de øvrige 5 Indtægter besaaes med Rug og Haure efter Jordens Beskaffenhed, der til pløjes kuns een Gang, overalt harves een Gang forsvarligen til Sæden.

5.

Gaardens tilhørende Enge ere følgende:

1. Sund Enge, indeholder	1238932	□-Al.
2. Kølsholm samt Mølle og Trind-Eng .	258013	—
3. Skauen	293831	—
4. Maaden og Rørholm Enge	593325	—

Er 2384099 □-Al.

Hvilke Enge, hver for sig ere inddelt i 14 Hovmaal som hver Plougs Udredere for dens tilfaldne Lodder

forsvarligen skulde rense, slaa, udgræsse, sprede, vende, rive og i Stak sætte, paalæsse, hjemage til Gaarden og der fratage, gulve og stakke Høet i Laden eller anviste Steder, alt ordentlig paa sædvanlig brugte Maade.

6.

Hegnet omkring Gaardens Marker bestaar af 3724 faun Vold med enkelt Grøft, som for hver Plougs Udredere bliver 266 faun aarligen, naar det behøves, forsvarligen at istandsætte og vedligeholde.

7.

Hver heel Plougs Udredere skal aarligen skiære, rygte og velbehandlet levere paa Gaarden 240 Snese Heede-Tørv 10 Tomme lange og 2 Tomme tykke, ligeledes 3 Læs Skudtørv à 12 Snees pr. Læs, og 6 Læs Lyng ej under 32 Lispd. Vægt, alt forsvarligen bierget og derefter ordentlig at hensætte i de ved Gaarden dertil anviste Steder.

8.

Med Gaardens Korn at Transportere til Ringkiøbing, som det nærmeste Lade-Stæd, skulde hver heel Ploug aarligen gjøre 9 Rejser, som ikke maa bruges uden allene til bemældte Korn Vahre at bortføre.

9.

For de i ovenstaaende Poster bestæmte Arbæider gives ingen Spænd- og Gangdags Billetter, da hver Plougs Udredere derudi har deres bestæmte Andeel, som det staaer til dem i kortere eller længere Tiid at fuldføre.

10.

Tærskningen af Gaardens Auling og Stadel Sogns Konge- samt Vedersø Sogns Kirke-Korn Tiender bestemmes herefter saaledes: at hver enkelt Beboer eller Hoverie giørende Bonde tærsker aarligen 20 trebunden Traver Korn af Rug, Byg eller Haure, Langhalmen tages af dertil tienlig Rughalm, Byget kiørnes, samt den sædvanlige Hielp til Kornets Rensning og Opbærelse paa Lofterne aarligen afgives.

11.

Til alt det øvrige ved Gaarden fornødne tilladelige Hoverie bestemmes af hver heel Plov aarlig 9 Spænd-dage og 24 Gangdage, som det staaer til Ejeren at bruge hvor og naar han saadant for sig finder nyttigt.

12.

Naar Ejer eller Forpagter fraflytter Gaarden skulle Hovbønderne være forbundne at gjøre for den første 2, for den sidste 1, i det højeste 4 Miils Reise.

13.

Saa fremt Bønderne det forlanger, skulde Hovbudene meddeles Billetter for de aftiendte Spænd og Gangdage.

14.

Ugentligt maae af een heel Ploug i det høieste kunde fordres:

- A. i Pløye Tiden 3 Pløye- eller 3 Harvedage.
- B. i Korn og Høehøsten 4 Spænd og 8 Gangdage.
- C. i Møeg Agnings Tiid 4 Spænd og 2 Gangdage.
- D. i den øvrige Aarets Tiid 1 Spænd eller 1 Gangdag.

15.

Ved een Spænddag forstaaes een med 2de Bæster bespændt Vogn, med behørig Kiøresvend, ligesom een Gangdag udredes ved et ledigt Bud, Karl eller Pige, med behørige Arbeids-Redskaber.

16.

Hverken Korn-Reiser eller andet Spænddags Arbeide maae tilsiges, naar Veiene ere ufremkommelige, og en Reise, som er over 3 Miile kand ikke fordres uden efter at Vaar-Sæden er lagt, indtil Høehøsten begynder, og om Vinteren ved gode Veje, og skulle Bønderne, naar dem gives Retur Læsser derfor efter Vejens Længde gotgiøres $\frac{1}{2}$ eller een heel Spænddag, saa skulle ogsaa Eieren være pligtig at tilbage betale Bønderne de Broe penge de paa saadanne Reiser maatte blive nødsaget at udbetale.

17.

For en Reise fra 2 Miile indtil 3, gotgiøres Bønderne $1\frac{1}{2}$ Spænddag, er Reiser over 3 indtil 4 Miile, gotgiøres dem derfor 2 Spænddage; længere Reiser end paa 4 Miile kan ikke af Hov-Bønder fordres.

18.

Tilsigelsen til Hov-Arbeiderne bør stedse skee i rigtig Omgang og maae de ved Hoverie-Aarets Slutning overblevne Pligtsdage bortfalde som aftiente uden at kunde fordres som Restantse, Omgangen begynder igien i det følgende Aar, der hvor den i det forløbne ophørte.

19.

Til Arbeidet medbringer Hovbudene de behøvende Redskaber, og retter sig i øvrigt efter Politie Forordningen.

20.

Skulle een eller fleere af Hoveriegjørende Bøndergaarder blive bortsolgt, da maae det samme tilpligtige Hoverie besørges af Ejeren selv og ingenlunde falde de tilbage blivende Hov-Bønder til Byrde.

21.

Naar Ilds-Vaade ved Gaard eller Gods indtræffer skulde samtlige Hov-Bønder give fornøden Hielp med Materialiers Hændtning og Haandtlanger-Arbeide efter Billighed og rigtig Omgang, uden Gotgiørelse i de sædvanlig Hovarbejder.

22.

Over alle Spænd- og Gangdages Arbeider holdes ved Hovedgaarden en Optegnelse for hver hoveriegjørende Ploug til Efterretning saavel for Ejeren som Bønderne der ønsker Oplysning om de aftiente Arbeids-Dage.

23.

Hoverie-Aaret tager sin Begyndelse hvert Aars Majdag.

Forestaaende er imellem os undertegnet til ufravigelig Regel og lagttagelse for begge Parter sluttet og antaget.

Aabjerg, den 24. April 1796.

E. H. de Hoffmann.

Jens Clemendsen, Claus Bech. Eske Tommesen.
med paaholden Pen.
Anders Andersen. Christen Povelsen. Anders Kiær.
Willads Andersen. Byrge Jahnsen. Iver Mortensen.
Maren Christensdatter. Mads Tarp. Oluf Kast.
Peder Gade. Jens Nielsen. Niels Ollufsen,
paa Moderens Vegne.
Christen Nielsen. Christen Overgaard. Jens Andersen.
Mads Jensen Trankiær. Jens Jensen. Christen Jørgensen.
Jørgen Jensen. Christen Degn. Niels Gade.
Niels Knudsen Øegaard. Hendrich Kast. Peder Lienholt.
Rasmus Jensen. Knud Jensen. Jens Sørensen.
Jeppe Jørgensen. Christen Pedersen. Peder Jespersen,
Mogensbjerg.
Christen Pedersen Kiær. Anders Ollufsen.
Christen Jørgensen. Christen Korenberg.
Christen Olufsen. Jacob Pedersen.

Saaledes sluttet og med paaholden Pen, af samtlige hoveriegiørende Bønder frievilligen underskrevet, ved min Overværelse og Mellemandling paa Aabjerg den 24. April 1796.

Friderich Chr. Selmer,
 Medlem af den Kgl. Hoverie-Commission.

BRØDREMENIGHEDENS VIRKSOMHED I HARDSYSSEL

Ved P. STORGAARD PEDERSEN

I „Hardsyssels Aarbog“ 1908 findes en Redegørelse om den Kamp, der i Christian den Sjettes Tid udkæmpedes paa Skjærnegnen mellem den orthodoxe Lutherdom og den saakaldte Pietisme. Ikke alene her, men i mange andre Egne blev der et aandeligt Røre, som man ikke havde kendt Mage til siden Reformationens Dage. Gennem dette Røre banede Pietismen sig mere og mere Vej og frembragte en gavnlig og nødvendig Vækkelse, der medførte Fremskridt saavel i Kirken som i det borgerlige Liv.

Pietismen kæmpede for at faa den Sandhed anerkendt, at enhver, der med Rette vilde bære Kristens navn, ogsaa personligt skulde tilegne sig Kristendommens Sandheder. Men Pietismen havde ogsaa sine svage Sider: Den fordrede, at enhver Omvendelse skulde foregaa paa samme Maade gennem en haard, ydre Bodskamp. Den dvælede i det hele fortrinsvis ved Følelsen af Synd og Skyld uden at komme frem til Freden og Hvilen i Kristentroen. Den kunde aldrig gøre sig selv nok i gode Gerninger og streng Verdensforsagelse, hvorfor Livet for Pietisterne ofte blev ængsteligt, mørkt og lovmæssigt. Synet blev ofte fæstet mere paa, hvad Mennesker skulde udrette, end paa Guds Gerning til Frelse for Menneskeslægten.

Omtrent samtidig med Pietismen kom ogsaa Herrnhutismen her til Danmark. Herrnhut var paa den Tid en lille By, som nogle landflygtige mähriske Brødre havde grundlagt 1722 paa Hutbjerget i Øvre Lausitz. Navnet *Herrnhut* betyder Herrens Varetægt, hvorved man ikke alene forstod, at *Byen skulde staa under Herrens Varetægt, men at dens Beboere ogsaa skulde tage Vare paa Herren Dag og Nat*. Byen blev grundlagt ved Godset Berthelsdorf, der tilhørte Grev Zinzendorf. Denne Mand udarbejdede Planen til den nye Brødre-menigheds Kirkeforfatning; han traadte ind i den gejstlige Stand og lod sig vie til Menighedens Biskop.

Zinzendorf kom i Foraaret 1731 til København efter Kongens Indbydelse; han opholdt sig her i 3 Maaneder, og hver Aften talte han til Vækkelse og Opbyggelse for en Kreds, der samledes om hans Forkyndelse. Han vandt derved mange indflydelsesrige Venner og gjorde Forsøg paa ved deres Hjælp at samle de opvakte rundt i Landet. Paa den Maade skete det, at den herrnhutiske Menighed vandt mange Tilhængere i Danmark særlig blandt Pietisterne, der „fandt sig meget trøstede ved hans Læremaade og den mildere Saligheds Vej, som den viste dem“.

Men dette Forsøg paa at danne en lille Kirke indenfor Statskirken mishagede i høj Grad Christian den Sjette, og da Zinzendorf i Efteraaret 1735 atter kom til København, fik han Ordre til at forlade Byen inden 24 Timer, og det blev bestemt, at Brødre-menigheden ligesom andre Sekter kun maatte bo i Fredericia, Frederiksstad, Glückstadt og Altona.

Man skønner dog godt, at mange af de kraftigste Personligheder og dybeste Naturer baade blandt Læg-mænd og Præster her i Danmark enten ligefrem sluttede sig til Herrnhutismen eller delte denne Retnings

Tankegang. Det var Zinzendorfs Tanke at samle alle troende Mennesker i samme Menighed, der skulde være „en Brøndsamling hvori alle levende Strømme samlede sig, og fra hvilken igen den hele Verden kunde vandes.“ Heraf fulgte, at Brødremenigheden ikke kunde opstille nogen bestemt kirkelig Bekendelse. Den mähriske, lutherske og reformerte Bekendelse blev fra først af erkendt som tre Læreformer, der skulde bestaa indenfor Menigheden, uden at derved det broderlige Samfund ophævedes. Iøvrigt bestod det ejendommelige ved Brødremenighedens Lære deri, at Forkyndelsen særlig dvælede ved Kristi Lidelse og Død. Første og tredie Led i den apostoliske Trosbekendelse holdtes i Baggrunden, mens andet Trosleds Afsnit om den lidende og korsfæstede Frelser gjordes til saa godt som hele Kristendommen.

Forkyndelsen var særlig lagt an paa at gribe og vække Følelsen, og derfor er det forstaaeligt, at Brødremenigheden gennem Rationalismens Forstandstid var i Stand til at holde sin Stilling herude i Vestjylland mellem jævne Mennesker paa Landet. Den følsomme Forkyndelse underbygget af dyb Alvor for Sjælenes Frelse fik Hjertets Streng til at bæve, og gennem de mange personlige Vidnesbyrd, der endnu gemmes paa gulnede Papirer i Brødremenighedens Arkiv i Christiansfeld og hist og her findes paa Egnen, faar man Indtryk af, hvor inderlig Forkyndelsen har grebet Folk. Det var nemlig Skik, at Medlemmer af Brødremenigheden, naar Døden nærmede sig, nedskrev Træk af deres Levnetsløb. Hvad de særlig dvælede ved i deres Livsførelse, er deres Vækkelse, hvordan de har fundet deres Frelser, og hvordan han stedse er blevet dem mere og mere kær. Ved Mindet om deres Livs skiftende Kaar er det altid disse Træk, der gaar igen og staar i Forgrunden

for dem, naar de skal optegne det vigtigste af, hvad der er mødt dem.

De Mennesker, der sluttede sig til Brødremenigheden, blev spottende kaldt „de hellige“. De udgjorde mindre Kredse i de fleste Landsogne, hvorimod Borgerstanden i Byerne gennemgaaende holdt sig fornemt tilbage. Disse smaa Kredse vogtede sig omhyggeligt for alt, hvad der kunde vække Opsigt, de søgte stadig deres Sognekirke, hvordan end Præsten prædikede, om han var „Broder“ og „Ven“ eller ikke. De levede et stille, afholdende Levnet og holdt sig borte fra verdslig Lystighed som Dans, Kortspil og deslige. Under deres smaa Sammenkomster søgte de Opbyggelse ved at læse de gamle Postiller og syngede de gamle Salmer. Man faar fra mange Sider det Vidnesbyrd om dem, der sluttede sig til Brødremenigheden, at de var milde Mennesker, der vogtede sig for at dømme andre, og der er ikke Tvivl om, at de fra 1740 og gennem omtrent hundrede Aar for vort Samfund var til Velsignelse og til godt Eksempel.

En gammel Præst Niels Blicher, Digteren St. Blichers Fader, skrev 1825 om Brødremenigheden i Christiansfeld bl. a. saaledes: „Man finder hos dem en daglig, opbyggelig Gudsdyrkelse. Hver Dag Morgenbøn, Bordspisningsbøn, Aftenbøn. Hver Dag Bibellæsning. Hos dem finder man en fuldkommen Ustraffelighed; ingen Ed, ingen Bagtalelse, intet Spotteri, ingen usømmelig Skæmt, den største Ordentlighed, prydelig Nethed, Flitighed, Redelighed, Blidhed, Munterhed — endog ved visse Anledninger fuldstændig, fortrinlig god Musik. Man beegnes med forekommende Venlighed, Velvillighed og særdeles god Beværtning. Deres Forstandere ere elskværdige — tildels højlærde Mænd.“ *

* Fr. Nygaard: Kristenliv i Danmark, S. 99.

BRØDREMENIGHEDEN VINDER TILHÆNGERE I HARDSYSSEL

Omkring ved Aaret 1730 var der foruden i Skjern en pietistisk Vækkelse flere Steder her paa Egnen. Saaledes nævnes det, at der i Nes og Nørre Nissum var Kredse paa omtrent 100 vakte. Naar denne Vækkelse kom under kyndig Ledelse af troende Præster, var der Mulighed for, at den kunde føre til et rigere aandeligt Liv.

Dette blev saaledes Tilfældet i Stavning, hvor den i Hardsyssels Aarbog 1908 omtalte Peder Nissen Wedel fulgtes i Embedet af en dygtig, troende Præst Andreas Kjeldsen Balslev. Det var en almindelig Mening, at der ved denne Kaldelse til Præsteembedet i Stavning blev taget særligt Hensyn fra Regeringens Side „paa det, at Menigheden, som alt havde faaet Smag paa denne Lærdom (Pietismen), skulde derudi stedse fremture“. Rygtet gik, at Kommerceraad Lichtenberg ved Horsens, som havde Jus vocandi til Stavning Kald, blev anmodet om af Oversekretær Holst at kalde Anders Balslev, der var Kateket ved Nicolaj Kirke, til Stavning, „hvilket Kongen igen i Naade vilde betænke“. Lichtenberg blev kort efter Kancelliraad og siden Justitsraad, som man mente for denne Villighed.*

Om Pastor Balslev indberetter Biskop Brorson 1752 følgende:**

„Hr. Andreas Balslef, Sognepræst for Stafning Meenighed, er fattig og har liden Indkomst at subsistere ved med Hustrue og mange Børn, er for resten en retsindig og velbegavet Lærere og kunde ved Guds Naade forestaa større Meenighed i Kiøbstad eller paa Landet.“

* Jydske Samlinger, II B., S. 56.

** Kirkehist. Samlinger, III Række, 5. B., S. 711.

Det er oplyst, at Pastor Balslev ligesom flere af hans Slægt har haft Forbindelse med Brødremenigheden. I næsten 40 Aar var han Præst i Stavning, hvor han døde 1787. Hans Enke vedblev at høre til Brødremenigheden.

I Nabosognet Skjern blev Jens Jensen Bering Præst 1761, efter at han i 7 Aar havde virket i Gørding-Vem og Bur Sognekald. Bering var, ligesom flere af sine samtidige Præstebrødre her paa Egnen, i sin Ungdom bleven vakt i København ved Brødremenighedens Forkyndelse. Det var en Lykke for den pietistisk vakte Kreds i Skjern, at den fik en Leder som Pastor Bering. Ved ham holdtes der Liv i Kredsen, mens Pietisterne flere Steder her paa Egnen endte som „tørre Lovdyrkere“. Han staar „som et lysende Eksempel paa en Præst, der ikke alene havde Varme og Kraft i sin Forkyndelse, men som ogsaa med Iver og Dygtighed tog sig af de vakte paa Egnen“. Det hedder ogsaa om ham, at han „ikke lod sig nøje med at forkynde Frelseren, men han gik tillige ud efter Faarene og gjorde dem modige til at hengive sig til Frelseren som Syndere“.

En Del af dem, der havde modtaget deres Vækkelse ved Pastor Bering, ofte gennem deres Konfirmationsforberedelse, drog siden til Christiansfeld. Nogle af dem sluttede sig til Menigheden der allerede fra Ungdommen af, medens andre rejste dertil for at tilbringe deres Alderdomsdage under rolige Forhold, hvor de som i et hyggeligt Hjem levede sammen med Trosfæller og forberedte sig til den sidste store Rejse.

Her kan meddeles et kort Uddrag af, hvad nogle af disse Mennesker har fortalt i deres „Levnetsløb“:

Dorthea Christensen, der døde i Christiansfeld 1834 fortæller: Jeg er født i Skjern 3. Januar 1757. Mine

Forældre var Gaardmand Christen Møller og Hustru Ane Kirstine. De hørte ikke til de vakte, men alligevel formanede de os Børn til at have Vorherre i Tanker. Ved min Konfirmation hos Pastor Bering lærte jeg at kende Frelserens Kærlighed til Syndere. Denne Kærlighed priste han saa ofte, at mit Hjerte blev ganske betaget deraf, og jeg besluttede at hengive mig ganske til Frelseren. Jeg fik da Lov til af mine Forældre at gaa med til de opvakes Forsamlinger, og jeg nød ved disse Møder en rig Velsignelse for mit Hjerte. Efter at jeg en Tid derefter havde forsømt disse Forsamlinger, blev jeg atter draget til Brødremenigheden, hvorfor jeg tog Tjeneste i Steppinge.* Dernæst meddeler hun, at hun senere kom til at tjene hos Brødremenighedens Udsending Niels Zimmermann, og at hun endelig naaede at blive optaget i Menigheden den 10. Aug. 1794.

En anden Kvinde fra Skjern, *Ende Maria Ganer*, meddeler, at hun var født den 3. Januar 1764 af vakte Forældre. Blandt sine bedste Minder nævner hun Konfirmationsforberedelsen hos Pastor Bering, om hvem hun fortæller saaledes: „Han glemte ikke for os Børn at prise den Frelser, ved hvem vi vare saa dyrekøbte.“

Da Pastor Bering blev gammel, ønskede han, at hans Arbejde, der havde baaret saa gode Frugter, maatte fortsættes, naar han ikke længere kunde virke. 1790 fik han da en af Brødremenighedens Emissærer *Niels Zimmermann*, der var gift med Ingeborg Karstens, til at tage Bopæl i Skjern. Dette Ægtepar virkede her-

* Steppinge Sogn ligger omtrent 2 Mil nordvestfor Haderslev, og her var Knudepunktet for Brødremenighedens Virksomhed, indtil Christiansfeld blev grundlagt ifølge kgl. Tilladelse af 1771. Det var Struensee, hvem denne Tilladelse skyldtes, da han af sin Broder var gjort opmærksom paa, at der var dygtige Haandværkere mellem Brødremenighedens Medlemmer.

fra rundt omkring i Jylland, og ved deres Arbejde droges mange til Brødremenigheden.

For Skjern og Omegns Vedkommende holdtes Forsamlingerne i Skjern Præstegaard til Pastor Berings Død, der indtraf kort før Julen 1792. Han gik i Kirken for at prædike, men sank pludselig om og døde — „omgivet af sine grædende Sognebørn.“

Pastor Berings Enke, *Ellen Cathrine Christensen*, Datter af Birkedommer Thomas Christensen i Ganer Mølle, ægtede et Aars Tid senere en af Brødremenighedens dygtigste Mænd Præsten *P. Saxtorph* ved Nicolaj Kirke i København; men flere af hendes Børn blev opdragne i Christiansfeld.

En af Berings Døtre Marie nød Opdragelse hos Præsten i Hemmet *Joakim Jakob Kaalund*, der ogsaa hørte til Brødremenigheden og samlede en Kreds af vakte om sig.

En anden Datter Mette Helene ægtede Præsten *Mourits Høyer* i N. Nebel, hvor der ligeledes fandtes en Del Tilhængere af Brødremenigheden.

Præsten i Lunde-Outrup *Johannes Wassard* var gift med en tredie af Pastor Berings Døtre Lucie. Dette Ægtepar stod ogsaa i nær Forbindelse med Brødremenigheden. Da Pastor Wassard under et stærkt Anfald af Nervesvaghed tænkte paa at rejse til Christiansfeld, søgte man at faa ham fra det; man frygtede for, at han der kunde blive vanvittig, ligesom det var hændt med Præsten A. Holm i Aal nogen Tid før.

Gennem Pastor Berings Virksomhed og ved hans Familieforbindelser blev der saaledes store vakte Kredse her i Vestjylland. Kredsen i N. Nebel omfattede nogle Aar senere 33 Mennesker.

VÆKKELSE I RINGKØBINGEGNEN OG LÆNGERE MOD NORD

Den Tilslutning, Grev Zinzendorf havde faaet i København, omfattede ikke faa unge studerende, men ligesom Zinzendorf med al sin Fromhed og brændende Nidkærhed kunde have Hang til religiøst Sværmeri, havde hans Tilhængere i København ogsaa adskillige Sværmere — Separatister kaldte man dem — imellem sig. En af disse var Student Jesper Støvring, der i Aaret 1734 kom til Aalborg, „hvor han fangede der an at udsprede denne Forgift, men han blev forjaget af Byen“.*

Samme Jesper Støvring har ogsaa været paa Rejse her i Hardsyssel og holdt gudelige Forsamlinger. I Aaret 1739 blev *Milner Andersen* Sognekapellan i Ringkøbing og Rindum. Denne Mand var barnefødt i Byen Klegod paa Holmsland Klit. Hans Studeringer i København foregik i de Aar, da den religiøse Bevægelse greb saa mange, og han blev ikke uberørt deraf. Siden studerede han i Jena, og opholdt sig en kort Tid i Herrnhut. Her i Ringkøbing virkede han til rig Velsegnelse for mange. Købmand Peter Isager i Ringkøbing har meddelt i sit „Levnetsløb“ om ham, at han var en vakt og alvorlig Mand, der drog mange til sine Forsamlinger. Ligeledes har en af Brødremenighedens Sendebud, Gert Hansen, skrevet om ham, at han var „hübsch, munter und nicht ohne Segen.“

Milner Andersens Skæbne var forøvrigt meget sørgelig, thi da „Gud og Kongen 1741 kaldte hannem til Bergen i Norge, druknede han paa den vilde Sø med Hustru og Mø“. Saaledes har en af hans Venner i Rindum optegnet i en gammel Bibel, som Milner An-

* Jydske Samlinger, I R., II Bind, S. 28.

dersen havde overladt ham, og som siden ejedes af Harpøthslægten. I samme Bibel fandtes følgende Vers skrevet:

Den hellig Skrift, som er med Blæk og Pen antegnet
 I Kirkens Bibel-Bog og siden smukt afregnet
 Udi Kapitler og i Vers af lærde Mænd,
 Er ikke Folkedigt, men af Guds Aand os sendt.
 Propheterne, de har den gamle Pagt opskrevet,
 Apostlene den nye, men Guds Aand selv har drevet
 Dem til det hellig Værk og dem indblæst hvert Ord,
 Som nu forkyndet er paa vide Verdens Jord.

Milter Andersens Eftermand som Kapellan i Ringkøbing var *Jens Hansen Bøgvad*, der ogsaa sluttede sig til Brødremenigheden. Bøgvad var 3 Gange gift, sidst med Dorthea Marie Anchersen, der var født 23. Decbr. 1723. Efter Bøgvads Død 1755 drog Enken til Christiansfeld, hvor hun optoges i Menigheden og døde 1811. Hun har i sit „Levnetsløb“ meddelt, at hun i sin Ungdom blev vakt ved den hellige Præst Milter, og da Bøgvad kom til Byen, fik hun en god Veninde i hans anden Hustru, der kun levede kort her.*

I Aaret 1746 blev *Johan Nicolaus Hansen* kaldet til at være dansk og tysk Skoleholder i Ringkøbing. Han sluttede sig ligeledes til Brødremenigheden, og ovennævnte Aar meddelte han i en Skrivelse til Herrnhut, at der fandtes en ikke saa lille Kreds af vakte Mennesker paa Ringkøbingegnen.

Om Vækkelsen her og længere nordpaa meddeles i et Brev, som Brødremenighedens Rejseprædikant *Gert Hansen* 13. Juni 1740 skrev til Herrnhut. Denne Gert Hansen var theologisk Kandidat. I Aarene 1724—27 havde han opholdt sig i Kolding og prædikede der ofte, men Moral. Fra Kolding kom han til København, hvor

* Kapellanen Hr. Jens Bøgvad blev 1748 i Ringkøbing Kirke viet til Dorthe Andersdatter.

han blev vakt ved Enevold Ewalds Forkyndelse, men han kom først til Troen, da han 1734 kom til Herrnhut. Efter at han 1737 var bleven ordineret, rejste han til Christiania. Hans Søster, som boede der, har sagt om ham, at han altid viste hen paa Lammet og havde meget med vakte Sjæle at gøre.*

Først paa Aaret 1740 kom Gert Hansen her til Hardsyssel. I Brevet til Herrnhut** fortæller han om, at han i Holstebro mødte en Rytter, der fortalte ham om mange opvakte Sjæle i *Nissum*, hvorfor han rejste dertil. Her fandt han, at 93 Sjæle havde sluttet sig til Brødremenigheden. Af disse havde de 57 Erkendelse, og de øvrige 36 hørte gerne Sandheden. En Skræddersvend holdt Menigheden sammen og stod i Forbindelse med Sognepræsten Thomas Berg.*** Det meddeles dernæst i Brevet, at Oprindelsen til dette aandelige Røre skyldtes den førnævnte Student Jesper Støvring fra København. Gert Hansen fortæller, at denne var en af de ærværdigste Separatister, han havde truffet paa, thi „han søgte blot det sande Væsen og var slet ikke stiv, dog var han bleven forfulgt, da han ikke vilde høre de slette Præster.“ Da Herrnhutterne holdt strengt paa, at Mænd og Kvinder skulde være adskilte ved deres opbyggelige Sammenkomster, havde Støvring faaet en Enke til at hjælpe sig med Arbejdet blandt Kvinderne.

I et nærliggende Sogn, som ikke navngives, var der 38 Sjæle, der sluttede sig til Brødremenigheden, og af disse var de 24 saa stærkt grebne af Naaden, at de

* Meddelt af Missionær Brodersen, Christiansfeld. Af samme Mand har jeg modtaget mange flere Oplysninger om de Mænd, der i det 18. Aarhundrede virkede som Sendebud for Brødremenigheden her paa Egnen.

** Kirkehistoriske Samlinger, 5. R., 4. B., S. 596—97.

*** Thomas Nielsen Berg var Præst i Nørre Nissum 1728—43.

ikke igen kunde komme bort; de 14 hørte gerne til. Endnu længere borte var der to Bøndergaarde fulde af gode Folk, og desuden var der flere i andre Landsbyer.

Efter at Gert Hansen derefter havde besøgt Milter Andersen og de vakte i Ringkøbing og Omegn, kom han til Stavning, „hvis Menighed længe havde været kendt over hele Jylland“, og hvortil han havde længtes efter at komme. Han fandt der 102 vakte Sjæle, hvoraf de 44 vare kære Sjæle, og de 58 hørte gerne. Præsten Andreas Balslev havde vel ingen Glæde af disse Sjæle, fordi de ikke havde faaet deres Vækkelse ved ham, men han lod dem dog have deres Frihed, og Gert Hansen fik Lov til at prædike tre Gange for dem. Han skriver derom saaledes: „Paa dette Sted har Frelseren givet mig al Frimodighed paa Prædikestolen, thi jeg havde en Følelse af, at de forstod alt, hvad jeg kunde sige dem, og at de kunde modtage det alt sammen. Her hørte jeg ogsaa op med at have nogen Opskrift til min Prædiken, medens jeg ellers plejede at udkaste en lille Disposition. Ved mine Besøg fra Hus til Hus fik jeg en saadan Færdighed i at tale med alle og enhver, at det var mig selv til Forundring.“

Om Menighedsplejen i Stavning meddeler han, at 4 „Brødre“ ere Hjælpere derved.

Det er formodentlig om de vakte i Skjern, Gert Hansen meddeler følgende: „I et Sogn her i Nærheden var der mange, som holdt sammen, men de havde liden Grund.“*

Gert Hansens Rejser 1740 og følgende Aar var ikke uden Frugt; han maa have aflagt et inderligt og hjertevarmt Vidnesbyrd, som ikke sjældent findes omtalt i de

* Ved Ordet „Grund“ menes den inderlige Hengivelse i Forsoningen ved Jesu Blod. Skjernboernes Vækkelse var jo pietistisk.

haandskrevne „Levnetsløb“, mange af Brødremenighedens Medlemmer har efterladt sig.

En Emissær H. G. Gerner har ogsaa rejst i Jylland i Aarene 1745—47, Broder Christensen 1746 og Jens Block 1757.

TO KØBMANDSSLÆGTER I RINGKØBING

I den første Halvdel af det 18. Aarhundrede havde *Laurids Jacobsen Noe* en mindre Købmandsforretning i Ringkøbing. Han ægtede 7. Juli 1709 Pigen *Maren Nielsdatter*, der døde 26. Juni 1710 efter første Barnefødsel. Aaret efter blev han gift igen, og i sit andet Ægteskab havde han flere Børn.

Laurids Noe havde arbejdet sin Forretning op fra en ringe Begyndelse, thi i en Forklaring over Borgernes Tilstand og Vilkaar 1710 hedder det: „*Laurs Jacobsen Noe* beboer et Lejehus og har en liden Næring med Kræmerie, dog ved Credit.“

En Datter *Margrethe*, der var født 1. Novbr. 1713, meddeler i sine Livserindringer, at hendes Fader nød god Anseelse. En Søn *Christen Noe* er født 1722, men faa Aar efter døde *Laurids Noe*. Moderen fortsatte da Købmandshandelen. Hun havde Skibe paa Søen, og den meste Handel med dem var paa Holland. Paa saadanne Rejser havde *Margrethe Noe* flere Gange været med, og en Gang havde hun været i stor Livsfare, da Skibet var lige ved at strande. Dette havde gjort saa stærkt Indtryk paa hende, at hun fra den Tid havde mere Omsorg for sin Sjæls Frelse. Hun blev dog først rigtig vakt ved den salige Pastor *Milters Prædiken*, og ved den Tid, nemlig i Aaret 1738, indlod hun sig i Ægteskab med den fromme „Broder“ *Peter Isager*, der var Købmand i Ringkøbing. Blandt de tunge Prøvel-

SLÆGTSTAVLE OVER FAMILIERNE NOE OG ISAGER

Laurids Jacobsen Noe*

(† ^{30/1} 1724)g. ¹ ^{2/7} 1709 med Maren Nielsdatter, † ^{28/6} 1710, ² med Ane, † ^{18/9} 1727

Margrethe * ^{17/6} 1710 † ung	Maren * ^{16/3} 1712 † 1756 g. ^{30/8} 1742 med Mads Vorgod	Margrethe * ^{15/12} 1713 g. ^{14/10} 1738 med Købm. Peter Nielsen Isager	Marie * ^{28/6} 1715	Dorthea * ^{28/9} 1717	Iver * ^{16/3} 1720	Christen Iversen * ^{1/6} 1723 g. 1753 m. Marta Bjerregaard Maren Kirstine * ^{2/3} 1755 † 1842 g.m. Renteskriver A. E. Meinert * 1742 † 1809
Niels * ^{21/10} 1739 † ^{3/2} 1740	Niels * ^{25/4} 1741 † ^{9/7} 1741	Marie * ^{3/9} 1742 g. 1770 med Jonathan Briant	Niels * ^{25/3} 1751	Laurids Noe * ^{17/10} 1752		

* Laurids Jacobsen Noe er vistnok barnefødt i No Sogn. Hans Moder Margrethe Noe døde i Ringkjøbing 16. September 1723. Faderen til hans anden Hustru er sikkert Borger i Ringkjøbing Christen Iversen. I en Skatteliste 1710 hedder det om denne: „Christen Iversen bebod sin egen Gaard, som dog er pantsat. Haver en liden Næring af Tapperi.“

ser, hun havde gennemgaaet, nævner hun, at hun kort efter at være bleven gift ved et Fald ned i Kælderen slog det venstre Bæn og Hoften saaledes, at hun i lang Tid laa paa Sygelejet.

Ved Gert Hansens Besøg 1742 og hans enfoldige Vidnesbyrd om Naaden i Jesu Blod kom hun til mere Omsorg for sin Sjæl.

Hendes Broder *Christen Noe*, der omtrent paa den Tid overtog den af Forældrene drevne Købmandsforretning, sluttede sig ogsaa til Brødremenigheden. Om hans Ægteskab i Aaret 1753 med Marta Bjerregaard findes Oplysninger i Hardsyssels Aarbog, I, S. 140. Christen Noe afstod 1761 sin Købmandsforretning i Ringkøbing til sin Lærling Peder Tang, og siden drev han i København en Grossererforretning, særlig med Handel paa Norge. Grunden, hvorfor Christen Noe afhændede sin Forretning i Ringkøbing, var, ifølge Overlevering i Slægten, at Handelen her til Ringkøbing paa den Tid for en stor Del dreves med indsmuglede Varer, og denne Handel kunde han ikke drive vedblivende med uskadt Samvittighed. I Sommeren 1799 besøgte han sin Datterdatter, der var gift med den daværende Ejer af Nørre Vosborg Niels Kjær Tang. Under Opholdet paa Nr. Vosborg blev han syg og døde. Han blev jordet paa Ulfborg Kirkegaard 27. Juni 1799.

Den ovennævnte Købmand *Peder Isager* var født i Rindum 1. Decbr. 1709. Ved stor Dygtighed havde han drevet sin Købmandshandel op, saa han var bleven en velstaaende Mand. I sine Meddelelser om sit Levnetsløb fortæller han, at han blev vakt til Troen ved salig Pastor Milters Forkyndelse, og da „Broder“ Gert Hansen i Aaret 1742 gjorde Husbesøg blandt „Brødrene“ her, boede han i Peder Isagers Hus. Baade Mand og Hustru sluttede sig fra den Tid med stor Varme til

Brødremenigheden, og næsten hvert Aar aflagde de et Besøg i Steppinge for at søge Oplivelse sammen med Brødrene der.

I Aaret 1750 nedlagde han sin Handel, fordi han mente, at den daværende Handelsmaade kun daarlig kunde drives med god Samvittighed, og Aaret efter købte han for 11,000 Rdlr. Herregaarden Hindsels, der ligger i Hvidbjerg Sogn paa Thyholm. Grunden, hvorfor han netop valgte dette Sted, var, at her fandtes vakte Mennesker og flere troende Præstebrodre. Her paa Thyholm fik de ogsaa flere Gange Besøg af Menighedssøskende. Blandt disse nævner de Melchior Zeisberger, en Tømrersvend fra Mähren, der i Aaret 1750 blev Leder af Brødremenigheden i Steppinge, Jens Høyers og Ægteparret Brau.

Erik Brau, der flere Gange nævnes blandt de vakte, havde været Lærer i Norge, hvorfra han 1738 rejste som „søgende Sjæl“ til Herrnhut, og her fik han Fred med Gud. 1741 ægtede han Marie Elisabeth Hempel. Fra 1762—67 rejste dette Ægtepar rundt i Sønderjylland og Holsten for at tilse Brødremenighedens Medlemmer, og fra 1767—83 havde de samme Gerning i Nørrejylland.

Ligeledes modtog Godsejer Isager Besøg af Jonathan Briant, der 1762 havde overtaget Ledelsen af de ugifte Brødres Kor ved Brødre-Societetet i København og i det hele synes at have været en fremragende Dygtighed. Her paa Hindsels blev Briant trolovet med Datteren Marie Isager, der var født i Ringkøbing 1742. Brylluppet stod i Herrnhut 28. November 1770. Briant blev kort efter Forstander for Brødremenighedens indre Mission i Danmark med Bopæl i Flensborg. Her boede han 1771—72 og derefter i Christiansfeld.

Peter Isager og Hustru havde saaledes megen Glæde

af de troende Venner, der kom rejsende til dem, men om de troende Præstebrodre paa Egnen skriver han, at de kom i Proces og Vidtløftighed, saa der paa denne Egn blev en Forfølgelse og Forhaanelse for Troens Skyld.* Det troende Ægtepar tænkte nu paa at sælge Godset og tage Ophold i Steppinge, men da skete det, at Brødremenigheden 1771 fik Tilladelse til at stifte en Koloni. Jonathan Briant sammen med en Mand mere skulde opsøge en passende Ejendom, og de købte nu Gaarden Tyrstrup, hvorpaa Kolonien *Christiansfeld* blev grundlagt.

Men Brødremenigheden trængte til Penge, og Peter Isager laante den en ret betydelig Sum, for hvilken han selv havde maattet pantsætte sit Gods. Senere skænkede han ogsaa en anselig Gave til Bygningernes Opførelse, og 1774 aflagde han sammen med sin Hustru et Besøg i det nye Anlæg. Opholdet mellem Trosfæller var dem til stor Glæde og Velsignelse, og de boede her i fire Uger. I Kolding tog de Afsked med deres Datter og Svigersøn, men paa Hjemvejen blev P. Isager pludselig syg i Randbøl og maatte indlægges der i Værkhuset (Papirfabrikken). Hans Datter og Svigersøn kom dertil næste Dag, og da han havde Sygdommen nogenlunde overstaaet, førtes han til Christiansfeld, hvor han næsten genvandt sit Helbred.

Han vedblev dog efter sin Hjemkomst at længes efter det rolige Liv blandt Trosfæller, og samme Aar lod han sit Gods paa Thyholm stille til Auktion, hvorved det solgtes for 29,600 Rdlr. til Laurids Breinholt. 1775 den 9. Juli tog saa P. Isager og Hustru fast Bolig i Christiansfeld, hvor de henlevede deres sidste Aar. Han døde 21. Juli 1778; hans Enke overlevede ham i 15 Aar.

* Om dette Røre gives Oplysninger i Kirkehistoriske Samlinger, IV Række, II B., S. 101—39, og III B., S. 740—82.

„BRØDRE“ OG „VENNER“ BLANDT PRÆSTERNE

I Stavning Sogn virkede Præsten Andreas Balslev i mange Aar som „Ven“ af Brødremenigheden. Hans Virksomhed mødte til Tider Modstand. Blandt indkomne Breve til Biskoppen findes en Klage* fra ham og Degnen Anders Iversen over genstridige Sognefolk: Bønderne synge selv til Begravelser, uagtet Anders Iversen er lovlig beskikket Sognedegn. Naar Præsten beder dem om at komme betimelig til Kirke med Liget, før end Gudstjenesten begynder, da svarer de, at de komme, naar de kan. Nylig kom Folk ved en Begravelse saa sent, at Liget ikke kunde jordes, før Prædiken begyndte, hvorfor de selv besørgede Sangen til Graven og lod Præsten foretage Jordpaakastelsen bagefter. Mod denne Uorden søger han Biskoppens Raad og Hjælp.

Da Pastor Balslev blev saa gammel, at han ikke længere kunde udføre sin Embedsgerning, afstod han Kaldet til *Lars Graversen Brøllund* mod en aarlig Pension af 150 Rdlr. Biskoppen bifaldt den trufne Ordning, og i en Erklæring til Cancelliet skrev han, at det tjente den gamle Olding til Ros, at han endog ved sin Fratrædelse fra Embedet har villet sørge for at faa en Eftermand, *der var ligesindet med ham i Evangeliets Tjeneste.***

Pastor Brøllund var barnefødt paa Holmsland, og under sine Studeringer i København var han kommen i levende Forbindelse med Brødremenigheden. For at tjene sit Underhold var han 5 Aar Huslærer først hos Præsten Boesen i Rynkeby og siden hos P. Saxtorph, der var første Kapellan ved Nikolaj Kirke. Begge disse Præster hørte til Brødremenigheden, og hos dem har

* Bisparkivet i Landsarkivet, Bølling Herreds Pakke 9.

** H. Graversen: Lars Graversen Brøllund.

han utvivlsom modtaget rig aandelig Paavirkning. I sine Livserindringer* meddeler Pastor Brøllund, at han hos Pastor Saxtorph „var snarere anset som en Søn i Huset end som en Tjener“, og da han 1783 skulde ud at rejse til Indien og Kina som Skibspræst, skrev han: „Vist er det, jeg forlod sande Velyndere og Venner, som beviste i Gerningen, at de var det.“

Men ogsaa i Stavning kom Brøllund ind i en Kreds, med hvilken han kunde dele det bedste. Pastor Balslev skrev: „Jeg er forsikret om i ham at faa en kærlig og hjælpende Ven i min Alderdom.“ Om Brøllunds Præstegerning i Stavning har afdøde Pastor Østergaard i Husby skrevet saaledes: „Han samlede i en lang Række af Aar en elsket Menighed om sig, var inderlig elsket og afholdt af de fleste, især af dem, som han ved Daab og Konfirmation havde indviet og indledt i Herrens Menighed. De taler endnu med Agtelse og Bevægelse om deres Fader Hr. Brøllund, og naar man taler nærmere med dem om hans Børneundervisning og præstelige Liv, staar Taarerne dem i Øjnene.“**

Pastor Brøllund vedblev hele sit Liv at staa i nær Forbindelse med Brødremenigheden, hvis Missionærer stedse kalder ham „Broder“ i deres Indberetninger. Han staar for os som en udmærket Repræsentant for den ikke store Kreds af Præster, der under Rationalismens kolde Forstandstid bevarede en levende Kristentro og turde være den bekendt baade i Ord og Gerning.

Pastor *Hans Aggerup Olivarius*, der virkede i Velling fra 1785—1817, var ogsaa „Ven“ af Brødremenigheden. Til Emissæren Jacobsen i Skjern skrev han 1805 saaledes: „Jeg ved, at De hører til det Folk, som hol-

* Se ogsaa Ny kirkehistoriske Samlinger, I B., S. 480.

** H. Graversen: Lars Graversen Brøllund, S. 27.

der Jesu Kors — al Saligheds Grund — i Ære, og intet mere ønsker end alene at leve for ham og være ham til Ære og Glæde, der af eksempelløs Kærlighed døde for det. Dette Folk og især dets evangeliske Lære har i mange, ja over 30 Aar, været mit Hjerte dyrebart og værdifuldt. Mit Hjerte føler derfor Trang til at sige Dem, kære Ven, Tak, fordi De har skaffet mig en „Loosungsbog“* for Aarét 1806. Vor kære Herre lade os alle, som elske ham, gaa ind i det kommende Aar under Nydelsen af hans dyrebare Fred og være taknemmelige med Hjerte og Vandel, indtil vi blegne i hans Arme og Skød, han som er en Frelser og Saliggører for en fattig Synder“.

Olivarius var trykket af Næringssorger og Tungsind. Han nævner selv i Breve**, han 1804 skrev for at opnaa Forflyttelse, at han trængte til et bedre Embede, da han var i Gæld „og har her nogle Uvenner, skjønt jeg ej fortjener det.“

Han opnaaede ikke at faa andet Embede, endskønt Biskop Middelboe anbefalede hans Ansøgning. 1817^{2/1820} fandtes han død i Velling Præstegaards Brønd.

I Møborg og Nes Sognekald var *Frederik Lauritsen Lyngby* Præst fra 1776—92. Han stod i stadig Forbindelse med Brødremenigheden, og 7 af hans Børn nød Skolegang og Opdragelse i Christiansfeld. Hans Hustru Charlotte Amalie Overgaard var Præstedatter fra Ebeltoft, og hendes Moder var i flere Aar Forstanderinde for Enkehuset i Christiansfeld. I Pastor Lyngbys Embedstid var der en Del religiøst vakte Mennesker i

* I Brødremenigheden udgives hvert Aar en „Loosungs-Buch“, d. v. s. en Samling Skriftsteder, et til hver Dag i Aaret med et tilføjet Vers. For alle Menighedens Medlemmer over den hele Jord er deri givet et „Lösen“ for hver Dag til Eftertanke, Bøn og Opbyggelse.

** Kirkehistoriske Samlinger, III R., 3. B., S. 230.

Sognene. Blandt disse kan nævnes Harpøthslægten paa Ulfsumd. Pastor Lyngby blev 1792 forflyttet til Skanderup, hvor han døde meget pludselig i Naadensaaret. Da hans Hustru fik Bud om hans Sygdom, rejste hun skyndsomst fra Møborg for at pleje ham, men hun naaede ikke at faa talt med ham. Hun levede i Christiansfeld til sin Død 1834.

Eftermanden i Embedet *Christen Christensen*, var en Søn af Birkedommer Thomas Christensen paa Lundesnæs, og altsaa Broder til Pastor Berings Enke i Skjern. Ligesom Svogeren sluttede han sig til Brødremenigheden. Han var en tungsindig og svag Mand, der tilsidst næsten var sindssyg. I hans 29-aarige Embedstid var der Tilbagegang for den vakte Kreds i Sognene.

I Hjerm og Gimsing var der en Del Tilslutning til Brødremenigheden. Denne Vækkelse stammede for en ikke ringe Del fra Pastor *Christian Billeskov*, der fra 1774 var Kapellan og fra 1778 til sin Død 1804 var Præst for disse Sogne. Han faar det Skudsmaal, at han havde været en „tro og virksom Sjælesørger for sin talrige Menighed“.*

En Kapellan *Philipsen*, der virkede i Hjerm i Pastor Billeskovs sidste Embedsaar, havde en stor Tilhørerkreds i Kirken, og hans Forhold til „Brødrene“ var godt. Han udtalte en Gang som sin Mening, at hvis Brødremenigheden ikke havde vogtet Guds Ord om Korset, vilde det forlængst have været udslukt her paa Egnen.

Billeskovs Eftermand, Provst *Schou*, stillede sig ligeledes venligt til Brødremenighedens Virksomhed, og da deres Udsending takkede ham for Tilladelsen til at holde Møder i Sognene, svarede Provsten, at der ikke var noget at takke ham for; det var hans Skyldig-

* Kirkehistoriske Samlinger, V R., 1. B., S. 290.

hed og Pligt at fremme og ikke hindre det gode. Han saa gerne, at mange i hans Sogne fik Brødremenighedens Tænkemaade, idet han vidste, at dette vilde lette ham hans Arbejde; han var overbevist om, at deres Maal var at fremme det gode, og det søgte han ogsaa efter sin bedste Overbevisning. Over denne Udtalelse blev der stor Glæde blandt Brødrene.

I Resen og Humlum var Hans Christian Rosenberg Præst fra 1787—1812. Han var venlig over for den ret kraftige Vækkelse, Brødremenigheden havde fremkaldt der i Sognene.

I Tørring-Heldum Pastorat var der i Præsten *Christen Fogs* Embedstid fra 1774—1802 en ret stor Vækkelse. Pastor *H. O. Brøchner* virkede her 1802—21, men kunde ikke samle de vakte. Da Emissæren *Jacobsen* fra Skjern 1803 havde besøgt sine Trosfæller her, meddelte han i sin Indbererning følgende: „Jeg havde her i Tørring denne Gang flere Besøg end forhen, hvilket rørte mig af den Grund, at der var kommen en ny Præst, hvis Prædiken var dem uforstaaelig. De var ganske forlegne derover, og nogle havde foresat sig og ansaa det for deres Pligt at formane Præsten til at forkynde Guds Ord, som de var vant til. Et Par Søskende, som vidste, hvad de ejede i Frelseren, havde fraraadet dette. Jeg søgte ogsaa at bringe dem fra dette unyttige Forsæt og henviste dem til den kære Frelser hos hvem de, om det var Alvor for dem, kunde faa alt det erstattet, som de mente at miste i Prædiken. Og naar de gik i Kirke, skulde de bede den kære Frelser om Velsignelse for deres Hjærter; dette vilde gavne dem mere end at knurre over Prædiken. Det lod til, at mine Ord vandt Indgang hos dem.“

I Ølby-Asp-Fovsing Sogne var *Christen Krarup* Præst fra 1761—1801. I hans Embedstid var der i disse og

flere omliggende Sogne fremkaldt en rig Vækkelse, som uhindret af Præsten fik Lov til at røre sig. Eftermanden i Embedet, *Jeppe Gundorph*, hedder det om, at han ikke lagde et Halmstraa i Vejen for Brødremenighedens Forsamlinger.

I Fovsing Sogn fandtes nemlig i Slutningen af det 18. Aarhundrede en Vækkelse, hvortil der næppe var Mage i Jylland. Der var næppe et Hus i hele Sognet, hvor der ikke fandtes vakte Mennesker. I 15 Sogne omkring Fovsing var der omtrent 200 Sjæle, „i hvilke Guds Aand uophørlig arbejdede“, meddeler Emissæren. Naar han kom paa Besøg, maatte man samles i en Lade, og Deltagerne i disse Møder kom ofte fra en Afstand af 3—4 Mile. Emissærens Ophold strakte sig i Reglen over en Uge, og ved Møderne „flød der mange Taarer under en sælsom Følelse af Frelseren“.*

Hver Aften holdt han særlige Forsamlinger for Ægtefolk og ugifte.

I en længere Aarrække afholdtes Forsamlingerne i Fovsinggaard hos Gaardmand Niels Poulsen, der til daglig ledede Møderne for Ægtefolkene, medens en „Søster“ Petersen samlede Børn og nogle ugifte Søstre, hvis særlige Pleje hun tog sig af.

Foruden de ovennævnte Præster, der nævnes som „Brødre“ eller „Venner“, kan anføres flere Tilhængere blandt Præsterne, saaledes Erik Lemming i N. Nisum (1743—52) og Niels Møller i Holstebro (1744—53).

Det aandelige Røre fra Herrnhut havde saaledes et godt Tag saavel blandt Præster som Lægfolk her i Hardsyssel, og det uagtet Strømmen fra Kirkestyrelsens Side var stærkt imod. Saaledes tog den kgl. Forordning af 13. Jan. 1741 særligt Sigte paa Brødremenigheden, naar det hed: „Enhver skal efter Guds Befaling

* Jørgen Lundby: Herrnhutismen i Danmark, S. 157 ff.

redelig ernære sig ved sin Haandtering, og ikke under Prætekst at ville opbygge andre og opvække Sjæle maa gaa fra Sted til andet eller bemænge sig med Læreembedet, hvortil de hverken have Guds eller menneskeligt Kald.“ Og i en anden Forordning af 20. Novbr. 1744 forbødes det, at danske Undersaatter, som havde opholdt sig i Herrnhut, Marienborn eller slige mistænkelige Steder, maatte tages til noget gejstligt Embede i Kongens Riger og Lande.

Paa forskellige Maader viste der sig saaledes et Modsetningsforhold mellem den herskende Pietisme og Herrnhutismen, men det mærkelige er, at Brødremenigheden desuagtet kunde vedblive at virke i København gennem sin i Aaret 1739 oprettede Brødre-Societet, som, da det ej kunde træde aabenlyst frem, maatte nøjes med saa vidt muligt at virke i det skjulte. Fra Regeringens Side saa man gennem Fingre med denne lille Kreds, der levede et roligt og stille Levnet, men som desuagtet udfoldede en rig Virksomhed baade i København og ud over Landet. Gennem Arbejdet blandt de unge studerende, lykkedes det at samle en ret fast Kreds, hvorfra mange af den Tids frommeste Præster udgik som Talsmænd for en „evangelisk“ og „praktisk“ Kristendom, der ikke mindst her i Vestjylland satte dybe Spor.

Da Brødremenigheden paa Grund af sin Stilling over for Kirkestyrelsen ikke kunde vente nogen Støtte derfra, var det en Nødvendighed, at dens Tilhængere fremtraadte saa lidt udæskende som muligt over for Statskirken. Forholdet over for Præsterne, hvad enten de var Venner eller ikke, var ogsaa i Almindelighed godt. Det ses ikke, at de nogensinde er traadt op mod den Præst, hvis Forkyndelse var dem imod; de vedblev tvertimod at høre til de flittigste Kirkegængere. Naar

Brødremenighedens Tilhængere saaledes optraadte som de, der vilde tjene og ikke herske, er det ikke saa underligt, at de igennem omtrent et Aarhundrede kunde samles og virke uden noget større Sammenstød med Statskirken og Statsmagten.

At en Del af Præstestanden vilde hindre Brødremenighedens Udsendinge, giver sig dog tydelig tilkende i følgende Paabud udstedt paa Ribe Landemode 1778:

„Da der her og der i Stiftet skal indliste sig fremmede Emissarii til at holde Forsamlinger, saa advares Gejstligheden overalt i Stiftet at holde sig den kgl. allernaadigste Forordn. af 13. Januar 1741 allerunderdanigst efterrettelig, hvorover Provsterne hver ville holde aarvaagent Tilsyn.“ *

BRØDRE-SOCIETETET I SKJERN

Som det allerede er nævnt, blev der i Aaret 1790 oprettet et „Societet“ i Skjern, hvor der blev ansat en fast Diaspora-Arbejder**, der skulde virke baade i den stedlige Kreds og rundt omkring i Jylland og Fyen. Hans Gerning havde det dobbelte Øjemed ved Besøg og personlig Paavirkning at knytte Baandet fastere mellem de vakte, og tillige komme de bekymrede Sjæle til Hjælp, lede dem paa den rette Vej og bestyrke dem i Guds frygt ved fælles Opbyggelse.

Den første Diaspora-Arbejder ved Brødre-Societetet i Skjern var *Niels Zimmermann*, som virkede her til sin Død 2. Januar 1795.

* Hr. Pastor P. Severinsen har gjort mig opmærksom paa dette „Monitum“, der findes indført i Tiim Præstekalds gamle Liber daticus.

** Det græske Ord *Diaspora* betyder Adspredelse. Diaspora-Arbejderne skulde altsaa virke som indre Missionærer blandt de adspedte Brødre.

Om Menighedskredsen her indberetter han følgende:* „Trods alle Mangler og Skrøbeligheder, som vi bliver vaer iblandt os, kan vi dog glæde os. Han, vor tro Frelser, lader os ikke gaa upaaagtet, men den hellige Aand viser os, hvor vi endnu er tilbage, og hvor noget uægte er Jesu Tankegang til Hinder . . . Saaledes ser det i det hele ud med de fleste i Skjern og de i den nærmeste Omegn boende Søkende; der gives dog ogsaa saadanne iblandt os, over hvilke man for Tiden endnu ikke kan glæde sig . . . Men vi ser, hvorledes den hellige Aand gør sig Umage med dem, derfor søger vi at tage fat paa dem i Kærlighed og vil gerne være Medhjælpere i deres Glæde, saa Gerningen lykkes Frelseren med mange Sjæle.“

Det meddeles endvidere om Befolkningen i Skjern Sogn, at der næppe fandtes nogen, som ikke var overbevist om Sandheden.

Men som allerede nævnt skulde Societetets Forstander ikke blot virke i Skjern og den nærmeste Omegn, men med Skjern som Udgangspunkt skulde han rejse omkring som Sjælesørger for de mange smaa Kredse. Ogsaa med „Brødre“ og „Venner“ blandt Præsterne skulde han ikke mindst holde Forbindelsen vedlige, saa han ved sine Besøg kunde holde Ilden brændende, idet han med dem drøftede „*deres Hjærter Tilstand*“ og opmuntrede dem „*til at give Agt paa Helligaandens Stemme*“.

Efter N. Zimmermanns Død blev *Jens Jacobsen* Diaspora-Arbejder i Skjern. Denne Mand var født i Køge og lærte i sin Ungdom Skomagerhaandværket. Mens han arbejdede som Svend i Nyborg, blev han vakt ved Pastor Heides Forkyndelse og drog saa til Christians-

* Jørgen Lundby: *Herrnhutismen i Danmark*, S. 155: Udtog af Indberetning til Herrnhut 1792.

feld. Allerede 1775 besøgte han de vakte Kredse her i Hardsyssel, hvor han med stor Dygtighed førte Ordet, og siden rejste han vistnok hvert Aar. Den 16. Maj 1791 ægtede han „Søster“ Anna Maria Nygaard fra Nygaardsholm ved Ribe, og i de følgende 4 Aar boede han i Burkal Sogn i Sønderjylland, men derfra rejste han ogsaa jævnlig heroppe.

Der findes mange gode Vidnesbyrd om den Gerning, Jacobsen og Hustru udførte her paa Egnen i de 20 Aar, de havde Bopæl i Skjern. Han fortæller selv i de Indberetninger, han som Regel to Gange om Aaret, i August og December, indsendte til Herrnhut, hvorledes han drog omkring til de smaa Kredse, der var tilbage fra forrige Tidens rigere Vækkelse, og man faar Indtryk af, at han ejede den Alvor og Dygtighed, der var nødvendig for at holde disse smaa Kredse sammen og holde Troslivet vedlige i dem.

I en Indberetning fra 1801 meddeles, hvor stor Tilslutning Brødremenigheden den Gang havde over hele Jylland. Af denne Indberetning kan her meddeles et Uddrag for Sognene indenfor Ringkøbing Amt:

<i>Bork:</i>	Søren Christensens, Jesper Christensens, Peder Degns, Peder Gjødensens, Niels Lassens og desuden 10 Personer, tilsammen 21
<i>Hemmet:</i>	Pastor Kaalunds, Søren Moses, Hans Mortensens fra Styg og desuden 3 Personer, tilsammen 9
<i>Oddum:</i>	Laurits Christensens, Christen Lauritsens, Jens Davidsen, David Jensens, Niels Snappenbergs, Jens Snedker,

	Niels Knude,	
	Niels Midtgaards og desuden 3 Personer, tilsammen	16
<i>Skjern:</i>	Niels Terkelsens,	
	Degnen Bordings,	
	Anders Kousgaards,	
	Søren Greens,	
	Henrik Smedegaards,	
	Niels Kragstigs,	
	Christen Korsgaards,	
	Simon Marups,	
	Jens Møkjærs,	
	Peder Markussens,	
	Thomas Hjorts,	
	Laurits Lauridsens,	
	Peder Jensens,	
	Villads Moesgaards,	
	Svend Nielsens,	
	Jakob Pedersens og desuden 14 Personer, tils. . .	46
	Hertil kommer 25 i Nærheden, som slutter sig til os	25
<i>Dejbjerg:</i>	Madam Ramsing og Døtre paa Dejbjerglund . . .	4
	Mads Vollesens	2
<i>Bølling:</i>	Laurids Marups	2
<i>Hanning og Brejning</i>	tilsammen 6 Personer	6
<i>Hee og Madum</i>	tilsammen 6 Personer	6
<i>Ringkøbing:</i>	Søren Harpøths og desuden 4 Personer	6
<i>Velling:</i>	Pastor Olivarius og endnu 6 Personer	7
<i>Stavning:</i>	Pastor Brøllunds,	
	Enken Balslev,	
	Peder Andersens,	
	Niels Sand,	
	Niels Andersen og desuden 8 Personer, tilsammen	15
<i>Holmsland:</i>	Niels Brøllunds og desuden 18 Personer spredt boende	20
<i>Ulfborg:</i>	Christen Sands og Datter i Skærum Mølle og des- uden en Frue	4
<i>Gørding:</i>	Niels Simonsens,	
	Peder Bondgaards,	
	Christen Høgsbergs og endvidere 4 Personer . . .	10
<i>Møborg:</i>	Pastor Christensens og desuden 11 Personer . . .	13
<i>Burgaard:</i>	Iver Søe og hans 3 Søstre	4
<i>Navr:</i>	Jakob Lunds i Overlund og desuden 4 Personer .	6

<i>Holstebro:</i>	Anna Farverenke og desuden 4 Personer	6
<i>N. Felding:</i>	Jens Hauritzens og 3 Børn.	5
<i>Idum:</i>	Knud Christensens og desuden 3 Personer	5
<i>Asp og Sir</i>	har 14 Personer	14
<i>Fovsing:</i>	Niels Poulsens, Christen Busks, Søren Dals, Peder Dals, Iver Dals, Mads Pedersens, Christen Madsens, Anders Kjærgaards, Poul Tofts, Laurits Nielsens og desuden 47 Personer	67
<i>Ølby:</i>	Jens Frandsens, Niels Ørgaards, Niels Bjergs Enke, Laurits Olufsens, Søren Jensens, David Ellerbeks og desuden 9 Personer	20
<i>Vejrum:</i>	Christen Madsens, Laurids Jensens, Oluf Christensens og desuden 23 Personer	29
<i>Gimsing:</i>	Peder Christensens, Niels Mikkelsens og desuden 16 Personer	20
<i>Hjerm:</i>	Pastor Billeskov og Frue, Jens Bertelsens, Bertel Noes Enke og desuden 10 Personer	15
<i>Resen:</i>	Niels Pedersens, Christen Havgaards, Christen Klemmensens og desuden 21 Personer	27
<i>Fabjerg:</i>	Her findes 15 Personer	15
<i>Tørring:</i>	Mads Halgaards, Christen Hjorts Enke, Christen Dusgaards, Peder Kastbjerres, Jens Mølbergs og desuden 22 Personer	31
<i>Dybe:</i>	Peder Olufsen og Peder Andersen	2
<i>S. Felding:</i>	Peder Borks og endvidere 7 Personer	9
<i>Borris:</i>	Morten Madsens og endvidere 4 Personer	6

I hele det øvrige Jylland var der 351 Personer, som sluttede sig til Brødre menigheden, saa det vil ses, at det særlig var her i Ringkøbing Amt, Vækkelsen havde holdt sig.

Vennernes Tal vedblev i en lang Aarrække at være omtrent det samme; der meldes ikke i Jacobsens Indberetninger om nye Vækkelser og større Tilslutning, men heller ikke om Frafald blandt de vakte.

For Vennekredsen i og omkring Skjern holdt Jacobsen regelmæssige Møder paa sin Bopæl, Nørgaard. Ved disse Møder lød en varm og hjertelig Forkyndelse, og man sang af den ret rige Salmeskat, Brødre menigheden efterhaanden havde faaet samlet. Desuden oplæstes der jævnlig Efterretninger fra Menigheden i Herrnhut, ligesom man ogsaa undertiden glædede sig ved at høre oplæst en afdød Broders eller Søsters „Levnetsløb“. Dernæst aflagde Jacobsen og Hustru hyppige Husbesøg og Sygebesøg hos Vennerne, og mindst en Gang om Aaret gjorde Ægteparret en lang Rejse rundt omkring i Jylland, og de holdt Møder, hvor der fandtes Vennekredse. Efter disse Møder holdt de ofte særlige Møder for Ægtefolk, for de ugifte og for Børnene. Der findes flere Vidnesbyrd om, at Jacobsen har haft et godt Greb paa at tale til Børn, saa det blev til varig Velsignelse for dem.

1815 rejste Jacobsen og Hustru til Christiansfeld, og han døde der 1818.

Den næste Diaspora-Arbejder i Skjern var *Frans Lund*, der var født 1775 i Bølling, hvor hans Fader var Skomager. En Farbroder var Guldsmed i Christiansfeld, og denne fik sine nære Frænder til at flytte til Byen Frørup der i Nærheden. Her kom Frans Lund til at gaa i Skole hos en opvakt Lærer, der „skænkede ham sin Kærlighed og gjorde sig megen Umage med

ham“, og „Frelseren, til hvem hans Hjerte stadig var vendt i Bøn, lagde sin Velsignelse til Lærerens og til hans Flid, saa han kom lige saa vidt som flere af hans Medelever, der allerede i flere Aar havde besøgt Skolen“. I sit 16. Aar blev han konfirmeret af Præsten i Steppinge, Niels Mygind, der hørte til Brødremenigheden og havde stor Indflydelse paa ham.

1796 blev han optaget i Menigheden i Herrnhut, og fire Aar senere vendte han tilbage til Christiansfeld, hvor han arbejdede som Skomagervend, indtil han 1815 af „Unitets-Ældste-Konferencen“ blev kaldet til „at betjene Søkende og Venner i Nørrejylland“; 1816 fik han en lignende Virksomhed ogsaa paa Fyen.

Sammen med sin Hustru Karen Christensen, som han havde ægtet 1817, rejste han ligesom sine Forængere omkring til de vakte Kredse. Den store aarlige Rejse tog i Almindelighed 16—18 Uger. 1824 blev han Enkemand; men 3 Aar senere ægtede han den „ugifte Søster“ Mariane Toft. Hun har fortalt, at det var hende en Pligt som en Diaspora-Arbejders Kone at følge sin Mand, saa meget som Omstændighederne tillod det, paa hans Rejser, og „tillige med ham at sige sine Medmennesker, hvad Frelseren har gjort ved vor Sjæl“.

Da Frans Lund i Sommeren 1827 førte sin anden Hustru til deres Bopæl i Skjern, henvendte de sig straks til Provst Thygesen, der tog venligt imod dem begge og opfordrede dem til senere at besøge sig, da han var svagelig og ikke kunde gaa noget Steds.

Provst Thygesen døde sidst paa Sommeren 1827, og da var de vakte meget spændte paa, hvorledes den ny Præst i Skjern *C. F. Jordan* vilde stille sig til dem. De indstillede da en Tid deres Møder, indtil de havde udforsket hans Sindelag. Da de senere spurgte ham,

hvorledes han vilde stille sig til dem, svarede han, at han vilde ikke have noget mod Brødrene, deres Besøg i Husene og deres Forsamlinger, thi han vidste, at de ikke lærte hans Sognebørn noget slet; men de andre, som kom fra Norge, vilde han ikke taale.*

Da Frans Lund 1829 var paa sin store Rejse gennem Fyen, var Peder Larsen Skræppenborg i Følge med ham. Om Rejsen her gennem Hardsyssel nævnte Aar meddeler han i sin Indberetning følgende:

„I Ringkøbing havde vi Ophold hos Købmand Søren Harpøth og hans kære Familie. Derfra tog vi til Burgaard. Vi fandt dog ikke her vor oprigtige Ven Iver Søe; han var i det forgangne Aar gaaet ind til den evige Ro, og Dødsfaldet syntes at have haft velsignede Virkninger paa hans efterladte Enke. Den afdøde var i mange Aar i Forbindelse med Brødremenigheden og førte indtil sin høje Alder en mønsterværdig Vandel forenet med en barnlig Tro. Hans Broder Christen Søe, boende i Tyrstrup ved Christiansfeld, er i dette Foraar salig hensovet.

Siden kom vi til Fovsing og havde der en Forsamling paa omtrent 30 Personer, hvem vi næsten alle senere besøgte i deres Hjem, hvor mange fortroligt udtalte sig om deres Hjærter Tilstand. Siden have vi ved Breve erfaret, at flere af disse er ved Døden hensovede, nemlig Enken Else Nørgaard, den gifte Kone Margrethe Skiød og Enkesøster Inger Marie i Fovsing, som blev næsten 92 Aar og var vakt allerede i sin Barndom. Ægteparret Briant var de første, som gjorde Brødremenigheden bekendt her. Det var tydelig at

* Her tænkes sikkert paa den ved Hans Nielsen Hauge vakte Bevægelse i Norge. Dette Røre byggede ogsaa paa Levningerne af den pietistiske og herrnhutiske Bevægelse under Christian VI; men det var mere voldsomt i sin Fremtræden end Forsamlingsbevægelsen hos os.

mærke, at hun til sin høje Alder var betaget deraf, da hendes Mund ikke stod stille med Tak for Guds Naade og Barmhjertighed. Man kan med Sandhed sige, at hendes Maal var at leve i barnlig Omgang med Herren. Tilsidst var hun næsten blind, men havde sine Aandsevner usvækkede, saa hun huskede mange skønne Vers og Bibelsprog, som hun havde lært i sin Ungdom.

Ved Udgangen af November Maaned besøgte vi Hemmet, Bork, Nebel og Lønborg Sogne. Her og der i disse Sogne findes gudfrygtige Folk, men faa omvendte.

I Adventstiden blev Forsamlingerne her i Skjern godt besøgte. Gennem det forløbne Aar har vi besøgt 63 Steder og 436 Personer her i Jylland.“

I Beretningen 1831 skrev Frans Lund bl. a. saaledes: „I Ejsing og Sal havde vi den Glæde at se ny Opvækkelse, og ved Mødet havde vi 70 Tilhørere, som var omfattede af Naaden. Med de vakte i Fovsing, Ølby og Hjerm talte vi enkeltvis.“

I over 30 Aar havde F. Lund sin Gerning i Skjern og blandt de vakte rundt omkring. Han var ikke en Mand med store Evner, men han arbejdede sikkert trofast i sin Gerning og glædede sig over, hver Gang han traf paa Mennesker, der var vakte til levende Tro. Hans Hustru var mere evnerig og havde naturlige Gaver til at tiltale Folk. Hun har i sit „Levnetløb“ fortalt, hvordan hun i de yngre Aar sammen med sin Mand gjorde sine „Pilegrimsrejser“ til Fods. Senere var han ofte nødt til at køre for at naa de fjærnere liggende Kredse. Tilsidst var dette heller ikke muligt for ham. Hun gik da ofte sine Vandringer alene. Undertiden gik der 16—18 Uger, inden hun og hendes Mand kom tilbage til Hjemmet i Skjern, og mange Gange savnede de de nødvendige Rejsepenge. Da hun

engang var særlig modløs herover, sagde hendes Mand til hende: „Kære Moder, giv dig tilfreds. Jeg ved, hvem der har kaldet mig og sat mig hertil. Han vil ogsaa selv sørge for, at vi kommer igennem det.“*

BRØDREMENIGHEDEN OG DE GUEDELIGE FORSAMLINGER

Gennem den første Menneskealder, Brødremenigheden havde sin Virksomhed i Skjern, holdt Vækkelsen sig nogenlunde, men derefter skete der Tilbagegang. Det var en almindelig Klage, at de vakte altfor meget „skikkede sig lige med Verdens Børn“, hvorfor der ingen rigtig Kraft blev i Forkyndelsen. Den gamle Vennekreds døde bort, og man kunde ikke faa de unge med.

Frans Lund var bleven en gammel Mand, og han var ved at gaa træt i Arbejdet. Da kom der nye Ordførere frem, og til de gudelige Forsamlinger samledes nu de gamle vakte Kredse, og mange flere sluttede sig til. Blandt de Mænd, der nu stævnedes sammen til Møder, maa særlig nævnes *P. Larsen Skræppenborg*, Skolelærer *Rasmus Sørensen*, Gaardmand *Christen Sørensen* fra Haasum, samt den før omtalte *Iver Pedersen Viftrup*, og selv om flere af disse fra først af var vakt gennem Brødremenigheden, kommer der dog hos dem efterhaanden nye Toner frem i Forkyndelsen. Det er fornøjeligt at se, hvorledes Frans Lund og hans nærmeste Venner glæder sig over den nye Vækkelse, der finder Sted.

Om *P. Larsen Skræppenborgs* og *Rasmus Sørensens* Virksomhed findes trykte Beretninger, der er let tilgængelige. Her kan da meddeles nogle Træk om de andre Ordførere:

* Frederik Nygaard: *Kristenliv i Danmark*, S. 94.

Christen Sørensen, der i daglig Tale kaldtes Kræn Poulsen, var født i Haasum 1791. 1820 blev han gift med en Pige fra Sevel Sogn. Hendes Moder hørte til Brødremenigheden, og hendes Moster havde ægtet en af denne Menigheds Missionærer, med hvem hun var draget til „Tyrus og Sidons Egne“.* *Christen Sørensen* skal have været en meget veltalende Mand, ligesom han ogsaa havde Evner til ved Samtaler at faa fat i Folk. Han kom en Aften til en Gaard i Haderup og bad om Husly; men da Folkene ikke holdt af at tage mod den ukendte Mand, bad han om at faa Lov til at ligge i en Kobaas. Dette fik han Lov til; men imidlertid kom han i Samtale med Folkene om aandelige Ting, og han talte saa rart med dem, at de fik Tiltro til ham, og det endte med, at han fik baade Mad og Drikke og en god, varm Seng at ligge i om Natten.

Christen Sørensen rejste meget omkring som Taler i Salling, Mors og Hardsyssel og han fik mange Venner, men mødte ogsaa ofte stærk Modstand. Der blev saaledes engang kastet Sten efter ham, ligesom han ogsaa for at have holdt gudelig Forsamling maatte møde for Retten i Holstebro. Herredsfuldsmægtigen modtog ham med de Ord: „Om du saa er saa hellig, at du kan hænge din Hat paa en Solstraale, saa skal du alligevel arresteres, for du har taget Penge for at tilsige Folk deres Synders Forladelse.“

Der var paa den Tid en ikke ringe religiøs Vækkelse i Ejsing Sogn, og den stammer vistnok i det væsentlige fra *Christen Sørensen*s Virksomhed.

En af hans Modstandere der i Sognet digtede en Nidvise om ham. Den blev sunget meget, og dens første Vers lød saaledes:

* Nordisk Maanedsskrift 1881, II Bind, S. 247 og 251.

Er du til os kommen, for du vil os spaa
 eller os fra Forstanden at skille?
 Rejs du hjem til Salling og pak dig herfra,
 hvad har vi med dig at bestille?
 Vi kender Guds Ord, og vi hører vor Præst,
 vi hele Guds Lov udi Skriften har læst;
 naar vi kun derefter vil gøre,
 vi ingen ny Lærdom behøve.

Det fortælles dog, at Forfatteren af Visen siden blev ramt af Samvittighedsnag og kom angrende til Chr. S. og bad denne om Forladelse.

I et Brev, Christen Sørensen 28. Februar 1836 skrev til Præsten E. Mau, fortæller han om, at der ogsaa var sket nogen Opvækkelse i Borbjerg Sogn, men Præsten, Hr. Magister Schmidt, vilde lokke de vakte til sig, idet han talte venligt til dem og gav dem Bøger med at læse i hjemme. Dette virkede saa meget, at ingen i et Aar turde holde nogen Forsamling, men siden begyndte de vakte igen at faa mere Frimodighed.*

Den mest kendte Ordfører blandt Forsamlingsfolkene her i Hardsyssel var dog Gaardmand *Iver Pedersen Viftrup* i Handbjerg Sogn. Han var født 11. August 1793 i Tingedal i Borbjerg. Han har selv fortalt sin Omvendelseshistorie i et Brev af 5. Decbr. 1835:**

„Jeg er født og opdraget af fromme og skikkelige Forældre, som lod mig lære min Børnelærdom og gav mig gode Formaninger paa Verdens Vis og Maade. Jeg skulde nemlig høre og svare vel og ingen fornærme hverken i Ord eller Gerning; men hvorledes jeg skulde søge Gud i Kristo, derom taledede de ikke med mig; skønt min Moder aldrig har været fri for Guds paabankende Naade, og Gud har nu endelig faaet Magt med hende, at hans iboende Naade er bleven hende til Del.

* Nordisk Maanedsskrift 1881, II Bind, S. 255.

** Kristelig Samler af L. N. Boisen og C. C. Boisen 1842, S. 183 ff.

Jeg kom ud at tjene, og det i Præstegaarden, hvor Ugudelighed herskede i højeste Maade. Jeg var ung og lystig, og tillige kunde jeg godt synge; min Fader købte mig derfor en Violin, og jeg lærte dygtigt at spille og blev højt anset af Verden og fik mange Kammerater. Jeg kom i Kongens Tjeneste og blev ved at tilfredsstille mine kødelige Begæringer og levede uden Gud i Verden. Da jeg forlod Krigsstanden kom jeg til at tjene som Avlskarl paa en Herregaard i det Sogn, hvor jeg bor. Der begyndte Gud at tale til mig for mine Overtrædelser imod ham. Jeg søgte paa alle Maader at blive disse Tanker kvit og at gøre Guds Aands Virkninger til intet, og det lykkedes ogsaa en Tid lang. Endelig blev jeg bekendt med en Pige, som jeg nu har til Kone. Jeg blev atter af Gud paamindet om, at min Tilstand var ikke god. Nu besluttede jeg, at naar jeg først blev gift, saa vilde jeg omvende mig og føre et andet Liv, som bestod deri, at jeg gik flittig i Kirke og læste meget især i den nye Salmebog. Jeg syntes da om mig selv, at jeg var bleven en herlig Kristen, og jeg var tillige stolt af min Gudsdyrkelse, fordi jeg syntes at overgaa mine Naboer. I denne falske Fred levede jeg i 8 Aar, og den Gang var jeg 36 Aar."

Han fortæller dernæst om, hvorledes han i Aaret 1828 mellem Jul og Kyndelmisse kom i stor Angest for sin Sjæls Frelse, og i denne Fortvivlelse var han saa langt nede, at han endog flere Gange tænkte paa Selvmord. Efter at han var kommen igennem denne haarde Kamp og havde fundet Fred i Gud, følte han Trang til at aflægge et Vidnesbyrd for andre. I Selskab med Christen Sørensen fra Haasum, den veltalende Gaardmand Jens Maabjerg fra Ejsing, Gaardmand Jens Kr. Smed af Aalskov i Sal o. fl. rejste han rundt som Lægprædikant.

I Sommeren 1836 kom Præsten E. Mau paa Rejse gennem Hardsyssel, hvor han gæstede Iver Pedersen, hvis Virksomhed han kendte af Omtale. Han skrev siden: „Sandheden skylder jeg at erklære, at jeg har sjelden eller aldrig truffet en saa barnlig Sjæl, en saa elskelig Kristen, hvis hele ydre Væsen, som forenede Alvor med Venlighed, afprægede og afspejlede den livsalige Fred og Glæde i Herren, som triumferede i hans Indre.“

Iver Pedersen Viftrup talte ikke ofte ved de gudelige Forsamlinger, derimod læste han en Prædiken op, og naar der var flere Ordførere, skulde han gerne lede Sangen, da han havde en køn og høj Sangstemme. Han var ogsaa god til at faa en Samtale i Gang om religiøse Spørgsmaal. Naar en mindre Kreds blev tilbage efter Møderne, kunde Iver Pedersen være utrættelig i at føre Spørgsmaal frem, som han forøvrigt ogsaa selv ofte besvarede.*

Der var næppe nogen Væsensforskel mellem Forkyndelsen, som den førtes frem i disse gudelige Forsamlinger og blandt dem, der sluttede sig til Brødremenigheden. Hvor der fandtes bevidst Kristenliv, blev der ikke lagt an paa at sætte Skel. Brødremenigheden i Skjern kaldte Iver Pedersen „Broder“ og han regnede sig vel ogsaa selv med til deres Kreds. Iver Pedersen var en Kampnatur. Ligesaa mild og fredelig, han kunde optræde blandt sine Aandsfrænder, ligesaa kraftigt kunde han optræde overfor Modstandere af, hvad han holdt for rigtigt.

Med Sognepræsten M. K. Barfoed i Ryde-Handbjerg havde han gentagne Sammenstød. Den første Træfning gjaldt Præstens Konfirmation, idet denne ikke ud-

* Se Fr. Nygaard: Opvækkelsen paa Mors og Omegn, Nordisk Maanedsskrift 1882, I Bind, S. 21.

førtes efter Anordningen, men efter en Formel, Præsten selv lavede, idet han krævede Børnenes Svar paa følgende Spørgsmaal: „Tror du, at denne kristelige Lære, i hvilken du er undervist, og til hvilken du her offentlig bekender dig, indeholder Guds faderlige Vejledning for os Mennesker til Held her i Tiden og Salighed i Evigheden? Vil du redeligen antage og troligen følge den i at fly Synden og lægge Vind paa sand Hellighed og kristelig Dyd? Vil du være bestandig derudi til din sidste salige Ende?“

Med en saadan Konfirmation kunde hverken Iver Pedersen eller de øvrige Forsamlingsfolk være tilfredse, men ogsaa paa andre Omraader maatte de støde sammen med Præsten, der kun havde ringe Forstaaelse af den Vækkelse, der fandt Sted paa Egnen.

I Sommeren 1837 aflagde P. Larsen Skræppenborg og Skolelærer Rasmus Sørensen fra Venslev et Besøg her paa Egnen hos Venner i Resen, Ølby, Fovsing, Hjerm, Handbjerg, Sevel, Sal og Ejsing Sogne samt i Salling og paa Mors. Rasmus Sørensen udgav senere om denne Rejse en lille Beretning, hvori han vidner om den store Glæde, Rejsen havde bragt ham. Han skriver bl. a. saaledes: „Et kærligere og mere ufordærvet, hjærteligere Folk, som saa ganske af hele Hjærte og Hu annammer Kristendommen, har Danmark ingen Steds.“

MODSTANDEN MOD DE GUDELIGE FORSAMLINGER

I mange Aar havde Brødremenighedens Emissærer holdt deres Møder rundt omkring, uden at der fra Øvrighedens eller Præsternes Side blev lagt væsentlige Hindringer i Vejen derfor. Vel gjaldt Forordningen af 13. Januar 1741 stadig, men dels var dens Udtryk ret

ubestemte, og dels var den saa gammel og sjælden brugt, saa man omtrent ansaa den for bortfalden.

I den anden Trediedel af forrige Aarhundrede vendte Vinden sig, saa de gudelige Forsamlinger her paa Egnen fra den Tid mødte mange Hindringer fra Øvrighedens Side, thi nu var den gamle Forordning frisket op ved en Kancelliskrivelse af 12. Decbr. 1835. Naar Øvrigheden saa var tilstrækkelig tjenstivrig, kunde der let komme ubehagelige Følger for de Folk, der samlede til saadanne Møder uden Tilladelse fra Sognepræsten og Politimesteren. Men Tryk fremkalder Modtryk, dette vil ses af det følgende Brev, som Frans Lund har skrevet til „Broder“ Søren Harpøth i Ringkøbing.

Skjern, den 27. November 1843.

Noget sent, men af Hjærtet taknemlig for dit kære, særdeles glædelige Besøg hos os og for din store Godhed og Kærlighed, du med Hjærte og velgørende Hæder bevidnede mod os, derfor kyskes du i Aanden og nedbedes over dig af os fattige Herrens rige Velsignelse og Lykke for dig og dine.

Indlagte Brev til Hr. Johan* vil du behage at gennemlæse, siden tillukke det med Abelade og da overlevere det til ham.

Siden du sidst med dine kære Børn var her, har vores Foged kaldet flere til Forhør, som gik taalig af og havde ved Guds naadige Aands Medvirkning til Følge, at flere her i Sognet bliver opvakt og samler sig om Aftenen i mange Huse til Bøn og Herrens Paakaldelse. Faa af Frygt for Fogden aabner ikke sit Hus for dem, men mange andre Huse her i Sognet, hvor man har mindst tænkt det, er nu bleven aabnet for Gud til Opbyggelse, da saadanne Husfædre og Husmødre hverken frygter for Verden, Fogden eller Djævelen. Ja, vi gamle lever i en mærkelig Tid, hvor Herrens

* Maaske er det Søren Harpøths Svigersøn Cand. jur. Johan Peter Frich, der har hjulpet Frans Lund med at faa opsat en Ansøgning til Kongen om Tilladelse til for Fremtiden at holde Møder.

Naade bevæger sig mægtig blandt de ugudelige, saaledes at vi gamle, lunkne Christne maa skamme os og anraabe Herren om nyt Liv og Naade ved at se de nys omvendte samle sig i Flokke for at tilbede Herren deres Genløser.

Og nu, kære Broder, anbefaler vi os til dig og dine i kærlig Forbøn, at Herren selv vil staa os i Naade bi med de nys opvakte Sjæle, han selv har kaldet til Omvendelse og til Delagtighed i hans Naades Rige.

I Gaar Aftes er Broder Iver fra Handberg og vor Piges Broder kommen her til Sognet, hvilke Fogden har drevet her ud for at skulle i Dag Kl. 10 i Forhør paa Tinghuset. Hvad Fogden siden vil gøre med dem, vides endnu ikke.

Nu til Kl. 12 kom de tvende ommeldte Brødre til os og fik deres Middagsmad, hvortil de var trængende. I Forhøret blev der gjort til dem mange unødige Spørgsmaal, hvortil de med stort christeligt Mod gav Fogden Gensvar, hvilket blev indskrevet i Protokollen, og saa lod Fogden dem begge gaa igen paa fri Fod.

Gid Herren selv fremdeles vil ledsage dem, dette beder og ønsker

Din forbundne Broder

F. L.

Under disse truende Forhold har Kredsen i Skjern faaet Støtte af Pastor *Vilhelm Birkedal*, der 1837—40 havde været Kateket i Ringkøbing og derefter Sognepræst i Sdr. Omme og Hoven. Han kunde, da han var Præst, føre Ordet for dem, og tillige blev der — sikkert nok efter hans Raad og Tilskyndelse — indsendt Ansøgning til Kongen om Tilladelse til at samles som forhen.

Den 11. Decbr. 1843 skrev Frans Lund derom til Søren Harpøth bl. a. følgende: „Visselig vil det ogsaa glæde dig at faa Efterretning om, at der i Skjern Sogn og Omegn har undertegnet sig 68 Mænd under Ansøgning til Kongen; der er under det kvindelige Køn

tredobbelt saa mange, dette burde fremdeles anmærkes i Ansøgning til Kongen, hvilket jeg ogsaa har tilskrevet Pastor Birkedal i Gaar ved Expres-Bud. De underkrevne 68 Mænds Navne er mest Gaardmænd. Hosianna nu i Advent! Gud lad det lykkes.“

Det Forhør, Frans Lund i sine Breve omtaler, meddeles her i Uddrag efter Bølling Herreds Politiprotokol:

1843 den 7. November var Tjenestekarl Niels Jakobsen af Hjerm Sogn, Tjenestekarl Christen Sørensen* af Humlum Sogn, Gaardmand Iver Pedersen af Handbjerg Sogn, Ingeborg Sørensdatter, hvis Fader var Gaardmand Søren Bjerre i Fovsing, Mette Kirstine Laustdatter, Datter af Laust Pedersen i Fovsing, stævnedes for Retten. De forklarede, at Frans Lunds Pige, der var Søster til Christen Sørensen, havde sendt sin Broder Bud om, at Pastor Birkedal vilde holde Møde i Skjern, og de øvrige havde saa efter hans Overtalelse gjort den lange Tur. Iver Pedersen og Christen Sørensen havde den første Nat boet hos Laust Smedegaard, den anden Nat hos Jakob Fiskbæk. Begge Steder havde der været gudelig Forsamling. Iver Pedersen havde læst en Prædiken af Luthers Huspostil, og derefter havde han og Christen Sørensen holdt en kort Tale.

To Dage senere var Laust Smedegaard for Retten og tilstod, at Iver Pedersen ogsaa tidligere havde været i Skjern, nemlig engang i Foraaret kort før Pinse, for at holde gudelig Forsamling. Ligeledes havde Christen Sørensens Broder Jens holdt gudelig Forsamling her i Pinsen. Jakob Sørensen, Fiskbæk, afgav samme Dag en lignende Forklaring, og han lovede i Retten, at han ikke skulde gaa med til sligt for Fremtiden.

* Christen Sørensen var barnefødt i Fovsing Sogn 1810. Hans Forældre var Gaardmand Søren Nielsen og Hustru Johanne Marie Christensdatter.

Frans Lunds Tjenestepige, Kirsten Sørensdatter, vidnede samme Dag, at hun ikke havde sendt Broderen Bud om, at Pastor Birkedal vilde holde Møde i Sognet.

Omtrent samtidig var der holdt gudelig Forsamling hos Aftægtsmand Jesper Green. Ved dette Møde havde Christen Pedersen Idom af Faster Sogn ført Ordet. Jesper Green maatte derfor ogsaa i Retten, hvor han lovede paa det bedste, at saadanne Møder ikke oftere skulde finde Sted hos ham.

1843 den 27. Novbr. mødte Iver Pedersen fra Handbjerg for Retten i Skjern. Han forklarede, at han sammen med de øvrige nævnte Personer nordfra var kommen til Skjern den 4. November for at høre Pastor Birkedal, som han ogsaa selv ønskede at tale med. Jens Cortsen fra Mors havde meddelt ham, at Pastor Birkedal skulde holde gudelig Forsamling i Skjern. Efter Folks Ønske havde han deltaget i Mødet hos Jakob Fiskbæk den følgende Dag. Han havde der læst en af Luthers Prædikener og bagefter holdt en Formaningstale, hvori han stadfæstede Skriftens Ord, ligesom han med dem søgte at stadfæste, hvad han selv havde fremført. Han nægtede at vide, at saadanne Forsamlinger var forbudt ved nogen kongelig Anordning, dog havde han hørt, at Politimesteren i hans Jurisdiction havde udstedt Forbud mod dem. Han paa-stod, at Præsten her i Skjern ved en tidligere Lejlighed havde tilladt en saadan Forsamling, men det var dog ikke Tilfældet denne Gang. Han havde været to Gange før i Skjern, den ene Gang i Midfaste, den anden Gang, da Jens Cortsen og to Mænd fra Sal var arresterede her. Frans Lund havde faaet ham her til Sognet den første Gang, og han havde da i dennes Hus taget Del i en Forsamling, hvor Lund havde ført Ordet; men han havde sluttet med en Bøn.

Da Jens Cortsen og de to Mænd i hans Følge sad i Arrest her, havde deres Hustruer faaet ham til at rejse til Skjern for at høre, hvordan de havde det. Han havde dog ikke truffet dem, da de var løsladte samme Dag, han kom hertil. Ogsaa denne Gang havde han været med til Forsamling hos Frans Lund.

Om den her nævnte Arrestation har Pastor A. Helweg givet følgende Meddelelse:*

„Præsten i Skjern befandt sig ilde ved disse Forsamlinger; men Herredsfogden var rasende vred paa „de hellige“ og længtes kun efter at kunne faa Lejlighed til at skride ind mod deres Forsamlinger. Da fik han en Dag opspurgt, at tre Mænd nordfra, Jens Chr. Smed, Jens Maabjerg og Jens Cortsen, der var Sognefoged i Fjallerslev paa Mors, holdt Forsamling i Mikkell Nielssens Gaard der i Sognet. Han vilde have Præsten med, men denne undslog sig; saa drog han derud med Skriver og Arrestforvarer og med Stokken i Haanden. Den gamle Mand der i Gaarden stod ude ved Husenden, da Vognen med Herredsfogden og Følge svingede ind, og saa opbragt var Herredsfogden, at han slog med sin Stok efter den gamle; men til alt Held for denne ramte han Tagskæget. Inde i Stuen havde de forsamlede just sunget „Gud Helligaand i Tro os lær“, og Jens Chr. Smed sad for Bordenden med Luthers Huspostil forved sig. Herredsfogden gik løs paa ham, trak ham ved Haaret frem paa Gulvet og forlangte, at han og de to andre Lægprædikanter skulde følge med. Det gjorde de saa, efter at Jens Cortsen havde beroliget de forsamlede med de Ord: „Den, som er med os, er større end den, som er i Verden!“

Men undervejs gav de sig til at synge en Salme. Da Herredsfogden hørte det, saa han ud af Vognen og

* Dansk Kirketiende 1890, Pag. 447 ff.

gav dem Hug med sin Stok.“ I tre Dage sad de arresterede, og flere Gange var de i Forhør, men jeg har ikke set, hvilken Dom, der faldt i Sagen. Jens Cortsen døde kort efter og hans Hustru ligeledes.

PEDER LARSEN SKRÆPPENBORG OG FLERE LÆGPRÆDIKANTER KOMMER HER TIL EGNEN

Peder Larsen Skræppenborg var født 1802 i Nærheden af Odense. Allerede fra Ungdommen var han kommet under Paavirkning af Brødremenigheden, og da de gudelige Forsamlinger tog Fart paa Fyen, deltog han i dem med stor Iver, og som før nævnt rejste han ogsaa sammen med Frans Lund, naar denne kom til Fyen. Han var en af de ypperligste Talere blandt Lægprædikanterne. Med Enfold og Varme aflagde han et Vidnesbyrd, der bragte rig Glæde til de vakte Kredse. Hans Forsamlinger glædede man sig til forud som til store Højtider.

Allerede før 1830 havde han rejst omkring for at gæste de vakte Kredse i Salling og Hardsyssel, og hvor han holdt Møder, bad de ham om, at han dog endelig vilde komme oftere til dem. Dette skete ogsaa siden almindelig en Gang om Aaret. Han søgte kun til de Kredse, hvor der var „nogen Gudsfrygt“. Det var hans Hensigt at retlede saadanne Folk, der paa Grund af deres Særstilling trængte til religiøs Vejledning, og han vilde tillige knytte et Samfundsbaand mellem dem, der i Alvor og Oprigtighed vilde holde sig til den kristne Tro.*

I Sommeren 1837 kom Peder Larsen Skræppenborg og Skolelærer Rasmus Sørensen, som før er nævnt, for

* Se Ludvig Schröder: O. P. H. Larsen, en historisk Fortælling, S. 37 ff.

at besøge Vennerne paa Egnen om Holstebro. De kom kørende fra Sinding ved Silkeborg og vilde inden Aften naa til Iver Pedersens i Handbjerg; men den ene Hest blev lam, saa de havde ondt ved at naa Gadegaard i Sevel, hvor der boede en af Vennerne ved Navn Niels Christiansen. Hos ham lod de saa Hestene staa, og han kørte dem til Sal, hvor Smeden Jens Christiansen hørte til Førerne for Forsamlingsfolket. Den Mand, de søgte her, var imidlertid til Forsamling i Hjerm, men de kunde blive i hans Hjem om Natten. Næste Morgen stod Jens Christiansen fuld af Glæde ved sin Storstueseng og bød Gæsterne Velkommen, og nu blev der lagt Planer om Rejsen. Allerede samme Dags Middag blev der holdt Forsamling i Ejsing, og om Aftenen hos Sognefoged Chr. Sørensen i Haasum. Derfra gik Rejsen videre gennem Salling og Mors, men naar Tilbagerejsen derfra skete, skulde Vennerne underrettes derom i god Tid, for at de kunde samles med dem i Fovsing. Her var da paa den fastsatte Dag en stor Kreds samlet, men Talerne var forsinkede paa Rejsen og kom først til Mødestedet Kl. 2 om Natten. Det blev derfor næsten højlys Dag, inden Forsamlingen skiltes.

Seminarielærer P. K. Algreen fra Snedsted var nu med som Taler, og efter Mødet i Fovsing drog de tre Mænd til Christen Gaard i Ølby og senere til Iver Pedersen i Handbjerg, hvor den største Forsamling blev holdt paa denne Egn. Herfra tog Peder Larsen Skræppenborg og Rasmus Sørensen med Manden fra Gadegaard hjem, og de kom der Kl. 2 om Natten. Deres egen Befordring var nu i god Stand, og allerede ved Solens Opgang var de paa Vej østpaa.

Om denne Rejse udgav Peder Larsen Skræppenborg siden en trykt Fremstilling.

I Aaret 1845 kom han for første Gang til de vakte

i Skjern, og efter denne Rejse kom der en lang Rets-sag, hvori en Mængde Personer var indviklede. Et Ud-drag af Bølling Herreds Politiprotokol vil gøre Rede for Sagens Gang.

1845 den 1. Februar holdtes Forhør over Jens Mik-kelsen Ladekjær, fordi der hos ham var holdt gudelig Forsamling Onsdag den 29. Januar. Han vedgik, at der i hans Hus havde været samlet mellem 80 og 100 Mennesker rundt om fra Skjern Sogn den Aften. Der var mødt Folk fra de fleste Gaarde i Vestersognet og nogle fra Sognets østlige Del. Mødet var afholdt, fordi en Mand ved Navn Ole Peder Holm Skræppenborg fra Dons var kommen sammen med tre andre Mænd til Jens Ladekjærs Gaard sidste Tirsdag Aften omtrent Kl. 9, og de var velkomne, skønt han ikke kendte dem. Flere Mænd fra Skjern kendte dog godt P. L. Skræp-penborg, da de forrige Sommer havde været i Dons og der været med til Forsamlingerne. Jens Ladekjær til-stod, at han godt vidste, at saadanne Forsamlinger var forbudt af Politiet, og at flere Sognefolk i Skjern før var tiltalte og straffede for samme Forseelse, og dog havde han ikke lagt de fremmede nogen Hindring i Vejen og heller ikke meldt deres Ankomst til Sogne-præsten. P. L. Skræppenborg havde selv meldt sin Ankomst til de Mænd, der sidste Sommer havde be-søgt ham; blandt disse var vistnok Laust og Peder Smedegaard.

Forsamlingen hos ham var begyndt med Salmesang, hvorefter P. L. Skræppenborg læste en Prædiken og holdt en Tale af gudeligt Indhold og sluttede med Fa-dervor. Derpaa holdt en Skolelærer i hans Følge en kort Tale.

Tre Dage senere var Simon Mathiasen i Aanum i Forhør, fordi der havde været gudelig Forsamling hos

ham 30. Januar. Han vedgik, at Forsamlingen var holdt med hans Vidende og Vilje, og han havde selv indbudt nogle af sine gode Venner, men desuden var der kommet mange flere, vel omtrent 50 Mennesker ialt.

Samme Dag afhørtes Jesper Nielsen Green, som havde været Deltager i Forsamlingen hos Jens Ladekjær. Mødet var kundgjort ham ved Laust Smedegaards Pige. Ved Mødet hos Simon Aanum havde han ikke været til Stede, men derimod var han den følgende Dag hos Peder Nørgaard, hvor der ved Middagstid var samlet omtrent 40 Mennesker.

Straks efter afhørtes Laust Smedegaard, der ligeledes havde været til Forsamling hos Jens Ladekjær. Han kendte P. L. Skræppenborg, da han afvigte Sommer havde været Deltager i Forsamlinger, som denne Mand afholdt i sin Hjemstavn. P. L. Skræppenborg havde ogsaa besøgt ham i hans Hjem Dagen efter Mødet her.

Derefter fremførtes Peder Skaarup Pedersen og Jakob Jepsen for Retten; de havde begge været med paa Rejsen til Dons, og de havde ogsaa deltaget i Møderne her i Skjern.

1845 den 6. Februar var Peder Nørgaard i Retten for den Forsamling, der var holdt hos ham. Han var født i Ølby Sogn, men hans Forældre Laurids Lauridsen og Anne Pedersdatter flyttede i hans Barndom til Skjern. I sin Ungdom havde han i 9 Aar tjent ved Christiansfeld, og han havde ikke før nu set eller kendt Peder L. Skræppenborg, der ved Mødet i Nørgaard havde holdt en Tale, han selv havde forfattet.

Den 12. Februar 1845 afhørtes saa P. L. Skræppenborg. Han var kommen til Skjern den 28. Januar om Aftenen sammen med sin Tjenestekarl og to unge Mænd, Svinehandler Hans Jochum Larsen fra Vejen og Lærer Anders Nielsen Hauge fra Raarup.

Han var kommen hertil efter Opfordring fra Peder og Laurids Smedegaard for at tale Guds Ord. Han var rejst hjemme fra midt i Januar Maaned for at tale Guds Ord med Folk, og han havde her i Hardsyssel, samt i Salling, Mors og Thy holdt i det mindste 14 eller 15 saadanne gudelige Forsamlinger som den hos Jens Mikkelsen Ladekjær.

Den Lærer, som fulgte med, havde flere Steder talt eller holdt Bøn ved Møderne. Han havde ogsaa ofte selv sluttet Møderne med at nedbede Herrens Velsignelse over Forsamlingen, men han havde ikke gjort det saaledes som i Kirken. Sognefogden i Skjern havde Dagen efter det første Møde her vist ham Herredsfogdens Forbud af 6. Juli 1843 mod at afholde gudelige Forsamlinger, men ikke desto mindre havde han siden afholdt to Forsamlinger her. Han havde vel forespurgt flere af Tilhørerne, om de havde indhentet Præstens Tilladelse, hvortil de svarede nej, men at de tidligere havde meddelt Præsten, naar Forsamling skulde holdes, uden at han derfor havde givet Møde.

Den anklagede vedgik, at han kendte Forordningen af 1741 om gudelige Forsamlinger, men han mente ikke, at de dermed var forbudte, eller han havde foretaget sig nogen lovstridig Handling. Vel var Forsamlingerne her ikke meldt til Præsten, men han mener at kunne finde en retfærdiggørende Grund deri, at Præsten ikke var mødt ved tidligere anmeldte Forsamlinger, uagtet det var hans Pligt.

Paa sin nuværende Rejse havde han holdt gudelige Forsamlinger hos Christen Jensen i Ølby, hvor kun faa var mødt, hos Poul Øster i Resen, hos Lars Dahls Enke i Fovsing, hos Mads Refsgaard i Qvium, hos Iver Pedersen i Handbjerg, hos Jens Chr. Sørensen i Sal, hos Lyder i Geddal i Ejsing, hos Peder Andersen i

Refsgaard i Volling Sogn, hos Peder Søndergaard i Solbjerg Sogn, hos Peder Dam i Ejerslev, i Humlum Sogn hos en Mand, hvis Navn han ikke kan mindes. Her i Jurisdiktionen har han kun holdt de tre omtalte Forsamlinger. Han vidste godt, at baade Iver Pedersen og Jens Christian Sørensen var tiltalte og straffede her, fordi de havde holdt Forsamlinger, men dog vil han ikke erkende, at hans Handlemaade er lovstridig, eller at han derved forsætlig har overtraadt Loven. Han vedgik, at han 5 eller 6 Gange havde været tiltalt og straffet for at have holdt gudelig Forsamling; sidste Gang for 4—5 Aar siden blev han idømt en Mulct, hvor stor mindes han ikke, fordi han havde holdt Møde i Raarup Sogn i Bjerre Herred. Siden har han saavel i sit Hjem som paa Rejser holdt mange Forsamlinger. Da han ikke vilde love under Sagens Gang at lade være med slige Forsamlinger, blev han belagt med Arrest.

Under Fængslingen var P. L. Skræppenborg uforknyt, og hvad der „vakte de tilstedeværendes Forundring og halvvejs Forfærdelse var, at han saavel Nat som Dag med sin stærke Røst istemmede sine Salmer og Lovsange, saa det rungede gennem Fængselsmuren“.

Paa Rejsen til Forhøret i Skjern var Jens Jørgensen Bjerregaard (den Gang i Holtum) med. Da Peder L. Skræppenborg var sat fast, gik Jens Jørgensen over den tilfrosne Skjern Aa til Lønborg for at tale med Pastor I. Viktor Bloch om, hvad der var at gøre. Pastor Bloch var ivrig Modstander af den Forfølgelse, Herredsfogden havde sat i Gang mod Forsamlingsfolkene, hvorfor han spændte sine Skøjter paa og løb ned til Skjern, hvor det lykkedes ham at faa den fangne Mand fri. Lod Herredsfogden sig da formilde ved Præstens Ord? Nej, Præsten har nok snarere henvendt sig til

den fangne Lægprædikant og faaet ham til at give det krævede Løfte, end han har søgt at formilde Herredsfogden, hvad der, efter hvad der ellers fortælles om gamle Jansen, heller ikke vilde have nyttet det mindste.

I over et halvt Aar gik P. L. Skræppenborg og ventede paa sin Dom, og Lærer Anders Nielsen Hauge maatte ogsaa møde til Forhør i Skjern d. 5. April 1845. Det nævnes ved Forhøret, at A. N. Hauge er født den 12. Novbr. 1818 i Hauge By, Langskov Sogn, og han havde i sin Ungdom lært Skræderhaandværket hos en Broder, men 1839 var han bleven Hjælpelærer ved Glattrup Skole, Raarup Sogn. Han tilstod sin Deltagelse i de tre i Skjern Sogn afholdte Møder.

Det var oplyst for Retten i Skjern, at P. L. Skræppenborg tidligere 5 Gange var idømt Bødestraffe til et samlet Beløb af 150 Rdlr., fordi han havde afholdt gudelige Forsamlinger.*

I Domspræmisserne hedder det derfor: „Uagtet denne Tiltalte saaledes oftere har været straffet for denne Lovovertrædelse, er det dog langt fra, at dette har virket afskrækkende paa ham, at han meget mere synes at have efter enhver idømt Straf gjort sig det til Regel endnu mere at overtræde Loven. Han har nemlig saaledes vedgaaet, at han i de tre sidste Aar har holdt mange saadanne Forsamlinger i sin Hjemegn samt rejst omkring og afholdt lignende; saa da han kom til Skjern og afholdt de Forsamlinger, som er Genstand for denne Sag, havde han før paa denne Rejse holdt 14—15. Dette, saavel som hans i Retten ligefrem udtalte Nægtelse af, at ville afholde sig herfra, viser, at han med en høj Grad af Trods overtræder Loven.

* Se derom: Et Synderegister af Søren Alkær sig i Højskolebladet 28. Juni 1907. Her findes i sin Helhed Dommen ved Underretten over P. L. Skræppenborg.

At finde nogen Undskyldning for Tiltalte i en formodet varm Følelse for Religionen og sammes Forkyndelse kan Retten ikke, da enhver sand Christen maa vide og erkende, at et af Christendommens første Bud er Lydighed mod den af Gud indsatte Øvrighed og hans Love. Da det nu har vist sig, at gentagne Multer ikke har kunnet afholde Tiltalte fra at trodse og forsætliggen overtræde Lovens Bud, saa antager Retten, at en forøget Mulct ikke paa ham, der maa antages at være meget formuende, vil virke afskrækkende for Fremtiden, hvorimod Retten finder, at den arbitære Straf, der bliver at anvende paa ham, bør være corporlig og synes passende at kunne bestemmes til 4×5 Dages Fængsel paa Vand og Brød.“

„Tiltalte Anders Nielsen Hauge har ikke tilforn været straffet for denne eller nogen anden Lovovertrædelse. Hans Virksomhed ved disse Forsamlinger har ogsaa været ulige mindre, hvorfor Retten finder, at en Mulct paa 10 Rigsdaler passende kan anvendes paa ham.“

Thi kendes for Ret:

Ole Peter Holm Larsen ogsaa kaldet Peter Skræppenborg bør hensættes i Fængsel paa Vand og Brød i 4×5 Dage.

Anders Nielsen Hauge bør bøde 10 Rdlr. til Ringkøbing Amts Fattigkasse.

Dommens Strenghed har sikkert nok virket overraskende for Peter L. Skræppenborg og hans Venner. Han appellerede da ogsaa som sædvanlig til Overretten, og skønt denne vistnok i de forrige Tilfælde stedse havde stadfæstet Underretsdommene, fandt man dog denne Gang, at der var gaaet for vidt. Ved Dom af 9. Februar 1846 blev Straffen derfor nedsat til en Bøde paa 80 Rigsdaler til Ringkøbing Amts Fattigkasse + Sagens Omkostninger.

BRØDRE-SOCIETETET NEDLÆGGES I SKJERN

Forfølgelsen mod de gudelige Forsamlinger i Skjern havde naturligvis særlig Indflydelse paa den Kreds, der hidtil havde samlet sig til Møderne hos Frans Lund. Han glædede sig inderligt over det nye Aandsrøre, men holdt sig forsigtig indenfor de Grænser, hans Stilling tillod. Han var nu en gammel Mand og maatte snart trække sig tilbage fra sin Gerning. Forfølgelsen fra Øvrighedens Side havde imidlertid givet forøget Tilslutning til Brødremenighedens Forsamlinger, og der meldes om en Tilgang af 61 Personer, saa Menigheden havde ialt 111 Medlemmer. Paa Grund af Herredsfogdens Optræden søgte 74 i Skjern bosiddende Mænd 1846 om Tilladelse til at vedblive med deres Forsamlinger i Frans Lunds Hus. Ved en Cancelliskrivelse gaves den ønskede Tilladelse, saa Forsamlingerne maatte holdes „uforstyrret som tilforn“.

Møderne holdtes ved Frans Lunds Bolig Nørgaard, hvor der var bygget et rummeligt Hus med Samlings-sal. Nørgaard ejedes vistnok af Brødremenigheden, og „æ stouer Hus“, som Samlingshuset senere kaldtes, stod indtil op i Tredserne; det blev vistnok nedbrudt af daværende Ejer Peder Tang, som 1871 solgte Nørgaard til Skjern Kommune, der lod Ejendommen indrette til Fattiggaard. 1846 søgte Frans Lund saa om, at Brødremenigheden, naar han nu snart drog herfra Skjern, maatte faa Tilladelse til at ansætte en Mand i hans Plads. 1846 den 15. Oktbr. udstedtes fra den kgl. holstenske Regering det Svar, at en saadan Virksomhed ikke kunde tillades for Fremtiden.

Samme Efteraar drog Frans Lund og Hustru fra Skjern og tog Bolig i Christiansfeld. De henlevede her deres sidste Dage i Ro. Frans Lund døde 1864.

De opvakte i Skjern fik nu deres hjemlige Talsmænd i to af de Mænd, der er nævnt i det foregaaende, nemlig *Laust Smedegaard*, en streng lovmæssig, men ærlig Kristen, og hans Kones Broder, den milde, kærlige *Peder Smedegaard*, der begge drog ud til deres Trosfæller i de omliggende Sogne og holdt Forsamlinger, ja endog gjorde Rejser til de opvakte paa Strueregnen.*

Forbindelsen med Brødremenigheden blev heller ikke afbrudt. *Hvert Aar* sendtes Missionærer fra Christiansfeld til de vakte Kredse her i Hardsyssel. I mange Aar kom en Missionær *Poulsen Lund* her omkring, siden rejste *Petræus*, der efter Sigende sluttede sig nær til Bornholmerne (Luthersk Missionsforening). Missionær *I. Brodersen*, der endnu lever i Christiansfeld, har ligeledes flere Gange rejst her; men siden 1864 er Forkyndelsen fra Brødremenigheden mere og mere traadt i Baggrunden, saa kun gamle Folk mindes den. Nede i Christiansfeld siger man, at Grænsen ved Kongeaaen er Skyld deri; men Grunden maa snarere søges i, at der herhjemme i den sidste Menneskealder er fremkommen mere kraftige, kristelige Livsstrømninger med en rigere Forkyndelse, der gav større Udsyn og rigere aandelig Vækst og Udvikling.

Gennem Vantroens Tid, hvori Rationalismen ligesom frøs Kristenslivets Strømme til, havde Brødremenigheden været et Tilflugtssted for troende Sjæle, som ikke vidste noget andet til Salighed end Kristi Kors. Herfra udgik ligesom et varmt Kildevæld, der holdt Vandene aabne i de smaa Kredse, og netop paa disse Steder maatte det nye Trosliv søge sin Tilslutning, ligesom det ogsaa maatte finde Sted, hvor Pietismen og gammel-dags luthersk Guds frygt var bevaret fra Slægt til Slægt.

* Se Dansk Kirketidende 1890, Pag. 448 f.

Ved Læsningen af de mange i Brødre­menigheden be­varede skriftlige Levnetsløb og ved iøvrigt at sysle med disse religiøst vakte Slægters Historie faar man som Helhed ogsaa den gamle Erfaring bekræftet, at naar Guds Naade ret bliver grebet af et Menneskehjerte, saa vokser der et virksomt og dygtigt Menneskeliv frem deraf, saa løses de dvalebundne Kræfter, og det ken­des, at de bedste Himmelborgere ogsaa bliver de bedste og dygtigste Samfundsborgere her paa Jord.

ERINDRINGER FRA VESTJYLLAND FOR HENVED 50 AAR SIDEN

AF E. FALBE HANSEN

II

I det jeg fortsætter med nogle af mine i Aarbogen for 1909 paa-
begyndte Erindringer, bemærker jeg, at det egentlig kun er
Brudstykker af et samlet Skrift. Der var saaledes noget mere fra
Lemvig, men det var tildels af mere personlig Art, og jeg gaar
derfor nu lige til mine Oplevelser i Holstebro.

Det var i April 1862, at jeg med Diligensen fra Lem-
vig ankom til Holstebro.

Byen var bekendt for sin gode Tone, alle omgikkes
jævnt og ligefrem, og der var megen Selskabelighed i
Reglen i al Tarvelighed, og saa var der saa mange
unge og mange nydelige unge Piger. Følgen var, at
der om Vinteren var mange Baller, baade i Klubben
og især private Baller omkring i Familieerne og ude paa
Landet; man dansede med Lyst baade paa Herregaar-
dene, især paa Ausumgaard, og i alle de Præstegaarde,
hvor der var Døtre, og det var der næsten i dem alle.

Naar der om Sommeren kom et af de vandrende
hannoveranske Musikkorps til Byen, arrangeredes der
sædvanlig i en Fart Bal paa Hotellet. Disse Tyskere
er ganske forsvundne efter Krigen 1864. Det var jo
det, som det skortede paa ved Ballerne, dette med Mu-
sikken. Stadsmusikanten var ældgammel og kunde ikke
tude i Trompeten mere, men han maatte jo betaales

alligevel, naar man fik nogle andre til at spille — og det var daarligt. Lokalerne var jo ogsaa smaa og lave i de private Hjem, og ikke stort bedre paa Hotellet; men hvor man morede sig dengang!

Dernæst var der jo Teatret, som opstilledes i Hotellets Sal, hævet et Par Alen over Gulvet paa nogle Tønder og Brædder; men da Salen ikke var over 5 Alen høj, blev der kun 3 Alen fra Brædderne til Loftet. Paa Tilskuerpladsen indrettedes lange, smalle Bænke af uhøvlede Brædder, som laantes hos Tømmerhandleren, men da de toges fra den aabne Tømmerplads, var de ofte vaade, hvad der foranledigede en Spøgefugl til at spørge: „Hvorledes er Sæderne i Holstebro?“ Svar: „De er fugtige, thi vi sidder paa vaade Brædder og faar ondt i Maven!“

Der kom gerne et Par Gange om Vinteren et eller andet rejsende Skuespillerselskab, som gav nogle Forestillinger, men det var jo de daarligste, der kom saa langt vestover, og Personalet mest noget forløbent og defekt Skrabsammen. Da de ikke destomindre opførte store Udstyrsstykker og Folkekomedier, som f. Eks. „Ørkenens Søn“, „Herren ser dine Veje“, „Fandens Overmand“, „Lumpacivagabundus“, „Don Cæsar de Bagan“, „Cora eller Slavinden“, „Esmeralda“, „Kalifen paa Eventyr“ og mange flere, vil det kunne forstaas, at det kneb med at bevare Illusionen. Der fremkom de pudsigste Scener, som f. Eks. engang, da et langt, knoglet Fruentimmer skulde forestille at falde ned fra Notre Dame Kirketaarn i Paris og virkelig smed sig plat ned med et Rabalder i de hule Tønder, hvorpaa det hele hvilede. Den ufrivillige komiske Virkning forøgedes ofte af Statisterne, der bestod af Svende og Drengene fra Byen.

De stakkels, fattige Skuespillere — moderne, men som

oftest meget lurvet og altid tyndtklædte — gav Partiet paa Byens Gader, men førte en ret sørgelig Tilværelse, kunde aldrig betale deres Gæld for Kost og Logi, naar de skulde rejse videre, og slæbte Gæld med sig fra By til By. Præsten tog sig gerne til Slut af dem, forede dem af i sit Hjem og gik om i Byen og samlede Penge ind for at faa Selskabet afsted til næste By, frysende i Vinterkulden paa de aabne Vogne, uden Overtøj og med Kraverne op om Ørene.

Var disse Teaterforestillinger saaledes ikke videre tiltalende, saa hjalp man sig med Dilettantforestillinger, der altid gjorde megen Lykke og var til udelt Fornøjelse for de agerende. Vi var jo saa mange glade unge Mennesker af begge Køn i den lille By, og vi kom sammen ved Prøverne og morede os fortræffeligt. Nu er de døde og borte allesammen undtagen en, som er min meget gode Ven og jævnlige Omgangsfælle endnu, Redaktør Welsch. Han havde et betydeligt komisk Talent og gjorde altid megen Lykke i saadanne Roller; men underlig nok troede han selv, at det rørende laa bedst for ham, og han fik da sat igennem, at vi en Gang opførte et lille fra Tysk oversat rørende Stykke, hvori han selv spillede den mest rørende Rolle, en bedaget Gubbe, som ramtes af Ulykker. Men naar han saa i Fortvivelse faldt paa Knæ og med opløftede Hænder sendte sine brændende Bønner til Himlen, brød Publikum ud i skraldende Latter — man var saa vant til at le af ham i alle andre Roller. Det kurerede ham, og han forsøgte sig aldrig mere i det rørende Fag. — Ja, saa var der i samme Stykke en rørende Oberst, som udførtes af Prokurator Schubert. Han havde til det Brug laant mine lakerede Ridestøvler, men da hans Lægge var meget tykkere end mine, trippede han af Smerte omkring paa en Maade, der ogsaa vakte megen

Latter. Nej, det rørende laa ikke for os. Ellers spillede vi mest Vaudeviller af Heiberg, Hertz, Hostrup, Erik Bøgh m. fl., og det gik udmærket.

Jeg var næsten altid med, mest i komiske Roller eller som ærværdig Fader. Disse Roller som „værdig Fader“ huede mig bedst. Da jeg ikke kunde synge, blev der placeret en i Kulissen, der sang Partiet, mens jeg paa Scenen gestikulerede, som om det var mig selv, og jeg fik en saa stor Øvelse deri, at Publikum sjældent opdagede, hvordan det hang sammen. Der var mange dygtige Kræfter, navnlig udmærkede, talentfulde Damer, og vi blev efterhaanden en Trup, som var godt sammenspillet.

Hvad *Forretningslivet* angik, var Holstebro en nær-som By med flere yngre dygtige Købmænd. Haandværkerne kom først frem efter 1870. I det hele var der jævn Velstand og stor Godgørenhed, saa der var liden Nød og Fattigdom.

Byen udmærkede sig ved sine store Kvægmarkeder, hvor der undertiden om Efteraaret tilførtes Tusinder Kreaturer, navnlig Stude, som i store Flokke dreves sydpaa til Marsken. Saa var Gæstgivergaarde og Værts-huse fyldte af Gæster fra hele Jylland: Thy, Mors, Vendsyssel, Østkysten og tildels fra Holsten. Paa Hotellet var baade den store Sal og den private Lejlighed indrettet til Sovesteder, og om Aftenen var Salen fuld af Spilleborde, hvor Prangerne sad med hver en stor Pose med Sølvpenge paa Gulvet, hvori de efterhaanden greb ned efter en Haandfuld Penge. Den Gang saa man meget faa Seddelpenge, alt betaltes i klingende Sølv. Jeg mindes, at naar jeg kvartaliter skulde gøre Indbetaling paa Amtstuen af Oppebørsler, maatte jeg have Politibetjenten og en Skriver med for at hjælpe at slæbe Pengeposerne. Amtstuen afsendte Pengene i

dertil lavede stærke Tønder med mange Baand, og med Deligencen fulgte en Postfører, som var bevæbnet med en Sabel!

Hvad der tildels gav Livet paa Markeds- og Torvedage et Særpræg var de mange Proprietærer fra mindre Herregaarde og Proprietærgaarde navnlig sydfor Byen ude fra Hammerum Herred. Det var for en stor Del Holstenere og Mecklenburgere eller Efterkommere af saadanne. Disse Tyskere var for det meste komne herind som Mejeriforpagtere paa Herregaardene, og de adskilte sig saavel fra de egentlige Prangere som fra Bønderne ved et noget mere købstadsagtigt Ydre og jævnligt ved deres gebrokne Maal. Jeg mindes saaledes Friese paa Lauralyst, Busse paa Trøstrup, Gott paa Lavlund, Carstens, gamle Schumacher, gamle Vorbech m. fl., og Efterkommere af disse indvandrede Tyskere, saasom Schnackenburg paa Ejsingkjær og Hermansen paa Urlund. De to sidstnævnte var Pebersvende og fulgtes gerne ad, og de blev ofte i Byen nogle Dage og smaasvirede.

Omegnens Bønder, baade unge og gamle, kom meget til Byen til Torvedage og Markeder; men de var slemme til at sidde paa Værtshusene, og der var mindst en halv Snes af disse, som holdt Dansebod. Politiet havde stort Besvær med at faa disse Boder tømte Kl. 11—12 om Natten og faa Folk til at gaa hjem i Stedet for at drage skraalende om i Gaderne; mange maatte puttes i Brummen for at sove Rusen ud. Det er en storartet og højst glædelig Fremgang, der i saa Henseende er indtraadt i de sidste 30 Aar.

— — — Da jeg nu har skrevet om Befolkningen og Livet i Byen, vil jeg tilføje lidt om Byens Fysionomi i Almindelighed. Der var dengang kun 1600 Indvaanere, lutter smaa enetages Huse, kun 2 smaa med 2 Etager.

Byen udmærkede sig ved sin fortrinlige Brolægning, men savnede ganske al Gadebelysning; der var kun 2 Tranlamper, en ved hver Ende af den store Bro over Aaen. Nogle benyttede derfor Haandlygter, men det var kun Storborgerne; vi andre almindelige Mennesker vandrede om i det dybeste Mørke, men jeg har for mit eget Vedkommende dog intet Minde om, at det nogensinde voldte mig Besvær at finde Gadedørens Nøglehul. Der var kun een Politibetjent, en fortrukken Arrestforvarer og to gamle Natvægtere, som sang ganske skrækkeligt.

Nu er Byen 4 Gange saa stor og maa næsten være ukendelig for dem, der ikke har set den i de mange Aar. I 1871 indførtes en tarvelig Gadebelysning med Petroleum, og i 1881 (saavidt jeg husker) Gasbelysning. Her er Vandværk og W. C. og alle Nutidens Bekvemmeligheder, og nu skal vi have kommunalt Elektricitetsværk i Aar. Den Gang var Kommunens hele Gæld ca. 10,000 Kr. — nu udgør den ca. 1 Million. Der fandtes ikke en eneste Jernbane i hele Jylland; nu har vi Jernbaner i alle Retninger; men den gode Brolægning er aldeles ødelagt.

OM ULOVLIG BRÆNDEVINSBRÆNDING

Skal jeg nu fortælle lidt om Forretninger i de Dage, saa har jeg eksempelvis valgt ovenstaaende Emne.

Bønderne brugte i gamle Dage selv at brænde Brændevin, og uagtet dette var forbudt allerede i det foregaaende Aarhundrede, kunde denne Uskik ikke afskaffes, navnlig i de afsides liggende Hedeegne. Gammel Vane bider bedst, og Folk syntes, at det hjemmelavede var det bedste, uagtet det skal have været det rædsomste Finkeljokum; selv har jeg aldrig smagt denne Gudedrik.

Der udkom saa en Forordning i 1845, som indskærpede Forbudet og satte strenge Straffe for Overtrædelserne. Den blotte Besiddelse af et enkelt Redskab til Brændevinsbrænding medførte en Bøde paa mindst 200 Kr. Der oprettedes en særlig Toldkontrol, „Silkeborg-Skanderborg flyvende Toldkontrol“, som skulde inkvirere om ulovlig Brændevinsbrænding. Chefen var en Toldkontrollør Jansen, som tidligere havde været ansat ved Toldgrænsen, da denne var ved Kongeaaen; han var fuld af gode Smuglerhistorier dernede fra. Jansen var særlig egnet for denne Post og en interessant og gemytlig Selskabsmand; han blev senere Toldinspektør i Assens. Foruden ham var der en hel Stab af Betjente og Toldkarle, der drog om i Landet forklædte som Uldjyder, Bissekræmmere o. desl. for at opsnuse, hvor man brændte eller havde Brændevinstøj. Nogle af disse Toldkarle traf jeg senere som Spioner under Sylow i 1864. Endelig holdt Staten ved denne Kontrol flere Befordringer med Heste, Vogne og edfæstede Kuske; i det hele et stort Apparat.

Naar et Antal Anmeldelser var samlede, drog Kontrollen ud med Jansen og en halv Snes Betjente, mindst 3 Vogne; men de havde ikke Ret til at inkvirere uden Kendelse af Kongens Foged, og vi fik derfor — men først Aftenen før Forretningen — Brev om, at Fogdens Medfølge ønskedes næste Morgen tidlig, dog uden Antydning om, hvorhen Rejsen gjaldt, thi der udvistes den største Hemmelighedsfuldhed, som om man frygtede, at selve Fogden eller hans Personale skulde hjælpe Lovovertræderne at narre Toldvæsenet. Det havde Alderstids Hævd i Jylland og ansaas for en herlig Bedrift at snyde Toldvæsenet baade med Smuglerier over Grænsen og ved Consumptionen, ved Strandingerne og især ved Brænderierne. Saadant pralede man af bagefter,

og Toldvæsenet var just ikke populært; de lavere Betjente var saa uhyre slet lønnede og derfor ofte udannede og enfoldige Personer.

Naa, saa fik vi da en Foraarsaften kort efter mit Komme til Holstebro Bud om at rejse med Toldvæsenet, og næste Morgen tidlig Kl. 6 holdt Vognene udenfor Kontoret; jeg satte mig op hos Jansen paa den forreste Vogn, og 3 andre Vogne med Betjente fulgte. „Hvor skal vi hen?“ „Nord ud af Byen,“ var Svaret. Vi rullede af Sted i det herligste Foraarsvejr. Først udenfor Byen meddelte Jansen mig, at vi skulde først til to Gaarde, Nørre og Sønder Bøggild i Borbjerg Sogn en lille Mil fra Byen til højre for Skive Landevej.

Alle Uniformskasketterne og deslige Kendetegn var fjernede, Vognene lignede pæne Bøndervogne, og Toget saa nærmest ud som Mænd, der skulde til Begravelse eller saadant noget. Vi kørte meget rask — det var gode Heste og Kuske — til vi fik Gaardene at se, saa kørte vi i et langsomt Bondetrav forbi den Stikvej, som fra Landevejen førte ned til de 2 næsten sammenbyggede Gaarde, indtil den bagerste Vogn med 4 Betjente var ud for Stikvejen. Denne Vogn drejede da pludselig af og satte i fuld Firsping, ned til Gaardene, de 4 Betjente (nu med Uniformshuer og hver med en lang spids Jernsøger som et Spyd paa 3—4 Alens Længde) styrtede af Vognene og placerede sig 2 og 2 ved hver Gaard. Man kunde se, at det var Folk, der var øvede i den Slags Affærer, og at Manøvren var aftalt forud. Vi andre fulgte saa bagefter i flyvende Fart med Uniformshuer paa; alle steg ud, og nu var der 10 Betjente med lange Spyd omkring Gaardene. Medens Kontrolløren og jeg gik ind i Stuen, kom Ejeren, og vi angav, hvad vort Ærinde var, hvortil han naturligvis svarede, at vor Mistanke var ganske ubegrundet. Jeg afsagde da

til Fogedprotokollen Kendelse om, at Husundersøgelse vilde være at foretage, og imedens der stadig var Vagt ved den anden Gaard, spredte de 8 Spyddragere sig i den søndre Gaard og gennemsøgte alt fra Kælder til Loft, Udhusene og Haven, de gennemstak endogsaa med Spydene Digerne om denne. Fruentimmerne fløj om med Haarene flagrende efter sig, skrigende og jamrende som en Flok opskræmte Fugle; der var en sand Jerusalems Forstyrrelse. Imens det stod paa, gik jeg om til den anden Gaard og afsagde ligeledes Kendelse der. Jeg sad i Stuen med Konen og satte hende ind i Situationen. Hun vred Hænderne og forsikrede, at saadant noget som at brænde Brændevin var ved Gud noget ganske fremmed for dem. Ja, saa var der jo ingen Fare, mente jeg og trøstede Konen efter bedste Evne ved en Kop Kaffe.

Saa kom Toldkarlene tomhændede og temmelig slukørede fra den første Gaard; de havde intet som helst fundet af, hvad de søgte, men Jansen sagde, at det var angivet, at Brændevinstøjet var fælles for begge Gaarde, og da man en kort Tid havde gennemrodet Huset, kom først en Betjent under høje Raab: „Her er Hatten!“ ned fra Loftet med den store Kobberhat; lidt efter fandt den anden de 2 Kobberpiber, og tilsidst kom en tredje med Svaletønden, et Kar med 2 Huller til Piberne. løvrigt brugtes naturligvis den store indmurede Kobberkedel i Bryggerset, og det saa ud til, at Sagerne havde været brugt for ikke saa meget længe siden, om de end var godt hengemte nu, og Manden forsikrede, at de ikke havde været i Brug siden hans Bedstefaders Tid. De bleve nu forseglede og medtagne, og vi drog videre.

Vi foretog endnu 2 Husundersøgelser i afsides Gaarde længere nordpaa (i Sevelstedbjerg og Hølumkjær) og

kom henimod Aften til Sevel Kro, hvor Jansen og jeg fik os en god Middag og en Flaske Rødvin; ovenpaa en Toddy og en Passiar med morsomme Smuglerhistorier. Jeg lejede en Bondevogn til at køre mig hjem, og Jansen fortsatte næste Dag inde i Viborg Amt.

Jeg kunde fortælle flere Historier fra disse Brændevinsture, men dette faar være nok. Brænderiet var vistnok meget sjældent paa den Tid; men Folk hengemte de dyre Kobberredskaber i Haab om, at de nok igen engang fik Lov til at bruge dem. Gemmestederne var ofte mærkelige nok; saaledes fandt nogle Videnskabsmænd, som kom til Hjerm Kirke for at undersøge nogle gamle Grave, at Liget af den bekendte Mogens Munk til Volstrup var borte, hvorimod der i hans Kiste fandtes en Brændevinshat, Piberne fandtes derimod ovenpaa den Træhimmel, der var over Prædikestolen — „his op og her ned!“.

OM RAKKERNE

Rakkerne eller Natmandsfolket er nu næsten uddød i Jylland eller sammensmeltet med den øvrige Befolkning og har tabt sit Særpræg; men i Begyndelsen af Tredserne var der endnu mange af dem, og de levede til Dels i Kolonier, hvorfra de droge ud; saaledes var der en Koloni i Estvad By og en i Rønbjerg, kaldet „Rønbjerg Rakkere“, og desuden boede enkelte Familier spredte paa Hederne i saakaldte Søjhuse, opførte af Tørv og Lyng og kun indeholdende et Rum, hvor Mennesker og Dyr vare sammenstuede under usle og grænseløs svinske Forhold. Enkelte Natmandsfamilier vare anbragte omkring i de smaa, elendige Fattighuse i Hedesognene, hvor der da ingen andre fattige boede, thi blandt Befolkningen i Almindelighed herskede der

endnu Foragt og Skræk for Rakkerne som en æreløs Kaste, og de vare alle straffede Personer, som holdt sammen og indbyrdes talte et uforstaaeligt Sprog.

Rakkerne droge om i større og mindre Skarer og ernærede sig som Glarmestre, Kedelflikkere, Blikkenslagere og desl., men mest ved Tyverier og Tiggerier. De medførte Redskaber og smaa Børn i Kurve og Kasser paa Ryggen og tilbragte ofte Nætterne under aaben Himmel. Naar de kom til de afsides liggende Hede-gaarde, var Folk bange for dem, da de tiltruede sig, hvad de ønskede, toge Natteherberge i Lader og Stalde, stjal som Ravne og begik ikke sjældent baade Røverier og Brandstiftelser, ligesom deres Kvinder spaaede, vare Kvaksalvere og hjalp frugtsommelige Piger til Fosterfordrivelse. Deres Særpræg var dog i Færd med at uddø, og det var mest kun de ældre især blandt Kvindfolkene, som endnu havde bevaret Zigeunerpræget: de yngre var mere blonde og lignede de andre Jyder dog i Almindelighed med mørke Øjne. De vare alle uhyre smudsige, fnattede, lusede og led ikke sjældent af Syphilis.

At disse Mennesker gav Øvrigheden meget at bestille, vil være indlysende. Vi havde næsten altid nogle af dem under Arrest, og naar en Forbrydelse blev anmeldt, var Opmærksomheden altid henvendt paa dem, og da Sognefogderne jævnlig var bange for dem og trykkede sig ved at gribe ind, maatte jeg ofte ud for at ransage eller fange dem. I de første 2 Aar i Holstebro indtil Krigen 1864 var meget af min Tid optaget af Rakkerne. Dog hjalp det, da der i 1863 blev nedsat en Kommission af 2 Overretsassessorer fra København (den ene, som ledte Undersøgelserne, hed Behrendt, den andens Navn husker jeg ikke) foranlediget af den Overhaand, den Dristighed og Farlighed, Forbrydelserne toge.

Som Eksempler, jeg erindrer, skal jeg nævne, at Rakkerne skaffede sig Heste og Vogne, overfaldt om Natten enlige Gaarde og udplyndrede dem ganske; et enkelt Sted bandt de endog Mand og Kone og puttede dem ind i Bageovnen, som de stængede. De vare derhos bevæbnede baade med Skydevaaben og store Knive og truede Folkene paa Livet, dog mindes jeg ikke, at de dræbte nogen i vor Jurisdiktion. Det var „Rønbjerg Rakkere“, som var de værste, deriblandt en ved Navn Christen Rasmussen Møller og en i Ejsing Fattighus boende ved Navn Anders Gammelgaard.

Kommissionens Omraade var vor Jurisdiktion og de tilstødende i Skive og Fjends-Nørlyng Herreder i Viborg Amt og havde Sæde i Skive, hvorfor jeg ikke kom saa meget i Berøring med den. Kommissionen medførte selv Arrestforvarer og flere Opdagelsesbetjente, og den tog fat med stor Kraft.

I Skive indrettedes paa Raadstuen særlige Arrester, og der var navnlig 2, som kaldtes Tivoli og Alhambra, der omtaltes som en Slags Torturkamre.

I det Hele var man dengang ikke saa bange for at anvende lidt mild Tortur med Lænker, Spændetroje, lidt hemmelig Klø i Arresterne, smal Kost o. s. v. Alle var dengang enige om, at sligt var uundgaaeligt, og der maatte sikkert ogsaa skarp Lud til overfor disse Umennesker. Selv kan jeg ikke sige mig fri for at være gaaet lidt ud over Stregen, og navnlig anvendte jeg jævnlig Pryglestraf for de mindste Overtrædelser af Arrestreglementet, naar jeg — som hyppigt skete — var konstitueret under Principalens Fraværelse.

Vor Arrestforvarer, en Københavner og forhenværende „Skersant ved 1ste lette“, som han pralede af, var en ret raa Person, og det var hans største Lyst at give Rottingslag, som han uddelte med stor Kraft og Fær-

dighed og med et meget langt Spanskrør, hvis yderste Ende ramte nøjagtig og bed fælt. Han var derfor en Skræk for Arrestanterne, og jeg var næppe heller elsket af Bøllerne, men Klø var det eneste der hjalp — det var virkelig nødvendigt under de Forhold og overfor disse Røvere.

Min Principal var den elendigste Forhørsdommer og altid saa fuld af Angst for Ansvar, at de frække Forbrydere gjorde Nar af ham. Desværre var Herredsfogderne i Skive og Fjends-Nørlyng Herreder ogsaa svage Forhørsdommere. Under Forhørerne fremkom skriftlige Meddelelser mellem Forbryderne, hvori oftere forekom Betegnelsen „de tre Faarehoveder“, og det oplystes, at dermed sigtedes til de 3 Herredsfogder. Det oplystes ligeledes, at der var planlagt et Indbrud paa selve Herredskontoret i Holstebro, men det blev opgivet af Frygt for Fuldmægtigens glubske Hund, og det var min „Freemann“, som jeg fik ved Strandingen paa Harboøre, der sigtedes til; men iøvrigt boede jeg ikke ved Kontoret.

Siden denne Kommission mærkedes der ikke stort til Rakkerne; de fleste kom i Tugthuset i flere Aar. Selv mærkede jeg dog Chr. Rasmussen Møller 3—4 Aar efter ved hans Hjemkomst. Jeg sad alene paa Kontoret med et Arbejde en mørk Aften, da en Mand kom som Transportvagt med en løsladt Fange fra Viborg Tugthus. Jeg bad ham gaa op og aflevere Fangen til Arrestforvareren, men han svarede, at Passet, som han medbragte, lød paa, at Fangen skulde afleveres paa Kontoret, han vidste ikke, hvor Raadstuen laa, og han vilde nu ikke gaa længere. „Naa, saa lad ham sætte sig lidt ned paa Bænken, saa skal jeg selv gaa op med ham.“ Værelset var meget stort; jeg sad ved en lille Lampe i den fra Døren og Bænken længst borte

værende Del, og da jeg havde travlt, saa jeg slet ikke paa Passet og kunde kun dunkelt skimte Personerne. Manden sagde Farvel og gik, Fangen satte sig paa Bænken, og jeg fordybede mig paany i mit Arbejde; men kort efter stod Fangen, som havde sat Træskoene fra sig, lige ved Siden af mig, lagde Haanden paa min Skulder og sagde: „A haar ellers en Høne at plukke med Dej.“ Jeg sprang jo op i Forfærdelse, da jeg saa, at det var Chr. Rasmussen Møller, en undersætsig, kraftig bygget Mand; jeg brølede om Hjælp og fik Fyren tvungen tilbage og baglænds ned paa Bænken, hvor jeg holdt ham, indtil Gaardskarlen paa mine Raab kom til. Han tilkaldte endnu en anden Karl, og vi tre transporterede saa Fyren til Raadstuen.

Siden har jeg ikke set ham. Hans Ven og Kompagnon, Anders Gammelgaard, blev af Fængselselskabet sendt til Amerika. Flere havnede i Tvangsarbejdsanstalter eller døde i Tugthuset. Der blev Ro i Egnen.

Saa kom Krigen i 1864 med den fjendtlige Invasion, der gav os andet at tænke paa, og Aaret efter fik vi ved Embedet en yngre Fuldmægtig mere, og han fik mest med de rejsende Forretninger at gøre. Hidtil havde jeg været eneste Fuldmægtig, og det blev uoverkommeligt i den store 21 □-Mil omfattende Jurisdiktion. Tillige fik jeg en udmærket dygtig Hjælper efter Fredslutningen i min mangeaarige Ven, Løjtnant Schaumburg, der blev første Kontorist. Han var en rutineret Kontormand og tillige en praktisk Mand, som kunde bruges til alt, forstod at sætte sig i Respekt og at optræde i vanskeligere Forhold baade med Omtanke og Bestemthed. Han boede hos mig, hjalp mig med alt og blev min fortrolige Ven. Han døde som Ejer af sin Faders tidligere Hotel i Holstebro for nogle Aar siden.

OM FORTIDENS LEVEMAAD

Angaaende denne, som den var endnu indtil for 40 Aar siden herovre, vil jeg gerne nævne nogle faa Ord.

Den Gang kunde jo saa godt som intet af, hvad der fandtes herovre, udføres, og man levede derfor højt og billigt af de mange gode Sager, som nu er dyre Luksusgenstande.

Østersfiskeriet var bortforpagtet til en Steenberg i Nykøbing uden mindste Begrænsning, og der fangedes mange, som solgtes til en Pris af højst 4 Rdlr. pr. 100; men de købtes sædvanlig billigere, og „stjaalne Østers“, som gik i Handelen ret aabenlyst, solgtes for 2 Sk. pr. Stk. De fleste Limfjordsfiskere stjal Østers ved Siden af deres øvrige Fiskeri og solgte dem i Havnen eller paa Torvet. Desuden havde Proprietærerne langs Fjorden af Steenberg tilkøbt sig for en billig Penge Ret til at fiske Østers til eget Brug ud for deres Ejendomme, og Østers fandtes overalt i rigelig Mængde og af udmærket Kvalitet. Saasnart Ejeren af en saadan Gaard saa en Vogn nærme sig med Gæster, sendte han derfor en Baad ud, der hurtigt vendte tilbage med Hundreder af fortrinlige Østers. Paa Gæstgiverierne svælgede man i Østers, og jeg erindrer 2 af mine Venner, som var gode Spisere, der ifølge et Væddemaal fortærede 300 Østers (hver 150) til et Maaltid.

Laks og store Ørreder (30 à 40 Pund og derover) fangedes i massevis i Storaanen ved Holstebro og købtes for ca. 8 Sk. pr. Pd. Endnu faa Aar før jeg kom til Egnen, var det ret almindeligt paa sine Steder langs Aerne, at Tjenestefolkene betingede sig, at de ikke vilde spise fersk Laks mere end 3 Gange om Ugen.

Fiskerne langs Havet og Fjorden kom kørende til Byen med „en Las Fisk“, og Bønderne kørte i Fiske-

tiden til Havet 4—5 Mil og indkøbte Fisk paa Stranden i hele Læs til eget Forbrug, og disse hjemkortes, saltedes og tørredes — uhyre billigt efter Nutidens Forhold.

Vildt var der ogsaa rigeligt af, uagtet der ikke var saa mange Jægere, og det solgtes af disse direkte til Forbrugerne for Spotpris, baade Urfugle, Agerhøns og Harer.

Det var derfor intet Under, at man i Byerne og hvor Maden kunde tillaves ordentlig, spiste godt.

Hvad *Drikkevarerne* angik, forsynede ligeledes Stranden os med det fornødne. Strandinger med Vinladninger var ikke sjeldne, og Egnens Beboere købte fortrinlige Varer, fine Vine og Spirituosa, ved Auktionerne for mere end godt Køb, saaledes at man var forsynet for lange Tider.

Paa Landet i den gode Egn langs Limfjorden var det som i Byerne, man levede godt og stærkt hos de større Godsejere. Kom man saadanne Steder, beværtes man gerne lige straks med det saakaldte „Brændevinsbrød“, ogsaa kaldet „Tallerkensbrød“ eller kortere „Lærkensbrød“, bestaaende af en Snaps og forskellige, fortrinlige hjemmebagte Smaakager. Til Frokost opvartedes der med koldt Bord, hvori det saakaldte „Saltmadsfad“ spillede en væsentlig Rolle; det var et Fad med Masser af kolde, saltede og røgede Kødspiser og Pølser. Forøvrigt selvfølgelig godt, hjemmelavet grovt og fint Brød, dejligt Smør, Spejlæg og i Reglen Fisk m. m. Af varme Retter fik man som oftest Hønseskød-suppe, Høns, Ænder eller desl.

Hos Bønderne fik man jævnlig Sødsuppe med Sirup, Bergfisk, kolde, saltede Aal med Flødepeberød m. m. Hjemmebrygget Øl, Brændevin og Rum, som ofte var god og da gerne hidrørte fra Strandinger, var Drikke-

varerne. Bajersk Øl forekom ikke og Cognak meget sjældent.

Vegetarianere var man ikke; Grøntsager udover Kartoffler og Kaal kendtes næsten ikke. Havebruget stod uhyre lavt; ved Gaardene fandtes kun en lille, træløs Kaalgaard. I Lemvig fandtes der paa min Tid ikke en Gartner, og i Holstebro var der kun en i meget smaa Forhold.

I de fattigere eller mere afsides Hedeegne var Gæstfriheden lige saa hjertelig og stor som i de bedre Egne. Man modtoges med aabne Arme, og der sattes frem alt det bedste, som Huset formaaede; men Tillavningen var under den overstrømmende Venlighed ofte ret uheldig, saa vel som Sammensætningen af Menuerne. Det var f. Eks. ikke ualmindeligt, at man trakteredes med: Sød Sirupsuppe, stegte fede Aal, overhældede med Sirup, og derefter Chokolade. At indtage et saadant Maaltid med et Ansigt, som den gode Hensigt krævede, kunde være drøjt nok, og for at frelse Maven, var der intet andet Middel, end at sætte den i rigeligt Spiritus. Sært nok, at den holdt alligevel og har holdt til Dato; thi saadanne og lignende Maaltider maatte man ret ofte sætte til Livs. Det kolde Bord var i Reglen det bedste, Valget var mere frit; men man døjede dog med og ærgrede sig over stadigt at faa fortrinlige Spejlæg, som var komplet spolerede ved at være bestrøede med Kanel og Sukker, og lignende Gyseligheder.

Hvad ellers Livsvanerne angaar, har jo Forholdene forandret sig overordentlig.

Boligerne var altid straatækkede endog paa de større Gaarde, naar undtages de enkelte adelige Herreborge fra Fortiden, Stuerne lavloftede og tarveligt udstyrede og møblerede, mest forsynede med gammeldags Bi-

Behavende Borgerkone fra Struer
1865

Unge Piger fra Vejrum og Hjerm

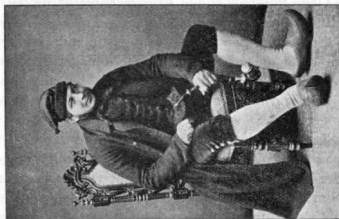
Bondkone fra Hjerm
1895

Thy Post 1865

Gaardkone fra Gudum for 60 Aar siden
(Vingerne dækkede af Silke-Hovedblæde)

Gaardejer fra Gudum for 60 Aar siden

læggerovne. Af Ildebrændsel kendtes saa godt som intet andet end Tørv.

Hvad *Klædedragten* angik, var de gamle Nationaldragter stærkt i Færd med at forsvinde, især for Mandens Vedkommende. De gifte Koner og ældre Kvinder, endog i Byerne, bar dog endnu ofte det gamle, nationale Hovedtøj (Vingerne), og i Hedeegnene gik de unge Piger tildels endnu med samme, ellers bar de kun et Hovedklæde (Hatte brugtes slet ikke).

Der udfoldedes derfor ingen Luksus; Mænd og Kvinder var klædte i hjemmegjorte Tøjer og sædvanligt meget store Træsko. Naar Kvinderne kom til Byen, især paa Markedsdagene, bestod Indkøbet for det meste af Hovedklæder, brogede Tørklæder, Forklæder og nogle Silkebaand; men jeg syntes nu, ærlig talt, at de den Gang var lige saa kønne som nu — dog fraset Træskoene.

Kvinderne paa Landet sad ikke og hækede og pilkede med Haandarbejde, de arbejdede mere, malkede, deltog i alt Markarbejde endog det groveste, bryggede og bagede, hvori de var Mestre, og om Aftenen spandt eller strikkede de.

Den Gang florerede endnu *Krammarkederne*, og navnlig Midtsommers var der et stort Krammarked i Holstebro i 2 Dage, hvortil der kom Handlende fra hele Jylland, Baandjoder fra Østkysten, Skomagere især fra Viborg, Isenkræmmere, Bundtmagere og Legetøjshandlende, men navnlig uhyre Masser af Træsko fra Silkeborgegnen.

Ogsaa alle andre Brugsgenstande vare tarveligere, især paa Landet. I Hedeegnene kørtes endnu meget med Stude; men selv i de gode Egne var det langt fra ikke som nu. Jeg erindrer saaledes, at det omtaltes som en stor Luksus, da jeg kom ud til Sognefoged

Jens Johan Storelund i Humlum, at han endog ejede en Fjedervogn — det var noget næsten uhørt hos en Bondemand.

Sæderne forandrede sig navnlig i Halvfjerdserne, da Jernbanerne kom. Den første Jernbane i Jylland, Tværbanen fra Aarhus over Langaa vestpaa, naaede til Viborg i 1864 og til Holstebro i Foraaret 1867. Dette Aar har jeg derfor sat som en Grænse for disse mine Skildringer, ligesom den blev det, hvad mine personlige Forhold angik. En ny Tid gryede nu, og de rige Udviklingsmuligheder, Vestjylland ejede, men som hella unyttede fra Oldtiden, begyndte nu at tages i Brug, Hedeselskabets Virksomhed at spores. Vestjyden kom ud, og han forstod baade at se og tage mod Lære; den Fremgang, der siden er foregaaet, maa jo næsten kaldes vidunderlig, og fortrinsvis i Landbruget.

KRIGENE 1848—50

Naar jeg skal skrive lidt om mine Erindringer fra Krigens Tid, saa synes jeg, at jeg maa begynde med de faa og spredte Indtryk fra vor første Krig, om end disse mest er dunkle og jo egentlig ikke vedkommer Vestjylland, men hvoraf enkelte Begivenheder dog blev saa uudsletteligt indprentede i mit Barnesind, at de endnu er ret levende.

Jeg var kun 9—10 Aar gammel, da Krigen i 1848 begyndte, men jeg voksede jo op til over 12 Aar, før den rigtig var forbi. Vi Drengene var jo svært paa Krigstien i de Aar, og da Sagnet gik, at de 12 Aars Drengene nok tilsidst kom med, øvede vi os i hver ledig Time i Vaabenbrug med Sabel og Gevær af Træ.

Min Fader var Stænderdeputeret for min Fødeby Odense, og da han i Februar 1848 skulde rejse ind til

Roskilde, tog han min Moder og mig med. Den første Jernbane i Kongeriget var nylig aabnet fra Roskilde til København, og vi skulde bo derinde hos min Onkel, Justitsraad Bølling ved det kongelige Bibliothek. Fader rejste saa ud til Møderne i Roskilde Stænder.

Om den lange og trættende Diligencetur fra Korsør til Roskilde er intet af tilstrækkelig Interesse at fortælle. Vi overnattede i Roskilde, og næste Morgen kom vi saa for første Gang paa en Jernbane, hvad der levende interesserede os alle tre. Fader sad med Uret i Haanden og udbrød: „Saa, nu har vi allerede kørt en Mil — paa et Kvarter!“ Moder sad i en vis ængstelig Spænding for, at der skulde tilstøde os noget under den rasende Fart, og jeg var jo svært optaget af at se Landskabet flyve forbi; men jeg maatte ikke nærme mig Døren for meget for Moder, og for al Ting ikke, som jeg forsøgte en Gang, stikke Hovedet ud af Vinduet. „Gud bevares! Et mødende Tog vilde jo klippe Hovedet af.“ Denne Tanke berørte mig saa stærkt, at jeg i Aanden saa mig selv hovedløs se ud af Vinduet efter mit stakkels Hoved, som trillede hen ad Banen. Jeg trak det til mig i en Fart!

Paa Banegaarden (den gamle bag ved Tivoli) modtoges vi af alle Onkler, Tanter, Fættene og Kusiner. Den Gang var Besøgene i København ikke saa hyppige. For første Gang saa jeg en Drosche og kørte med den ind over Ravelinien og gennem Vesterport, saa Soldaterne ved Vagten, Slaverne — graa paa den ene Side og sorte paa den anden og med en Lænke fra Foden til Haanden — fejende Gaden under Opsigt af en Sergent, og kom saa i Kvarter i Højesteretsadvokat Liebenbergs Gaard paa Hjørnet af Raadhusstræde og Brolæggerstræde, lige over for Raadhuset med sin Indskrift: „Med Lov skal man Land bygge“, der faldt

mig svært i Øjnene. Af Vesterbro havde jeg kun set Stavnsbaandsstøtten og nogle Fjælleboder. Naa, jeg skal ikke trætte med nogen Beskrivelse af København dengang.

Det var altsaa i de berømte Martsdage 1848, og fra Onkels Hjørnevindue var jeg Vidne til det store Folketog, som med Borgerrepræsentanterne i Spidsen drog fra Raadhuset op til Slottet for at bede Kongen om en fri Forfatning. Jeg mindes blandt de Skikkelser, der viste sig for mig, især den gamle, ærværdige Hvidt med sit store, hvide Haar i Spidsen for hele Toget, og saa min egen Fader med 2 Slagtere under Armen — til stor Forargelse for Moder —; thi Folk greb hinanden, som de mødtes, og sluttede sig til Toget. Begejstringen greb alle, store og smaa.

Der maa have været et svært Bulder, maaske Sang, det husker jeg ikke, kun Billedet af Menneskemassen, der fyldte Torvet. Men jeg husker, at en voksen Fætter kom ind fra Køkkenet og havde fundet Pigen rystende af Angst gemt under Køkkenbordet. Da han fik hende trukket frem, sagde hun, at det jo var Revolutionen, der nu brød ud med alle sine Rædsler.

Der blev talt og diskuteret paa det ivrigste mellem de voksne; Fader og Onkel var yderst demokratiske, og Onkels ældste Søn, som studerede Medicin, smed Bøgerne paa Hylden og gik med som frivillig. Meget forstod jeg jo ikke af det hele, undtagen at Kriegen stod for Døren, og enkelte Billeder staar endnu ret levende for mit Øje. Jeg erindrer f. Eks., at da Pigen en Aften skulde hente mig hjem fra Onkel Frants paa Kongens Nytorv, kom Kongen ridende paa en hvid Hest og omgivet af en stor Folkeskare. Vi kom midt ind i denne og nær op til Kongen, der var uden anden Ledsagelse end Folket, som var vildt begejstret og

omgav ham saa tæt, at han kun med Besvær, Fod for Fod, kunde komme frem, medens Hurraraab og Fædrelandssange ombølgede ham. Toget gik op ad Østergade og Strøget, og Pigen og jeg slap først fri paa Gammeltorv.

I de følgende Dage saa jeg flere Gange Kongen — altid til Hest — færdes uden Følge i Menneskeskarene og ved Soldaternes Afmarch. Er Billederne end nu saa afblegede, at jeg ikke formaar at tegne dem med min Pen, saa er Indtrykket af den Begejstring, der havde grebet hele Folket, endnu særdeles levende. De indkaldte Soldaters og de bortdragendes Jubel og Iver, Studenterkorpsets Vagter, Livet paa Holmen ved Tiltakling af Flaaden o. s. v. staar vel levende for mig; men Enkelthederne kan jeg ikke beskrive mere, saa lidt som den Glæde, der gennemstrømmede mit unge Hjerte og endnu opliver det over at have været med i alt dette.

Saa kom vi hjem igen til Odense, og der overværede jeg jo næsten hele Arméens Gennemmarch; jeg mindes endnu Hestgarden med vor senere Konge i Spidsen, Fodgarden, Husarerne, Jægerne, Infanteri og Artilleri. De drog jo ind med klingende Spil og flyvende Faner, hentedes og ledsagedes ved Afmarchen af store Skarer fra Byen. Alle havde de den Gang gode Musikkorps, og Uniformerne var mere iøjnefaldende. De røde Kjoler med hvidt Krydsbandoler var fælles for hele Hæren undtagen Jægerne, der havde grønne Uniformer, og Hestgarden, som var lysegul med Messingkyradser. Dragonerne havde Hjelme med Kamme af sorte Hestehaar; det mindst smukke var Fodfolkets og Artilleriets Chakoer, der lignede omvendte Malkebøtter. Der gjordes altid Holdt paa Torvet, og vi maatte stadig derop, ledsaget af vor gamle Pige, med Madkurve

og Drikkevarer til Soldaterne. Der var et farligt Ryk- ind næsten daglig.

Vore egne Dragoner, som boede omkring hos Borgerne i Byen, laa os jo især paa Sinde; vi havde selv 2 indkvarterede hos os; de hørte til Würtzens Eskadron og var naturligvis mine intime Venner, navnlig den ene, som hed Jørgen og ellers var en rask Karl. Da Afrejsens Dag nærmede sig, blev han forknyt og græd meget indtil selve Dagen, da han red ud for at stille ved Regimentet. Da han kom tilbage, var han helt forandret, thi Ritmesteren havde talt saadan til dem, at han var ganske begejstret, svang sin Sabel og lovede, at han nok skulde banke Tyskerne ordentlig af. Saa fulgte næsten hele Byen Regimentet paa Vej og sang „Den tapre Landsoldat“.

Og da Regimentet saa vendte tilbage efter den første Vaabenhvile gik vi dem i Møde langt ude; thi de kom hjem med Berømmelse, navnlig havde Würtzens Eskadron udmærket sig ved Erobringen af 2 Kanoner. Jeg hev jo fat i min Ven Jørgen og fik ham med hjem; men jeg syntes, at han vel var rar nok som før, men han var bleven ligesom større og alvorligere for mig og derfor lidt fremmed.

Saa kom Svenskerne og Nordmændene, vore Brødre og Bundsforvante, som jo vel ikke hjalp os saa meget, som vi ventede af dem, men som selvfølgelig blev modtaget med svær Begejstring. Den svenske Livgarde bestod af Kæmper, syntes jeg. Uniformerne fremhævede de kraftige Skikkelser, og Oppakningen var kolossal: svære Tornystre, bag paa hvilke hos nogle var anbragt Økser eller Save, hos andre svære Kobberkar o. s. v., store Skødeskind havde mange. Der var baade Bedstefædre — gamle Karle med langt, hvidt Skæg til Bæltstedet — Fædre og Sønner ved samme Regiment. Der

var noget uhyre svært og tungt over dette Korps, men der var jo heller ikke det Liv og den Begejstring over dem, som over vore egne Soldater; de kom ikke med Sang som disse, men var alvorlige, tavse Folk. De blev beværtede — næsten endnu bedre end vore egne — og var taknemlige, glade og venlige, men ret vanskelige at forstaa. I mit stille Sind tænkte jeg, at naar disse Kæmper tog fat paa Tyskerne, huggede de dem nok ganske til Plukfisk.

Af Nordmænd kom der kun et Jægerkorps i grønne Uniformer; det var lettere og unge Folk, livligere og tilgængeligere; men de marcherede af igen efter et ganske kort Ophold.

I Odense uddannedes der, som i næsten alle Byer, frivillige, som Byen bevæbnede og beklædte, og der var altid Rekrutter til Uddannelse og for det meste et Batteri Artilleri. Borgervæbningen eksercerede ivrigt, drog ud med Trommer og Piber og med store Skiver, hvorpaa Hertugen af Augustenborg og Prinsen af Noer var afbildede med Strikker om Halsen. Til Borgervæbningen hørte ogsaa et Jægerkorps, som var pænt uniformeret, bevæbnet med Rifler og eksercerede godt, samt det „ridende Kor“, der bestod af unge Købmænd med „Stadshauptmanden“ i Spidsen; det var en Slags ridende Jægere, og de var mest kun til Stads. Borgervæbningen var vel meget krigersk; men kun til Spot for os Drengene. Kun Jægerne, syntes vi, var gode Soldater, og det hed sig, at de vilde gaa frivillig med, men det blev kun ved Snakken; der var for mange næringsdrivende Borgere og Familiefædre mellem dem.

De egentlige Krigsbegivenheder foregik jo for langt borte, dem hørte vi kun om. Kun Slaget ved Fredericia var os noget nærmere; vi hørte tydelig Kanontordenen, og der kom i Dagens Løb flere Stafetter med

Efterretninger fra Slaget. Navnlig mindes jeg Efterretningen om Olaf Ryes Død og den Sorg, den vakte.

Allerede samme Dag kom lange Vogntog med saarede, som kun var foreløbig forbundne og henlaa i Bunden af Vognene paa Halm; de blev straks anbragte i Lazarettet paa Slottet, og Byens Damer fik travlt med at hjælpe dem. Under hele Krigen pillede vi alle sammen Charpi.

Ogsaa nogle Krigsfanger fra Fredericiaslaget førtes gennem Byen og vakte megen Opsigt. De var tildels let saarede og saa meget forknytte ud.

Jeg mindes, at Familien en Foraarsaften var samlet i Haven nede ved Aaen, da vi hørte en meget fjærn Buldren og et dumpt Knald, som vi talte indbyrdes om. Et Par Dage senere erfarede vi, at det maatte have været Affæren i Eckernførde Fjord, hvorved Linieskibet Christian den Ottende sprang i Luften. Jeg husker det saa nøje, fordi det var mig uforklarligt, at Knaldet kunde høres paa saa lang Afstand; men Fader forklarede os, at Lyden forplantede sig bedre gennem Vandet, og at det var fordi vi sad paa en lille Bro ud over Aaen, at det mærkedes, vel ret svagt, men dog tydeligt for os alle. Denne Begivenhed medførte den største Sorg.

Ja, ellers har jeg nu ikke videre Minder om disse Aars Krigsbegivenheder, og at forsøge paa at gengive Begejstringen ved Troppernes Hjemkomst, formaar jeg ikke at gøre saa godt, som det er gjort af mange andre.

Selvfølgelig gik det i Odense som saa mange andre Steder, og navnlig husker jeg en stor Soldaterfest i Kongens Have. Især drejede det sig jo om vore egne Dragøner, 6te Regiment, og vor Interesse under Krigsbegivenhederne var navnlig knyttet til Rytterfægtning.

gerne. Vor Helt var fremfor alle den tykke, gemytlige og tapre Ritmester Würtzen; han var saa svær, at han havde vanskelig ved at faa Heste, der kunde bære ham, og det var jo ogsaa Grunden til hans Fangenskab, da Hesten styrtede med ham.

Ja, det vil vist findes tyndt og indholdsløst, hvad jeg her har nedskrevet om den første Krig; Minderne er for afblegede, og det var jo kun en Drengs Øjne, Begivenhederne var set med. Alligevel syntes jeg, at jeg vilde skrive, hvad jeg kunde huske herom.

KRIGEN 1864

Angaaende alt det, der gik forud for Krigen 1864, skal jeg ikke udtale mig videre. Den Sorg og Bekymring, der greb hele Folket ved Budskabet om Frederik den Syvendes Død, den Spænding, der opstod, da den nye Konge, Christian den Niende, betænkte sig nogle Dage paa at underskrive Fællesforfatningen af 18. November, og alt det politiske Rumleri, der herskede i de Dage, er skildret saaledes af andre, at jeg ikke vil skrive derom; men Bølgeslagene fra København forplantede sig til Landets yderste Grænser, ogsaa til os i Holstebro, som jo alle var ivrige Nationalliberale.*

* Nærværende og efterfølgende Avisuddrag er vedføjede af Redaktionsudvalget.

Holstebro Avis 19. Januar 1864.

Mødet paa Byens Raadstue den 15. dennes, hvortil flere navngivne Mænd havde indbudt, var talrigt besøgt saavel af Byens Befolkning som især af de omboende Bønder. Hr. Pastor *Fog* paaviste ad historisk Vei, at Eideren havde fra Arilds Tid været det tyske Riges Grændse imod Nord, at Slesvig er et dansk Land, og at derfor enhver Indblanding i vore Anliggender Nord for denne Grændse er et Angreb paa vor Selvstændighed og Uafhængighed som Folk. Hr. Provst *Bötcher* opfordrede i et varmt Foredrag Forsamlingen til at slutte sig til de ved Raadstuemødet i Odense af 29. December f. A. vedtagne Resolutioner; efter at Almuesmand

At Krigen vilde komme var os klart, og alt Mandskabet blev indkaldt. Soldaterne fra vor Egn blev indkaldt til Altona og Kiel; de mødte paa Kontoret og fik Marchpenge, og jeg maa sige, at de drog afsted med godt Mod og tildels med stor Begejstring syngende „Skal vi nu atter med Preusserne slaas“ og „Den tapre Landsoldat“. Var der end ikke en saadan almindelig Begejstring som 1848, saa herskede der dog gennemgaaende en meget sangvinsk Stemning med Hensyn til Udfaldet af den forestaaende Kamp.*

Niels Borup i en djærv Udtalelse havde paavist Nødvendigheden af Udholdenhed og urokkelig Fasthed samt med Tak mindet vore norske Brødres mandige Udtalelser for vor Sag, vedtog Forsamlingen enstemmigt under Haandsoprækning og almindelig Acclamation at slutte sig til de nævnte Resolutioner. Mødet hævdedes med et begejstret Hurra for Hans Majestæt Kong Christian den Niende og for gamle Danmark.

— I Løverdags Morges [16. Januar] Kl. 9 droge de herfra Byen udskrevne Forstærkningsmænd hen. En stor Del Medborgere havde forsamlet sig paa Torvet og gav et Par Boller Punsch til bedste, nogle faa kærlige og opmuntrende Ord bød dem Farvel, hvorpaa et begejstret Hurra for Drot og gamle Danmark istemtes af alle. Hr. Distriktslæge Gleerup og Hr. Købmand Eising gav dem fri Befordring til Viborg, og ved frivillige Gaver fik enhver især 1 Rdlr. samt en fælles Tærepeng med paa Rejsen. Soldaterne takkede for den dem viste Venlighed; med frejdigt Mod, istemmende „den tapre Landsoldat“, og under gensidige Hurraraab droge de hen at følge Ærens og Pligtens Bud.

* Holstebro Avis 30. Januar 1864.

Bazaren, som afholdtes paa Raadstuen her til Fordel for vore Soldater, var særdeles smagfuldt arrangeret, ligesom der forefandtes mange smukke Genstande, især naar man betænker den korte Forberedelsestid af 14 Dage. De smaa sceniske Forestillinger havde bestandig saa mange Tilskuere, som Lokalet kunde rumme; den fortæffelige Gadesanger-Familie med sit morsomme Billede vandt alles Yndest, og Viserne havde en rivende Afsætning. Den talrige Mængde som indfandt sig alle tre A

Vi betragtede vore Jenser som Verdens tapreste Soldater, vi stolede saa trygt paa Dannevirkestillingen, og de lange, trættende diplomatiske Forhandlinger, hvorunder navnlig det engelske Ministeriums Holdning (Lord Russel) krænkede os og vakte Utaalmodighed efter at komme til at slaa løs snarest muligt.

Min Ven Jens Leth, der blev indkaldt som Reserve-læge, sagde, da han rejste: „Vi gaar til Berlin!“

Ja, man var højt oppe, og des dybere føltes Faldet, da det kom.

De besindige Røster, der lød, vilde ingen lytte til.

Allerede da vore Tropper uden et Sværds slag trak sig ud af Holsten, og der berettedes om Holstenernes Stemning imod dem, voksede Forbitrelsen frem, og Raabet om Forræderi hørtes nu og da.

Kampene i Dannevirkestillingen, ved Mysunde og ved Bustrup, lavede lidt op i Gemytterne; men saa kom det gruelige: Dannevirkes Rømning, der slog Modet voldsomt ned og vakte en Forbitrelse, der vanskelig lader sig beskrive, og fra nu af raabtes der stadig paa Forræderi hos de højere Officerer i Arméen.*

* Holstebro Avis 9. Februar 1864 aftrykker „Dagbladets“ Kritik af Dannevirkes Rømning. 10. Februar har den en redaktionel Artikel i samme Aand:

Hvilke Omstændigheder der end i hint skæbnesvangre Krigsraad have havt Indflydelse paa vore Hærførere og forledte disse til den mærkelige Bestemmelse uden Modværge at opgive vort kære *Dannevirke*, — dette historiske Værn, hvortil alle Danske i Aarhundreder satte Lid; dette vore Forfædres hellige Værk, om hvilket vi fra vor tidligste Barndom lærte: at *her* strede de gamle Kæmper mandeligt mod tysk Vold og Overmagt, at *her* var det faste Led om Dannevang, hvis Overskridelse af Fjender altid kun skete i Danmarks Sønners Blod, — hvilke Omstændigheder der end kunne have gjort sig gældende, saa viser det sig nu, at Opgivelsen var en stor strategisk Fejl. Forsagelsen kom i det urette Øjeblik, og hvorfor? jo! — i det Vejrlig, vi just siden afvigte Fredag have haft — Kulde med Blæst og Snefog — gav Gud os en mægtig Bundsforvant i Forsvaret af vor Stilling. Syd for Dannevirke i 3 Mils Afstand,

Om alt dette sørgelige og nedslaaende, som saa ofte er drøftet, er det vist ikke værd, at jeg skriver videre; men jeg synes dog, at jeg vil berøre det som en Indledning til de enkelte Episoder, jeg vil omtale, og som knytter sig til Vestjylland.

Kampen ved Sankelmark kastede endnu en Lysglans fra sig, og saa drog Fjenden ind i Jylland under Vogel von Falkenstein og Gablenz. Den lille Fægtning ved Vejle kunde ikke standse ham, og Preusserne udbredte sig hurtigt op ad Østkysten drivende Hegermann Lindencrones Korps foran sig. Dette trak sig mere vestpaa ind i Hedeegnene og leverede Fjenden nogle smaa, vellykkede Rytterfægtninger ved Vorbasse og Nr. Snede, hvorefter Korpsset gik over Viborg, Skive og forsvandt paa Mors. Venstre Fløj, Ritmester Moes Eskadron af 3die Dragonregiment, kom dog om ad Holstebro; den kom lige fra Rytterfægtningen ved Vorbasse, og Løjtnant *Sauerbrey*, der særlig havde udmærket sig i denne Fægtning og var en sjelden smuk, ung Officer, var Genstand for megen Hyldest, særlig af Damerne. Han boede hos min Principal. Dragonerne blev kun en Dags Tid i Holstebro, før de trak nordpaa.

De var de første og blev de sidste af vore egne Soldater, vi fik at se i Krigen 1864. Der var en stille, ret trist Stemning baade over Befolkningen og over Soldaterne.* De omtalte med stor Beskedenhed deres

lige til Rensborg eller Ejderen, er Landet en øde og aaben Slette, fuld af Moser og Heder. — Under det indtrufne Uvejr vilde en angribende Armé ikke længe have kunnet holde sig uden Ly eller Læ mod Kulde og Sne.

* Til Fordel for den danske Hær blev der afholdt Bazar paa Rydhauge 25. Februar. Mine Møller, Borbjerg Præstegaard og Amalia Raben, Rydhauge, stod for Indsamlingen.

Under 1. Marts meddeler de, at Indtægten blev omtrent 376 Rdlr. „Paa bedste Maade have vi faaet Syn for Sagen, at Holstebro med Rette tælles iblandt de mest patriotiske Byer i Danmark.“

Sammenstød med Fjenden; de sagde, at de preussiske Husarer, der var beredne paa langt hurtigere Heste og langt overlegne i Antal, sad daarligt fast og drattede af Hestene, naar vore Dragoner slog til dem. Medens vore Dragoners Hug var dræbende, formaaede de tyske Husarers Hug ikke at trænge igennem Dragonernes tykke Rytterkapper. I Sammenstødet red derhos vort svære Kavalleri Preusserne overende, naar de kom hinanden paa Livet; men der var som sagt for mange, og de forstod at brugte deres udmærkede Skydevaaben.

Vi tog en vemodig Afsked med Dragonerne og ventede nu i ængstelig Spænding Fjenderne, der allerede havde besat Viborg, og om hvis brutale Optræden Aviserne bragte allehaande Beretninger. Dog de lod vente paa sig.

Da der var en Arrestantinde, der skulde afleveres til Tugthuset i Viborg, kørte jeg selv med hende derved; thi hvor uhyggelig man end følte sig over Fjendens Nærhed, var man dog nysgerrig efter at se ham. Først ved Mønsted Kro mødte jeg Preusserne; det var westfalske Jægere — pæne og høflige Folk uden Pikkelhuer — som laa der og standsede os. Efter et kort Ophold og Undersøgelse af mine Papirer fik vi Lov at passere og fortsatte til Viborg, hvor det vrimlede af Tyskere i alle Vaabenarter i pragtfulde Uniformer. Paa Torvet spillede Musikken, og paa Preislers Hotel var der saa overfyldt af Officerer og Underofficerer, at det kneb med at faa noget at leve af. Øltønder var henlagt i Skænkestuen, hvorfra der udskænkedes Seidler i massevis, medens den gamle Vært gik om og passede nøje paa, at det blev betalt. Det maa indrømmes, at der var Orden og Diciplin.

Jeg fik hos Pladskommandanten fornødent Passierschein og kørte hjem uden videre Vanskelighed.

PREUSSERNE I HOLSTEBRO

Det var Kristi Himmelfartsdag den 5. Maj om Morgen, at der kom to af Sylows Spioner og meldte, at Fjenden var under Fremrykning fra Viborg. Jeg kendte de to Mænd, som havde været ansatte under Brændevinskontrollen og var vant til at strejfe Landet rundt for at søge Oplysning om ulovlige Brænderier; de var vist meget vel skikkede som Spioner. De blev i Byen lige til Fjenden rykkede ind fra Øst, og drog saa Nord ud af Byen for at bringe Efterretning til vore egne i Salling eller paa Mors efter at have telegraferet derom i Forvejen. De udtalte en Formodning om, at det udsendte fjendtlige Korps, som var uden Forbindelse med de i 7 Mils Afstand liggende Preussere i Viborg, kunde blive angrebne og afskaarne af vore.

Sammen med en Flok af Byens Beboere stod jeg paa en Bakke, som nu er en Del af Lystanlæget, men hvorfra man den Gang havde fri Udsigt langt ud ad Viborg Landevej, og saa derfra Fjenden nærme sig. Der var baade Kyradserer, hvis Harnisker glimtede i Solen, og Infanteri. De gjorde Holdt $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvej østfor Byen, og Ryttere udsendtes udenom Byen, som undersøgte Omegnen og afklippede Telegraftraadene. Derefter sendtes en lille Deling Infanteri mod Byen; den gik i hurtig March — to og to med fældet Bajonet — gennem Gaderne lige op ad Husene, idet de saa ind ad de lave Vinduer paa begge Sider. Det var vel saa efter at disse Udsendinge var vendt tilbage, at hele Skaren satte sig i Bevægelse og med klingende Spil rykkede ind i vor lille By.

Det var en smuk, solklar Dag; jeg stod med nogle Venner i en Have i Østergade, hvor nu Færchs Tobaksfabrik ligger, og saa dem komme, sejerstolte, med

Egeløv i Pikkelhuerne og med Trommer og Piber. Det Indtryk af indædt Forbitrelse og Sorg, som denne Forbimarch gjorde paa os alle, er uforglemmeligt. Nu var vi i Fjendens Vold, følte vi, og hans Fremtræden var tydelig som Erobrerens.

Der gjordes Holdt paa Torvet, hvorefter der sendtes Bud efter Byens Borgmester og Kommunalbestyrelse; den første blev straks permitteret, men Kommunalbestyrelsen blev tilsagt til et Møde paa Raadhuset.

Den fjendtlige Styrke bestod af en Bataillon neder-schlesisk Infanteri (Grenaderer og Fusilierer) og vistnok 2 Eskadroner af Kejser Nicolaus' Garderkyradserer, ca. 1200 Mand ialt, under Kommando af Oberst Francois. De indkvarterede sig som de selv vilde omkring i Byen; men der syntes at være en vis Ængstelse for et muligt Overfald af de Danske hos dem, thi der udsendtes Patrouiller og holdtes Vagt i alle Retninger.*

Vi gik i Byen og haabede paa, at vore egne Soldater, som nylig var passerede gennem Jurisdiktionens

* Ekstrablads 7. Maj af Holstebro Avis.

I Torsdags [5. Maj] ankom hertil en større Styrke Preussere, Infanteri og Kyrasserer, omtrent 1000 Mand, der efter at have besat alle Adgange til Byen marscherede ind og gjorde Holdt paa Torvet. Derpaa indkvarterede de sig efter Behag. De forlangte af Byen udbetalt 14000 preussiske Daler og gjorde desuden følgende Requisitioner: 5200 Pd. Oksekød eller 3200 Pd. Flæsk eller 1500 Pd. røget Flæsk, 1700 Pd. Gryn eller 800 Pd. Ris, 1600 Pd. Salt, 167 Pd. brændt Kaffe, 1050 Stkr. Cigarer, 125 Flasker Rødvin, 531 Potter Brændevin, 565 Pd. god Røgtobak, 14500 Pd. Havre, 4200 Pd. Halm, 6000 Pd. Hø, 9500 Pd. Rugbrød og 100 Tdr. Rug. Paa Amtstuen, Postkontoret, Toldkontoret og Kæmnerkontoret indfandt sig igaar Eftermiddag en Officer for at undersøge Kassebeholdningerne, men fik ikke noget heldbringende Resultat for sin havte Ulejlighed. I Morges Kl. 7 marscherede den fjendtlige Styrke ud af Byen ad Viborgvejen og medtog herfra Borgerrepræsentationens Medlemmer: Kammerraad Repsdorph, Købmand Christensen, Købmand Møller, Købmand Frølund, foruden 3 andre af Byens Borgere Assessor, Amtsforvalter Møller, Gæstgiver Schaumburg og Køb-

østlige Sogne, skulde komme over Fjenden; men det skete ikke, og han drog bort efter kun 3—4 Dages Ophold.

De fjendtlige Kyradserer var et Elitekorps, Brandenburgere, smukke, høje og slanke Folk, særdeles straalende uniformerede og beredne paa Blodsheste, som dansede saadan med dem i Gaderne, at der jævnlig faldt en Mand af Hesten, og det syntes saaledes rigtigt, hvad vore Dragoner havde udtalt, at Preusserne var daarlige Ryttere. Infanteriet bestod af smaa, lette Folk, navnlig Fusiliererne var mindre end vore mindste Soldater, og de marcherede meget hurtigt. Der holdtes streng Diciplin, og Fjendens Opførsel maatte erkendes at være mønsterværdig; ingen Uorden eller Selvtægt forefaldt.*

Ved Mødet paa Raadhuset mellem Kommunalbestyrelsen og Officererne, forlangte Oberst François, at Byen inden 24 Timer skulde udrede en stor kontant Sum, som man umuligt kunde skaffe, selv om man havde villet. Obersten erklærede da, at han maatte tage Gidsler, som straks skulde sendes bort til Rendsmand Jacobsen, der bortførtes under militær Eskorte til Viborg. Under Preussernes Ophold her i Byen have de fjendtlige Soldaters Opførsel været upaaklagelig.

— Vi erfare i dette Øjeblik den glædelige Efterretning, at de ærede Medborgere af vor Midte, der imorges bleve bortførte af Fjenden til Viborg, underveis ifølge indløben Ordre ere frigivne og returnerede igen hertil i Eftermiddag.

* Holstebro Avis 10. Maj.

Det er senere kommen til vor Kundskab, at Preusserne under deres Ophold her have undersøgt flere af de større Købmænds Pakhuse og borttaget fra Købmand *Holst* 100 Tdr. Rug; fra Købmand *Wium* 25½ Td. Rug, 31 Pd. Saalelæder, 2 Sække Gryn; fra Købmand *Christensen* 196 Pd. Ris, 200 Pd. Jern, 6000 Stkr. Tm.s Søm, samt brækket Døren op til sidstnævntes Kornloft og taget 3 Tdr. Havre foruden 4 Skpd. Halm og Hø; ligesom vi ogsaa have bragt i Erfaring, at der paa flere Steder heri Byen er begaaet Tyverier af de fjendtlige Soldater.

borg, og han havde opskrevet Navnene paa de Mænd, der saaledes skulde udtages, nemlig Borgerrepræsentanterne Kammeraad Repsdorph, Købmand Frølund og Købmand Christensen samt Købmand Wium, Manufakturhandlerne Jacobsen og J. C. Møller, og Amtsforvalteren, Kammerassessor Møller.

Det var uforstaaeligt, hvorledes Tyskerne havde skaffet sig Underretning om, at disse netop var Byens rigeste og første Mænd. Man drøftede dette, og var enige om, at Landet maatte være fuld af Forrædere, der paa alle Omraader gav Fjenden saa nøje Underretning.

Gidslerne fik straks Husarrest, og der opsattes Vagter hos dem i deres Værelser. Da denne Fjendens Foranstaltning blev bekendt, opstod der Røre i Borgerskabet, der navnlig harmedes over, at Borgmesteren, der var ilde lidt, og som man gerne vilde af med, ikke var udtaget som Gidsel.

En Skare Borgere, som samledes paa Torvet, sendte saa en Deputation med Købmand Eyndhowen som Formand op til Oberst François og bad ham ogsaa at medtage Borgmester Olsen. Obersten tog meget høfligt mod Deputationen, men erklærede, at han ikke saa sig i Stand til at føje dem i deres Ønsker. Han beklagede, at han i det hele var nødt til at udføre dette uhyggelige Hverv, men han havde sine Ordre specielt om de anførte Mænd, og naar man saa gerne vilde af med Borgmesteren, saa maatte det netop for Obersten være en Grund til at lade ham blive.

Derimod lykkedes det Købmand Wium at slippe fri; han klagede paa det ynkeligste over sin totale Ruin ved at tage bort fra sin Forretning og tilbød at stille en anden Mand, der var lige saa god, for sig. Han fremstillede da den af mig før omtalte Gæstgiver Schaumburg, som kaldte sig „von Schaumburg“ og var en

anseelig Person. Hans Navn stod over Porten til Byens Hotel, hvor Officererne samlede, og hvor de saa ham færdes, som om han var Værten, hvad han dog ikke var, da Hotellet var solgt til Svigersønnen. Det lykkedes virkelig at dupere Obersten saaledes, at han ombyttede den lille, tynde Wium med den store, tykke von Schaumburg, der herfor skulde have en god Skilling af Wium, hvilket dog næppe var blevet fortalt til Obersten.

Denne Komodie vakte megen Munterhed i Byen, og Sympatien var for Schaumburg, som intet havde at forsømme og nok kunde trænge til en Ekstraindtægt, og som endelig vilde være en munter og behagelig Lidelsesfælle for de andre Gidsler.

Næste Dag, efter at Gidslerne havde sovet i deres Soveværelser med 2 Soldater ved Sengen, afgik hele Styrken ad Viborg til med Gidslerne i 2 lukkede Vogne mellem sig.

Vi aandede atter friere og talte sammen om, hvilke Spilopper Schaumburg vilde spille Tyskerne, thi han var en stor Spøgefugl og en ret forvoven Karl. Men sent om Aftenen vendte de to Landauere tilbage med alle Gidslerne, der modtoges med Hurraraab. Sagen var, at da de var kommen omtrent Halvvejen til Viborg, mødte der dem en Stafet med Ordre til at frigive alle Gidsler, da der var sluttet Vaabenstilstand.

Glæden var stor i hele Byen, vistnok med Undtagelse af Wium, som nu nok fortrød den formentlig gode Handel, han havde afsluttet med Schaumburg. Rejsen var en Lysttur i det dejligste Vejr og i godt Selskab, saa Wium vilde hellere selv have tjent de Penge, naar det kunde være sket saa let.

Den fjendtlige Styrke bivouakerede paa Bjørnkjær Bakke, hvor Stafetten havde mødt dem, og ved den

Lejlighed gik der Ild i Lyngen, og der opstod en Hedebrand, som rasede i flere Dage og strakte sig over flere Hundrede Tønder Land.

Faa Dage efter fik vi Efterretningen om Sejren ved Helgoland, og Jublen var stor. Dybbøls Fald, hvor saa mange unge Mennesker fra vor Egn var faldne, navnlig ved 9. Regiments tapre Fremstød efter at Skanserne var tagne, havde jo fyldt os med Sorg; men nu haabede vi paa en taalelig Fred i London.

Modet var dog ikke helt slaaet ned. Slaget ved Helgoland gav nye Forhaabninger, og skulde Fredsmæglingen i London blive forgæves, var man enig om, at der maatte kæmpes paa Kniven.*

Det var dog efterhaanden gaaet op for Folk, at vi stred mod en stor Overmagt — 2 Stormagter mod det lille Danmark — og at der ikke kunde gøres mere,

* Holstebro Avis 28. Maj 1864.

Ifølge Indbydelse fra flere ansete Mænd her i Byen og nærmeste Omegn afholdtes igaar paa Raadstuen et efter Omstændighederne ret godt besøgt Møde, hvor følgende Udtalelse enstemmig blev vedtaget:

I fast Tillid til Gud og vort Fædrelands retfærdige Sag udtale vi Jyder i vore Fædres Aand og paa deres Vis for vor kære Konge, — hvis trofaste danske Sind imod Folk og Fædreland, Frihed og Modersmaal under Krigens Trængsler Dag for Dag har givet sig stedse flere og stærkere Vidnesbyrd og derfor ogsaa knyttet Folkets Hjerter bestandig fastere og inderligere til ham i trofast Kærlighed — og for hans Regering, for vort Folk og for vore Venner, at det ogsaa kan vorde vitterligt for vore og vort Fædrelands Fjender, for vor Friheds Modstandere baade ude og hjemme, som vor bestemte og velovervejede Villie og Ønske:

1. at intet Hensyn til os maa bevæge Regeringen til at gaa ind paa Fredsbetingelser, der ikke stemme med vort Fædrelands — Danmarks — Slesvigs — fulde Ret og Frihed, dets Uafhængighed og Ære,

2. at Krigens for dette Maal imod vore Fjenders Vold og Svig, i Tilfælde af Genudbrud, skal føres med al mulig Kraft, og

3. at vi da ere rede og villige til af yderste Evne at bære ethvert Offer af Liv og Gods.

end der var gjort. Holstebro og Omegn fik Ro til at holde Grundlovsfest.*

UNDER VAABENSTILSTANDEN

Det var en ret kedelig Tid, al Forretning var standset, og der var kun lidt at bestille paa Kontoret. Jeg havde haft 3 Aars Udsættelse med min Militærtjeneste, og denne Udsættelse var ikke udløbet ved sidste Session i Oktober 1863, da der var Fred og ingen Fare.

Siden Krigen havde jeg brændt af Begærlighed efter at komme med; men der var jo ingen Mulighed for at frigøre mig fra min Stilling, da jeg var eneste Fuldmægtig paa Kontoret og ikke kunde undværes. Fra min yngre Broder, Professoren, som dengang studerede Jura, fik jeg Brev, at han havde meldt sig som frivillig ved 5. Regiment i min Fødeby Odense og snart skulde afsted til Als.

Det vakte yderligere min Lyst til at gaa samme Vej; men hvordan skulde jeg slippe løs? Da fik vi ved Vaabenhvileens Udløb et Cirkulære fra Justitsministeriet om, at hvis vi havde Kontanter, Værdipapirer, Protokoller eller andet, som ikke gerne maatte falde i Fjendens Hænder, saa kunde det afleveres til Ministeriet og opbevares der indtil Freden. Vi havde dengang et stort Overformynderiregnskab med mange Aktiver, deriblandt Børspapirer o. s. v. Principalen, som altid var ængstelig for sit Ansvar, greb dette med Begærlighed, og jeg skulde afsted til København med flere Kasser fulde af Protokoller og Dokumenter for personlig at af-

* Holstebro Avis 7. Juni 1864.

Begunstiget af det skønneste Vejr fejrede en temmelig talrig Forsamling (ca. 800) fra Land og By den 5. ds. vor Frihedsfest paa sædvanlig Maade og sædvanligt Sted. Festen, der sluttedes Kl. 12, bar i det hele det Præg af Alvor, men ogsaa af mandig Bestemthed, der er saa naturlig under disse Tidens Tryk.

levere det. Det var tildels urimelige Ting, han vilde sende bort, Ting som vi vilde savne i den daglige Forretning; men han vilde af med det. Saa lavede vi da et halvt Vognlæs af Kasser og de fornødne Designationer over Sagerne, hvorefter jeg rejste med Vogn til Struer for over Thisted og Frederikshavn at naa til Hovedstaden, hvor jeg da var fast bestemt paa at melde mig som frivillig.

Det var kort efter Vaabenstilstandens Udløb og vistnok den 2. Juli, at jeg rejste. I Struer slog jeg mig sammen med nogle Telegrafister, som ligeledes skulde flygte med Apparater og Arkivsager samme Vej, og vi kom saa næste Dag til Thisted. Her traf vi Chefen for 6. Udskrivningskreds, Justitsraad Krarup, og hans Fuldmægtig, norske Smith, som sagde os, at de ligeledes var paa Vej til København, men just havde faaet sikker Underretning om, at Fjenden var gaaet over Limfjorden til Nørresundby, og at man ikke kunde komme til Frederikshavn. Justitsraaden meddelte mig, at han havde erhvervet sig et godt Gemmested for sine Arkivsager paa Landet i Omegnen, og han tilbød mig at modtage og opbevare det, jeg medførte, give mig Kvittering og være ansvarlig derfor. Han udtalte, at der intet andet var at gøre, og saa nødigt jeg vilde opgive Forsøget paa at slippe igennem, saa indsaa jeg, at jeg maatte.

Jeg forblev dog $1\frac{1}{2}$ Dag i Thisted for at faa nærmere Underretning om Muligheden for at slippe forbi Fjenden og ud fra Frederikshavn; men alle Efterretninger gik i modsat Retning. Saa fik vi Meddelelse om, at Als var taget! Det virkede saa nedslaaende og afkølede, at jeg gav efter for min Ven Smiths Forestillinger om at rejse tilbage til Holstebro og opfylde mine Pligter der under de vanskelige Forhold, som let

kunde indtræffe for min mildest taget aandssvage Principal.

Saa tog jeg da om Middagen med Diligencen fra Thisted til Holstebro temmelig forknyt over mine fejlslagne Forhaabninger og over vort Lands sørgelige Skæbne. Ved Udby mødte jeg Diligencen fra Holstebro, og Postføeren, Hr. Carstensen, meddelte mig, at Holstebro og Struer var besat af Østrigerne, og at han lige netop var sluppen over med Færgen ved Odde-sund, hvis Farter dermed var stoppet, men han havde saa at sige haft Fjenden lige i Hælene, og han troede, at det vilde være mig umuligt at komme over Sundet.

Naa, saa var der altsaa lukket baade for og bag; men den Postfører, der fulgte med min Diligence, mente, at vi burde fortsætte og se, hvad der lod sig udrette ved Sundet. Da vi ankom der, saa vi fjendtlige Dragonvedetter paa Humlum Bakker og langs Kysten. Postføeren og jeg — eller var det mig alene, det husker jeg ikke — fik om Aftenen en Fiskerbaad, som med god Vind førte os ind i Struer Havn, hvor jeg slap ubemærket i Land og kom op til Hotellet. Der modtoges jeg af en kær, nu forlængst afdød Ven, Carl Schou, Kommis i en stor Forretning i Holstebro. Han fortalte mig, at Holstebro var besat af ca. 10,000 Østrigere af alle Vaabenarter, og at han var sendt herop for at skaffe Korn, Flæsk og andre Provisioner til Fjenden. Det var henad Midnat, at jeg naaede Struer, og jeg delte den Nat Værelse med Carl Schou, da Hotellet var overfyldt. Næste Morgen kørte jeg til Holstebro.

ØSTRIGERNE I HOLSTEBRO

Jeg maa forudskikke den Bemærkning, at der var indrettet ridende Stafetposter ud ad alle Hovedvejene

med bestemte Afstande, som skulde bringe Meddelelse om, naar Fjenden meldte sig. Paa Kontoret fortalte Personalet mig, at der var kommet en Stafet gaaende, idet han trak en lam Hest efter sig, og meldte paa Kontoret, at nu kom Østrigerne ad Vejen fra Skjern. Principalen kom da ud til Stafetten og gav ham knubbede Ord, idet han mente, at „det var vel Løgn“. I det samme for en Rytter forbi pegende med Karabinmunden ind ad Vinduet. „Der kan De selv se, at det er sandt,“ svarede Bonden, og Overauditøren forsvandt da skyndsomst ind i sit Kontor.

Disse Stafetter gjorde vist overalt liden Nytte, var i Reglen slet beredne og omfattede ikke deres Hverv med den Iver og Interesse, som var nødvendig.

Det maa have været den 9. Juli. Min Hukommelse med Hensyn til Datoerne er ikke helt sikker, og jeg har intet at støtte den til, da de lokale Blade ikke har været at faa fat i.* Nok er det, jeg fandt Byen og

* Holstebro Avis 12. Juli 1864.

BEKENDTGØRELSE

Paa allerhøjeste Befaling af Hans Majestæt Kejseren af Østrig og Hans Majestæt Kongen af Preussen har jeg overtaget Jyllands Administration og bestemmer herefter følgende:

1. Alle Embedsmænd forblive i deres Stillinger og nyde deres sædvanlige Gager. De have at vedblive deres Embede; men kun at modtage Befalinger af undertegnede Gouvernement.

2. Skatter og andre Afgifter ville være at betale i sin Tid til Militair-Gouvernementet i Randers.

3. Embedsmænd, som forlade deres Post eller vise Gjenstridighed, ville blive stillede for en Krigsret og deres Formue confiskeret.

4. Ved en villig Imødekommen fra Embedsmændenes og Indvaanernes Side skal den hidtidige Administration bestaa uhindret.

Randers, den 6. Juli 1864.

Militair-Gouvernementet i Jylland

von Falckenstein.

Af Holstebro Avis findes fra disse Dage kun Numrene 105 Onsdag 6. Juli og 106 Tirsdag 12. Juli. Der savnes saaledes Meddelelse om Østerrigerens Indmarsch.

Omegnen oversvømmet af Østrigerne, uagtet flere Afdelinger allerede var dragne nordpaa, deriblandt Windischgrätz Dragoner, et flot Korps, alle med Bakkenbarter — man mumlede om, at nogle af disse var forlorne —, som hørte med ligesom den grønne Uniform og Hjelmen. En af Ritmestrene var en Prins af Salm-Salm, en meget fornem Herre, som dog ikke generede sig for i Følge med en Underofficer at gaa ind i en Manufakturbutik i Struer og sætte sig i Besiddelse af et Stykke grønt Klæde, der passede ham, og da man afkrævede ham Betaling, svarede han: „Der König von Dänemark bezahlt!“ og nægtede at give Kvittering for Modtagelsen af Tøjet. Dette var dog et enestaaende Tilfælde.

Noget bøhmisk Infanteri var draget til Lemvig. I Holstebro var tilbage en Del ungarsk Infanteri og et Regiment ungarske Husarer; men der kom daglig flere og flere. Det var Fortroppen for Brigaden Kalik (eller Kalich). Hovedtroppen af denne med selveste Generalfeltmarchalløjtnant von Gablenz kom hertil fra Herning — 12—15,000 Mand af alle Vaabenarter og alle Nationer — vistnok den 9. og 10. Juli. Man tænke sig denne Styrke i en lille By paa 1600 Indbyggere. De kunde ikke rummes i Byen, sov om Natten for en stor Del i Gaderne langs Husrækkerne og bivuakerede paa Markerne tæt udenfor Byen; man kunde bogstavelig ikke spytte for Fjender. At de først tog alle Rum i Byen i Besiddelse er klart, idet de uden videre trængte ind ad enhver Husdør i skarevis og lod, som de var hjemme i Stuerne, hvorhos de afleverede en trykt Proklamation fra von Gablenz om Husværternes Pligt til at huse og forpleje dem.

Jeg var jo Ungkarl og havde kun en Stue og et Soveværelse, men der var egen Indgang, og ad denne

kom en Underofficer og 10 Mand ind i Stuen, afleverede Proklamationen og sagde: „Wir sollen Frühstück und Abendmal haben,“ hvormed de smed deres Tornystre og Vaaben fra sig. Jeg blev meget altereret og forsøgte efter bedste Evne at tyskes med Underofficeren og forklare ham, at jeg kun var Logerende, og at han maatte henvende sig til Værtinden, som boede ind ad Porten. Men der var intet at stille op, han svarede paany med løftet Røst: „Wir sollen Frühstück und Abendmal haben!“ ingen Sludder! og saa stødte han Geværkolben imod Gulvet, saa jeg tog Tæerne til mig. Det var næved at komme til Haandgribeligheder imellem os; men til mit Held saa jeg en lille Løjtnant, snørt som en Dame og med en stumpumpet Vaabenfrakke, hoppe forbi. Jeg for ud og raabte ham an og forklarede ham Situationen. Han traadte straks ind i Stuen og kommanderede: „Heraus!“ Der veksledes noget Kaudervelsk, som jeg ikke forstod, hvorefter de 11 Mand forsvandt om gennem Porten, for kort efter at komme bag ind i mit Sovekammer; men da de saa mig, sagde de kun „Pardon!“ og trak sig tilbage til Køkkenet.

Den lille Løjtnant, som jeg var inderlig taknemmelig, hed Medritzer. Han blev liggende 12 Uger i Byen, forlovede sig med sin Værts Datter, kom hertil igen og holdt Bryllup med hende Aaret efter Krigen, og var, da jeg sidst hørte om ham, General og Kommandant i Temesvar. Derom nærmere senere.

I denne Vrimmel af Soldater var der Infanteri i hvide Uniformer med spidse, broderede Bukser ned i Snørestøvlerne, mest Ungarer. Der var ogsaa Tyroler Alpejægere med Fjerbuske i de runde Filthatte, blaa ungariske Husarer, udmærket beredne og dygtige Ryttere, nogle Batterier italiensk Artilleri i brune Uniformer og

et meget stort Brotræn med Pontoner og Baade, hvis Mandskab var Slovaker og Kroater. Man hørte alle Slags Tungemaal mellem hinanden — der var ogsaa Serbere fra Militærgrænsen —, og Uorden kunde ikke ganske undgaas; men de straffedes straks og strengt, i Almindelighed med korporlige Revselsers paa den bare Bag. Alle havde de et stærkt sydlandsk Præg undtagen Officererne, der syntes udelukkende at være Ty-skere.

I Brænderigaarden paa Sønderland var der fuld af Kroater og Slovaker, halvvilde Folk, som gav sig til at plyndre i Brænderiet og bar Brændevinen bort i spandev-is; men den før omtalte Købmand Poul Eyndhowen stoppede dem i Porten. Han var en stor og kæmpe-stærk Mand, og han greb to af Røverne med deres Spande og spærrede dem inde i Forstuen, indtil en Patrouille kom forbi lidt efter. Den fængslede straks Misdæderne, og der blev gjort kort Proces og statueret et Eksempel paa dem udenfor Byen i Overværelse af deres Kammerater og Eyndhowen. De blev næsten hudflettede; det var ret barbarisk, men der maatte vist saadan noget til overfor disse raa Folk.

I afsides Huse i Omegnen blev der ogsaa af Marodeurer begaaet enkelte ret grove Røvier, som straffedes strengt.

I flere Uger blev der ved at komme østrigske Afde-linger, som atter drog videre nordpaa. Hovedstyrken med Feltmarchalen var allerede efter faa Dages Forløb gaaet over Oddesund til Thy, men om der var slaet Bro eller kun benyttedes Baade og Færge, husker jeg ikke. Det første maa dog have været Tilfældet, da man ellers næppe havde faaet Kanoner, Heste og Materiel over.

De kom ikke tilbage; men vi beholdt 2 Kompagnier

ungarsk Infanteri som en fast Garnison lige til den 22. September, og de blev efterhaanden temmelig husvante.

Officererne søgte meget paa vor Café hos Konditor Damgaard. Denne spredte Tysk med dem det bedste, han havde lært, men om dette end var grumme lidt, gik det maaske saa meget bedre; han var ikke generet af Gramatik og Gloser, gik paa med stor Frækhed og blev altid forstaaet af Tyskerne. Som Prøver paa hans Tysk skal jeg anføre, at naar der var serveret, plejede han at sige: „Sej' saa gytig, meine Herren, hereinspeisen.“ Jeg hørte ham svare nogle Officerer, som spurgte efter nogle Kammerater: „Hir haben kun trej Løjtnanten mit einen Tokter gewesen.“ I det hele var det morsomt, som Folk klarede sig med Tysken, og det gik næsten altid bedst for dem, der intet kunde, de generede sig mindst; men jeg kan ikke huske alle de Mørsomheder, der forekom.

De menige var godmodige Folk, som gerne hjalp Pigerne i Huset, Underofficererne var nette og ret dannede Folk, og Officererne var ogsaa temmelig jævne og ikke saa storsnude som Preusserne. Paa disse var de alle enige om at rive ned, og de var i Grunden hadede af Østrigerne. Officererne var uhyre indsmigrende og forsøgte i Kvartererne at trænge sig ind i Familierne, hvad der dog kun enkelte Steder lykkedes dem; de udbredte sig over de Danskes Tapperhed og ærgrede sig over at skulle gaa Preussernes Ærinde i denne Krig, som slet ikke interesserede dem. Alt det holdt man jo nok af at høre, og under det lange Ophold i Byen blev det umuligt at holde Fjenden paa den Afstand, som man havde foresat sig og egentlig fandt passende. Man traf jo Officerer og Underofficerer paa alle offentlige Steder, hvor man kom sammen, hvor

man spiste o. s. v., og de kom en imøde saa indsmigrende og forekommende og forøvrigt ogsaa med saa megen Takt, at man ikke uden Uartighed og Tølpertighed kunde holde sig dem fra Livet.

Byens før omtalte Præst, som var en meget livlig Selskabsmand, satte sig ud over alle Hensyn, og bidrog sit til at skaffe Officererne Adgang i enkelte Familier.*

Den før omtalte Løjtnant Medritzer boede hos Amtsforvalteren, som havde en Adoptivdatter, en nydelig ung Pige paa henvend en Snes Aar, og det endte da med, at han blev forlovet og spadserede med hende under Armen paa Gaderne til Forargelse for mange. Det var vistnok heller ikke med hendes Faders gode Vilje; men hun satte sin Vilje igennem.

Da Østrigerne drog bort, spaaede Folk, at man nu havde set Hr. Medritzer for sidste Gang — men det holdt. Næste Sommer kom han igen, holdt Bryllup med sin Elskede og optraadte yderst elskværdig mod alle. Han mødte i sin østrigske Uniform, i hvilken han ogsaa lod sig vie i Kirken. Her skete der noget, som vakte almindelig Forargelse og blev ilde omtalt i Bladene — Præsten lod sig overtale til at holde Brudevielsen paa Tysk! Han sagde, at man skyldte den unge Mand enhver Imødekommenhed paa Grund af hans noble Optræden, og han brød sig Pokker om, hvad

* I Begyndelsen af Oktober Maaned er der nogen Fejde mellem Indsendere i Holstebro Avis om, hvorvidt der af nogle Indvaanere er vist usømmelig Imødekommen mod Fjenden, Indsenderen er Byskriver, Kancelliraad S. Kühnel. Tilsidst gives det Adresse mod Pastor A. Reumert, som svarer meget skarpt bl. a.:

„Naar han saaledes vil have Folk til at tro, at jeg har bivaanet de østerrigske Officerers Fest for deres Kejser, at jeg har indført fjendtlige Officerer i danske Familier, da erklærer jeg kort og godt dette for Løgn, og som bekendt er den, der farer med Løgn, en Løgner.“

Folk sagde; men han fik dog nok ogsaa en alvorlig Reprimande af sine Foresatte. Naa, det var et godt Parti, den Østriger gjorde, og Svigerfaderen maatte stille en betydelig Sikkerhed for et større, aarligt Tilskud til Løjtnantsgagen, som fordredes for at han kunde faa Tilladelse til at gifte sig.

Der forefaldt ogsaa enkelte andre saadanne erotiske Forbindelser; men i det hele holdt Pigerne sig dog gennemgaaende godt overfor de kælne, østrigske Soldater, det maa man sige.

Mens Byen var temmelig fuld af Østrigere, blev der holdt en katolsk Gudstjeneste i Kirken, hvilken jeg og mange overværede. Mandskabet knælede i Geledderne ude paa Kirkegaarden, Præsterne (2 eller 3) figurerede inde foran Alteret med nogle Soldater som Messedrenge med svingende Røgelseskar. Saa gik Præsterne ud og uddelte Brødet til Soldaterne, som tilsyneladende var højst andægtige. Sluttelig affyredes Salver paa Kirkegaarden.

Nogle Gange kom der fra Hjemmet store Fade med Rødvin til Ungarerne, hvorover disse var svært henrykte, og de trakterede alle dermed, som vilde have det. Det var udmærket god Vin, og vi fik Adresser, hvorefter vi senere i nogle Aar jævnlig tog ungarsk Rødvin hjem i Forening; men den var noget sødlig, og vi blev tilsidst ked deraf.

Ungarerne var smukke, velvoksne Folk med et sydlandsk Præg. Underofficererne havde en Sangforening, som var godt indøvet og jævnlig lod sig høre f. Eks. i Lystanlægget. Der forefaldt i den lange Tid, Fjenden var hos os, næsten ingen Uordener og der var aldrig Klager over dem. Nogle Smaarapserier er ikke værd at tale om.

Tiden gik sin rolige Gang; Efterretningerne fra Krigs-

skuepladsen var kun sparsomme og ikke videre opmuntrende; man længtes efter Freden.

Den fjendtlige Overkommando havde paabudt en stadig Udskrivning af Slagtekvæg fra alle Kommuner i Jylland, og hos os havde Sogneraadene forenet sig om at overdrage det til to Kvæghandlere at opkøbe og levere i Holstebro de Kreaturer, der forlangtes. Der var saa i Byen et Depot, hvor Kreaturerne skulde modtages og godkendes af en Officer, en Underofficer, der var Slagter af Profession, og et Par menige. Officeren forstod sig ikke stort paa de Ting og kom efterhaanden sjeldnere til Stede, saa alt i Grunden var overladt Underofficeren, der var en grumme medgørlig Mand, og de svedne Jyder lærte snart at behandle ham. Følgen var, at de fik mange kassable Dyr tagne for gode Varer, og at Underofficeren saavel som Kvæghandlerne selv tjente godt. Kreaturerne dreves for Størstedelen bort til Vejle; der kom vel undertiden Reklamationer derfra, men der kunde ikke findes Rede paa det, og Dyrene var jo godkendte.

Der førtes nøje Regnskab og gaves Kvitteringer, og da saa Erstatningskommissionen kom i 1865, blev der af den danske Stat betalt derefter. Jeg er vis paa, at det var en god Forretning for alle Vedkommende, og Egnen blev befriet for en Masse daarligt Kvæg til gode Priser — men det gemene Bedste? Jeg tjente til Slut ogsaa en lille Skilling derved; thi da Freden kom, var der indkøbt og samlet i Holstebro en ret stor Drift Kvæg, som ikke blev modtaget af Fjenden, og som da blev solgt ved Auktion og Pengene inkasserede af mig; jeg tror, det var henved en Snes Tusinde Kroner.

Endelig drog vore Østrigere bort den 22. September, men jeg har ikke nogen Erindring om denne Afrejse eller hvorhen de drog. Vi var glade ved at blive fri

og komme i Orden igen, thi et Tryk havde de jo lagt paa Forretningslivet og i flere Henseender. Nu haabede vi da at blive fri for flere Fjender, at faa Fred og vore egne hjem igen; men nej — vi skulde endnu gennemgaa en højst ubehagelig Tid.

DE SIDSTE PREUSSERE I HOLSTEBRO

Den 9. Oktober rykkede 2. Bataillon af det første posenske Regiment ind i Byen østfra med en væmmelig, rødskægget Oberst i Spidsen og med Trommer og Pibere, spillende Berliner Tappenstreg. Den 10. fulgte 1. Bataillon af samme Regiment efter, saa der var ialt 1400 Mand.

De indkvarterede sig, som de vilde, og optraadte under dette samt i alle andre Henseender paa en hensynsløs, næsten brutal Maade, og var i det hele taget nogle højst ubehagelige Gæster. Officererne var Hertuger og Prinser, Grever og Baroner, nogle fornemme og uforskammede Personer, som lagde Beslag paa alle offentlige Steder, og i hvis Nærhed man ikke kunde komme. Underofficererne var raa og brutale Folk, næsten alle med „Düppeler-Medaillen“ og andre Hæders-tegn, og de optraadte uhyre selvbevidste og bram-mende. Soldaterne var Polakker, mest Rekrutter, da Regimentet efter Sigende næsten var oprevet ved Dyb-bøl; det var ret kraftige Folk at se til, men yderst raa og svære at holde i Tømme. De færreste kunde tale Tysk, saa det var vanskeligt at tale med dem; de var ogsaa svinske i Kvarterene. De holdtes under meget stram Kommando, men de begik dog mange Tyverier og Uordener, som vel blev straffede, men naar man henvendte sig med Klager til deres Foresatte, modtoges saadanne paa en haanlig, overlegen Maade.

Uh! hvor disse Preussere var en helt igennem ubehagelig Modsætning til Østrigerne, som nylig havde forladt os. Officererne forsøgte ikke at fraternisere med Befolkningen og trænge ind i Familierne; man havde dem mere paa Afstand. Jeg mindes dog en Løjtnant, som trængte sig ind i en anset Familie; men det var paa en ganske anden Maade, og han kom ikke igen.

Vi bøjede Nakken under denne trykkende og krænkende Optræden og længtes efter Freden. Denne blev sluttet i Wien den 31. Oktober, og de ydmygende Betingelser nedtrykkede yderligere Sindene. Stemningen var nærmest fortvivlet, og Preusserne satte ikke Næsen mindre højt ved denne Efterretning eller slog i mindste Maade af paa deres Fordringer. Endelig den 6. November drog disse Slyngler af — vi var fri for dem, men matte!*

EFTER KRIGEN

Soldaterne kom hjem — de der endnu var i Behold — stille og uden nogen som helst Modtagelse. Der lød ingen Tak for deres Daad men herskede en mørk, modløs Stemning.

Efterhaanden kom Forretningslivet atter i Gang, og Modet vaagnede paany, men langsomt.

Mellem de hjemkomne var min Ven, Læge Jens Leth, og hans Broder, Løjtnant Iver Leth, som stod ved

* Holstebro 8. November.

Efter at vor lille By har været occuperet af Fjenden (ca. 1400 Md. Preussere) i en Maaned, har den nu forladt os, og forlod den første Bataillon Byen i Løverdags, den anden Bataillon i Søndags [5. og 6. November] og afgik begge Batailloner herfra til Viborg. Fjendens Requisitioner have i dette Tidsrum været betydelige og skal efter Forlydende beløbe sig til ca. 12000 Rdlr. Under Tropernes Ophold her i Byen have de fjendtlige Soldater vist en upaaklagelig Opførsel. Ved de sidste Militaires Afrejse herfra i Søndags vajede Dannebrog fra de fleste Huse.

11. Regiment og var bleven saaret ved Sankelmark. Schaumburg, som ogsaa havde været Løjtnant ved samme Regiment, fortalte en Del om Slaget ved Sankelmark og navnlig om Træfningen ved Vejle, hvor han vilde være bleven fanget — idet han løb gennem Byen, saa hurtigt hans korte Ben kunde flytte sig, med Fjenden lige i Hælene — hvis ikke en Pige i en Gadedør havde faaet ham derind og ud ad en Bagdør.

Vi fire, Brødrene Leth, Schaumburg og jeg, slog os meget sammen den Vinter, og da jeg fik en Foderhest, en lille, sort Svensker, som havde været Ridehest ved Artilleriet, og Vinteren medførte meget Kaneføre, saa skiftedes vi til at køre i Kane med Byens unge Damer — jeg havde nemlig ogsaa for en billig Penge faaet en udmærket lille norsk Kane. Vi var slemme til at vælte i Sneen, hvad der dog ikke hindrede Frekvensen ret meget. Det var ellers en stille Vinter.

Om Foraaret holdtes Session, og jeg blev udskrevet til Infanteriet. Nu var det jo meningsløst at springe Soldat, naar man kunde blive fri, og min Principal holdt ogsaa stærkt paa, at jeg skulde skaffe en Stillingsmand. Der var nok af dem efter Krigen.

Schaumburg og jeg fik fat i en Vogn, som vi spændte den sorte for. Schaumburg skulde være Kusk, da han ikke havde været saa slem som jeg til at vælte med Kanen om Vinteren. Saa kørte vi ud en Søndag for at opsøge nogle hjemsendte, som vi troede vilde lade sig stille paa rimelige Vilkaar; men ved en Omdrejning paa en Bivej i Hvain væltede Karet med os, og Vognen gik i Stykker — vi andre holdt dog sammen, kom ind i Hvamgaard og fik Sagerne saa nogenlunde i Orden igen. Jeg omtaler dette, fordi det er den eneste Gang i 47 Aar under saa hyppige Rejser, at jeg har væltet med en Vogn — lad mig sige det i god Tid!

Den Gang fik jeg ikke noget ud af det; men nogle Dage efter kom der en Forstærkningsmand til mig og tilbød sig som min Stillingsmand paa rimelige Vilkaar, naar jeg kunde skille ham af med hans Kone, den Tyvemær, som havde været straffet et Par Gange før og nu atter var arresteret for et graverende Tyveri; men han vilde have det besørget saadan, at han kunde tage sig en ny Kone, han havde i Kikkerten. Det kunde jeg jo let besørge for ham, da Konen kom i Tugthuset. Da jeg paa samme Tid fik en lille Gevinst i Lotteriet, slap jeg temmelig let over den Affære; men Stillingsmanden havde ikke Held med sig angaaende den nye Kone, og lod sig siden hverve som vestindisk Soldat.

Om Sommeren kom Hs. Maj. Kongen herover paa en Rundrejse for at se til sine tro Jyder, efter at de var faldne til Ro efter den strenge Krigstid. Kongen kom her til Hølstebro med Dronningen, Kronprinsen, Prinsesse Thyra og Prins Valdemar i Høstens Tid. De kom i et stort Vogntog fra Herning og modtoges med megen Begejstring.

Kronprinsen boede hos min Principal, medens Kongen med Familie boede hos Amtsforvalteren. Om Aftenen var Byen og Lystanlægget illumineret, og Kongen og Kronprinsen spadserede til Fods omkring navnlig i Anlægget.

Der faldt jo nogle Ridderkors af, blandt andet til min Principal — til stor Ærgrelse for Borgerskabet —, hvorimod Amtsforvalteren kun fik en kostbar Ring, muligt paa Grund af Historien med Plejedatterens Bryllup med den østrigske Officer.

Kongefamilien var her kun et Døgn og rejste saa nordpaa til Thisted.

Det var ikke som i højsalig Frederik den Sjettes Tid,

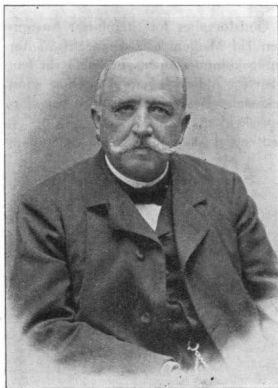
da Hs. Maj. ifølge Raadstueprotokollen kom om Formiddagen fra Viborg (7 Mil), mønstrede Borgerskabet under Vaaben, prøvede Sprøjterne og eftersaa Amtstuens, Herredsfogdens og Kæmnerens Kasser, spiste Frokost paa Raadstuen og afrejste samme Dag til Ringkøbing (6 Mil).

Dengang var der Fart i Regeringsmaskineriet og Kontrol med Administrationen.

EMANUEL FALBE HANSEN

* 1. FEBRUAR 1839 - † 10. JANUAR 1910

* Forfatteren af foranstaaende Skildringer, Branddirektør Emanuel Falbe Hansen, er født den 1. Februar 1839 i Odense som Søn af Prokurator Jørgen Hansen og Hustru Marietta, født Basse, en Datter af Distriktskirug B. i Lemvig. Han var ældste Søn af ti Søskende, gik i Odense Latinskole og

fik sin første Kontorplads i Middelfart.

I 1859 tog han dansk juridisk Eksamen med 1. Karakter. Straks efter fik han Ansættelse som 1. Herreds-

fuldmægtig i Lemvig og kom i 1862 til By- og Herredskontoret i Holstebro. Blev 1868 gift med Dina Elisabeth Groth, Datter af Pastor Groth i Navr, og havde i dette Ægteskab 1 Datter og 4 Sønner.

I 1876 blev han Branddirektør for Hjern-Ginding Herreder samt Agent for Forsikringsselskabet „Danmark“. Han trak sig da tilbage fra Herredskontoret og nedsatte sig som Sagfører. I 1881 blev han gift anden Gang med Emilie Groth, en Kusine til hans første Hustru, og havde i dette Ægteskab 2 Sønner og 1 Datter.

1885 blev han Godsforvalter for Stamhuset Ausumgaard. Han var en Tid Medlem af Byraadet, i 25 Aar Formand for Ligningskommissionen, endvidere var han Formand for Holstebro Aktiebryggeris Direktion samt Medlem af Sparekassens Bestyrelse og Vurderingsformand for Ejendomsskyld m. m.

Hans Dygtighed og Elskværdighed skaffede ham mange Venner.

FRA
LANDSBYSKOLENS BARNDOMSTID
I RINGKØBING AMT

Af P. SEVERINSEN

III

I det jeg henviser til Hardsyssels Aarvog, I, S. 79, og II, S. 115, fortsætter jeg her med Meddelelsen af Amtets gamle Skolefundatser i forkortet Udtog.

NØRRE HORNE HERRED

I Anledning af de forberedende Undersøgelser i dette Herred har Herredspræsterne været samlede i Vium Kirke den 14. April 1735 og har her opsat en Redegørelse, som nu ikke mere helt kan læses, da Papiret er ødelagt af Fugtighed.

Dokumentet har begyndt med at gøre opmærksom paa Sogdenes vidtløftige Udstrækning, som til Dels gør det umuligt med Skolebygninger. Der findes ingen Skolehuse.

Ellers kan vi forsikre, at Bønderne her i Egnen de fleste Steder ere hel omhyggelige efter deres Ævne for deres Børns Information udi deres Kristendom, da somme i den korte Tid, de alene kan undvære dennem fra Avlingen, nemlig 12 à 16 Uger om Vinteren, holde dem i Skole hos Degnen, andre i hver af de største Byer langt fra Degnen holder en ung, flittig og skikkelig Person, som vel kan regne og skrive, saa Børnene ved saadan Anstalt kendelig forbedres.

Dersom den høje Øvrighed ej med slig Anstalt er fornøjet og der endelig skal gøres ny Forandring, ser

vi ikke nemmere og bekvemmere Maade for den fattige Almue, end at Degnen, som haver Hus og Degnebolig, holder Skole udi Hovedsognet, [hvor] han bør lige saa vel undervise de fattige og uformuende [som de velhavende].

Derefter har der atter staaet noget om „Sognenes vidtløftige Distrikt“. Degnen foreslaas at skulle have i Vederlag for Undervisningen noget Hø og Foder af hver Tønde Hartkorn. Derpaa fortsættes:

I Annekssognet kunde antages en nogenledes oplyst [Mand], som af højeste Lodsejere kunde faa et bekvem Hus udi Fæste, hvor han kunde drive Avlingen om Sommeren [samt] holde Skole om Vinteren i forommeldte Uger, og for de fattige Børns Skyld, han ingen Skoleløn faar [af], nyde iligemaade nogen Vederlag af Sognet med Ildebrand, Hø og Foder. De formuendes Børn kunde han i Annex-Sognet saa vel som udi Hovedsognet tage sine Penge for, nemlig for hver Barn, som alene læser, 2 Sk., og det, som skriver og regner, 3 à 4 Sk.

Oddum. Vi begynder med dette Sogn, fordi der herfra er bevaret nogle Papirer, som kaster Lys over Degnekaar og Undervisningsforhold i Egnen omkring ved de Tider, da vi fik vor første Skolelov. Her var nemlig 1732—52 en Degn *Helmuth Otto Reimer*, i hvem Verden vist er gaaet Glip af en Forfatter. Da han kaldedes, var det endnu ikke Degnenes Pligt at holde Skole, men det var, som vi har set, hyppigt, at de skaffede sig en Ekstraindtægt ved for Betaling at undervise Børn i Sognet. Det samme gjorde Reimer, hvis Embede nok kunde trænge til Forbedring; men da andre gik ham i Næringen, stræbte han at faa fastslaaet et Slags Privilegium for Degnen med Hensyn til Undervisning i Sognet. Hans lange Skrivelser til Biskop og Provst ligger endnu i Bispearkivet.

Den 11. December 1736 sender han en saadan Klage til Biskoppen. „Jeg har,“ skriver han, „begyndt at holde Skole her i Sognet for Ungdommen siden Rug-sæden blev lagt, mens som her og der i Sognet indfinder sig adskillige ubekvemme Personer i Katekisationen og holder Skole, aleneste for at betage og gøre mig Indpas i det lidet Stykke Brød, som jeg ugentlig derved kunde erhverve, hvorover Ungdommen forvirres og jeg ej kan faa den rette Grund i Katekisationen,“ — saa vil han nu have Øvrigheden til at forbyde disse ukaldede Skolemestere.

Det maa ikke have hjulpet noget, thi 18. December 1738 er han der igen:

Af min underdanigste og anheftede forrige indgivne Memorial til Deres Højærværdighed, saavel [som] den nu paany hosfølgende med Sognepræstens Paaskrift kan erfares om Skolens Istandsættelse her i dette lidet Sogn, hvorpaa vores elskelige Sognepræst saa vel som jeg idelig arbejder, mens lidet eller intet derved kan frugte for os for en Del Forældres Efterladenheds Skyld. Et Eksempel vil jeg forestille. Her bor en Krokone ved Oddum Kirke, navnlig Anna Knudsdatter, som haver 3 Drengbørn, hvoraf de tvende ere paa 10 à 12 Aar gamle, hvilke hun opføder og opdrager i Sværgeren og Banden og al anden Utugt og Guds Fortørnelse. De aldrig har søgt Skolen nu fast udi 7 Aar, siden jeg er kommen her, ja de aldrig kommer nogen Søndag i Kirken til Catechisation, hverken Sommer eller Vinter, og bor dog baade ved Kirken og Skolen, som jeg idelig holder hver Vinter, da jeg ikkun kan erlange faa, og om Sommeren slet ingen, formedelst deres Markarbejde og Avlings Fortsættelse. Nu siden jeg begyndte Skolen efter Mikkelsdag, har jeg siddet med 6 à 7 Børn ugentlig at læse for. Hvad er det at sidde og fordrive sin Tid over? Aarsagen hertil er denne, at et Sted her i Sognet er en Dreng kommen fra Ølgod Sogn og sidder her og holder Skole i næste By ved mig, og

samme Dreng har ej endnu været til hans Daabs Confirmation. Hvad er det andet end den ene Dreng kan læse for den anden og kan intet selv men bedst og heller lege med hverandre, og det saa kan hedde af Forældrene: Ja vi holder vores Børn i Skole! Saa er det nok, enten de lærer noget eller ikke. Et andet Sted her i Sognet sidder og en Mand navnlig Laus Rosendal, som og ligeledes holder Skole, mens han kan bedre luttre og forklare Brændevinsflasken end Lutheri Catechismum. Mens hvad er her ved saadannes Information andet, end at Børnene fordærves og læres intet og deres gyldne Tid spildes, og mit lidet fattige Brød betages? Nu har vores elskelige Sognepræst velærværdige Hr. Bertel Agerholm* 15 unge Mennesker for sig, som agter sig til deres Daabs Konfirmation, hvilke den gode Mand gaar og bryder sit Hoved med hver Uges Dag i Kirken saavel som og hjemme i hans eget Hus, mens der er ikke undtagen en (som er min egen) af de 15, der søger Skolen eller kommer inden Skoledøren, og en Del af dem iblandt ere saa grove og uoplyste, saa det er skrækkeligt. Hvad skal man gøre? Man kan bede og advare dem til Skolen mens ikke bære dem.

Efter slig og andre flere Sagers Omstændigheder bønfalder jeg til deres Højærværdighed med allerydmygst Bøn og Begæring det naadigst og højgunstigst maatte behage Deres Højærværdighed og række vores elskelige Sognepræst, velærværdige Hr. Bertel Agerholm, og mig fattige Mand Haanden, at disse ubekvemme og indsnigende bemeldte Personer her i dette lidet Sogn maatte blive afskaffede, paa det Skolen her i Sognet kunde komme i Stand. — — — —

Oddum Degnebolig, 18. Dec. 1738.

Helmuth Otto Reimer.

I en vedhængt Skrivelse til Provsten nævnes „Drengen“ fra Ølgod som „Christen Pedersen her i Graahede, som sidder saa godt som i Døren hos mig og

* Se Hardsyssels Aarbog 1907, S. 10—21.

holder Skole, mig til daglig Skade, Tort og Fortræd i mit Embede, som saaledes har continueret udi 3 Aar“. Desuden nævnes „Laus Laugesen Rosendal og andre flere“, ved hvilket sidste Udtryk Konkurrenternes Skare dog vist er gjort for stort.

Efter Skoleforordningen blev der truffet en foreløbig Ordning af Skolevæsenet. Heller ikke denne Ordning var dog efter Reimers Hoved. 1743 har samtlige Degne afgivet Erklæringer om deres Boliger, navnlig hvorvidt de egnede sig til Skolelokaler. Her faar vi nu fra Reimers Haand en Skildring af, hvorledes en Degn kunde bo i de Dage, og hvorledes i al Fald Degnen i Odum boede:

Har jeg forefundet her et lidet gammel og øde Hus, som staar her paa Kirkens Grund og bestaar af 11 Fag Hus, hvilke min Formand* (formedelst ham paakommende ulykkelig Ildebrand om Nattetider det forrige Hus blev lagt i Aske, saa han næppelig med Hustru og Børn kom nøgen der ud med Livet) paa egen Bekostning (ved Godtfolks Hjælp) selv har ladet opbygge uden ringeste Hjælp eller Assistance enten af Kirkens Patron eller andre vedkommende. Dette forommeldte Hus har min Formand formedelst stor Armod, han var falden udi, opbyggt til et ringe Hus, hvor udi han kunde sidde her ved Kirken for at ringe Morgen- og Aften-Klokken efter Loven samt at forrette hans Embede i Kirken. Samme Hus formedelst hans Armods Skyld, som før er meldt, har han opbyggt af Pinde og Splinde, saa her er ikke et retskaffen Stykke Træ i det ganske Hus, og ved min Ankomst her til dette fattige Brød var samme Hus ganske forfalden, hvilket jeg efter min ringe Evne aarlig har ladet reparere og holdt ved lige, ja endog forbedret det med 2de ny Fag Huses Tilbygning paa min egen Bekostning. Mens min Formand før mig og jeg efter ham har aldrig kunnet naaet saa vidt formedelst Kaldets ringe og slette Indkomst, at her

* Christen Davidsen 1699.

kunde komme nogen Fjælleloft over samme Stuehus, men har maatt behjulpet os med nogle løse Lægter, som er oplagt til Loft og er overstrøet med Siver og Flau-Tørre.

Dette forommeldte gamle Hus vil Hr. Forvalter Steno Rasch paa Dalagergaard, som Oddum Kirkes Patron og største Lodsejere her i Oddum Sogn, gøre til et Skolehus, i hvor vel Huset i sig selv er saa snæver og ringe til et Stuehus, at jeg næppe selv med Hustru og Børn deri kan have Rum.

Dernæst gøres Rede for, at der ingen Avling eller Græsning er til Huset, og saa kommer den gamle Klage over Konkurrence i ny Form: Desuden har Forvalteren oprettet een Skole til i Sognet og tildelt den en Fjerdedel af Sognet, „ikkun for at besnitte og beskære mig den liden Indkomst, som deraf kunde falde.“

Først efter mange Vanskeligheder blev den endelige Fundats affattet 30. Aug. 1756 med den Bestemmelse, at Degnen tillige skulde være Skoleholder i Sognet og derfor have 3 Rigsdaler 2 Mark samt 4 Skilling af hver Tønde Hartkorn, hvilket bliver ialt 7 Rigsdaler 4 Mark, 30 Læs Tørv og 2 Skilling af hvert Barn, som lærer at regne eller skrive.*

Sønder Bork. C. Teilmann, Skrumsager 26. April 1742: Justitsraad Hein behagede at gaa fra sin Haand og forandre det første Projekt, som han tillige med mig selv havde underskrevet og indgaaet. Det havde faldet begge Sogner baade bekvemmelig og menenagerligst, om Skolen for begge Sogner udi Obling By var bleven opbyggt efter første Aftale mellem os tre største Lodsejere.

Skal Degneboligen tilligemed Skolestuen (saa snart Bygningsmaterialierne kan tilvejebringes) vorde opsat udi Sønder Bork By enten udi Kirkegaardsdigen eller

* Meddelt mig af Hr. Justitsraad Palle Fløe.

paa Gaden, hvor tjenligst kan eragtes.* Thi formedelst Ejendommen i Sognet (som kunde være belejliger at bygge paa) er grøn Mark og matrikuleret Jord, kan ikke uden deraf at svare aarlig Leje bekommes anden Plads at bygge paa.

Degnen kan besørge Hovedsognets Undervisning alene, hvorfor han nyder aarlig Løn de 5 Sletdaler for Kirkelysene og Indgangspenge efter Forordningen, 1 Læs Tørv af hver Mand, som haver Heste og Vogn, Græsning til 4 Faar og 1 Ko, 2 Læs Hø og 3 Læs Halm. Skolegang 4 Vintermaaneder. Dog skal han være pligtig at informere saa mange, som Forældrene kan undvære, Aaret igennem, alt imod at han nyder 2 Skilling ugentlig af hvert Barn, som læser, og 3 Skill. for hvert, som regner og skriver.

Da denne Fundats ikke synes at være bleven stadfæstet, udsteder Sønnen Morten Teilmann en ny af samme Indhold 8. Oktbr. 1749, som stadfæstes 25. Jan. 1750.

Nørre Bork. 20. Marts 1742, F. Hein til Stensgaard: Til det Hus, som Nørre Bork Bymænd har tilladt Lisbeth Rytters at bygge og bebo udi Nørre Bork By hendes Livstid, lader jeg som største Lodsejere i Nørre Bork Sogn tilbygge 4 Fag Hus, der til en Skolestue med sit behøvende Inventarium skal vorde indrettet paa samtlige Lodsejeres Bekostning. Saa skal og til Skolen henlægges en liden Plet Kaaljord, og naar Lisbeth Rytters ved Døden afgaar, bliver de Fag Hus, som nu af hende beboes, henlagt til Skoleholderen at bo udi. Men saa længe til sligt sker, skal Skoleholderen nyde

* I Erklæringen 1743 meddeler Degnen i Sdr. Bork, at der er ingen Degnebolig, „men jeg selv derimod med største Besværing hvert halve Aar haver maattet flytte og leje mig et lidet Kammer paa et og andet Stød i Sønder Bork Sogn“.

noget vist aarlig til Husleje. Skolegang November—Februar. Skoleholderen for sin Værelse item for at lære Ungdommen at læse Prent og udi deres Kristendom at informere tillægges følgende Belønning, nemlig: For Husværelse, som han selv forskaffer sig, saa længe Lisbeth Rytters lever, item til Skoleholderløøn aarlig ialt 4 Rigsdaler og i Steden for Græs til en Ko 4 Mark, fire Faars Græs paa almindelig Fædrift og af Sognemændene 2 Læs Hø, hver Læs til 32 Lispund, 3 Læs Halm, hver Læs til 24 Lispund beregnet, 1 Læs Lyngspræt til Faar, og til Ildebrand 30 Læs Tørv, som ham hjemages. Mens naar Lisbeth Rytters er død, afgaar udi forbemeldte tillagte Penge 4 Mark. Hvorimod Skoleholderen skal være forbunden at lære og undervise hele Nørre Bork Sogns Ungdom uden Forskel af rige og fattige. Dog nyder han Indgangspenge efter Forordningen saa og af dem, der vil lade deres Børn lære at skrive og regne, ugentlig 2 Skilling.

Hemmet. Etatsraad S. Müller, Viborg 1. Maj 1741: I Hemmet vil behøves i mindste 2de Skoler, saasom først i Nordenaa er en Degnebolig af mig dertil perpetueret, bestaaende af 11 Fag Hus, hvortil Ungdommen af Østergaard, Fuusgaard, Blesberg, Gundersbøll, Slotet ved Præstegaarden, Pabgaard og Nordenaa bekvemligst kan søge og der af Degnen informeres, og til Løn derfor at nyde af eller for hver Barn, som alene læser, ugentlig 2 Skill., og de, som skriver og tillige regner, 4 Skill., samt til Indgangspenge aarlig af hver Barn 4 Skill. og til Brændsel en god Læs Tørv for hver af den skolesøgende Ungdom, de fattige undtagen, og deraf Lys-Pengene at nyde, 8 Mk. Den anden i Baansbøl By, hvor tilforn er holdet Skole, ligesom i næstvigte Vinter og dette Aar er sket af en Husmand ved Navn Morten Pedersen, for ditto Bys Børn og nogle

af Schuldbøll, som endskønt der er en Aa og Vand at overkomme, kan det dog herefter ske ligeledes, naar der bliver lagt Bro og samme holdt vedlige over Aaen, der skal vorde besørget paa samtlige Lodsejeres Bekostning. Thi ellers vilde det falde Schuldbøll Beboere alt for besværligt alene at bekoste til deres faa Børn en aparte Skolemester, saa det eragtes, at i Baansbøll som meldt aarlig skal holdes Skole i mindst fra Martini til Gregorii Dag, og dertil at søge Ungdommen fra bemeldte 2 Byer samt Toftum og Houmgaard, og enten bemeldte Husmand eller en anden Skoleholder derfor at nyde Skoleløn ligesom Degnen her oven er tillagt, samt fornøden Brændsel og desuden af Hemmet Kirkes Lys-Penge 2 Rdlr.

Samme Slutning som i Egvad.

Vium. S. Sterm, Viumgaard 9. Decbr. 1750: Sognet bestaar af 3 Byer, hvorudi alene behøves een Skole, som holdes i den mellemste nemlig Esbølle, hvor stedse er holden Skole for hele Sognet. Formedelst Almuens Fattigdom, der ikke formaar at bygge Skolehus, er af mig tillige med 2 af Præstens Medhjælpere lejet en Stue til Skoleholdet for aarlig Leje 4 Mark. Skoleholderen nyder til Løn Lysepengene 3 Rdlr. 2 Mk., Indgangspenge af hvert Barn aarlig 4 Skill., til ugentlig Skoleløn af dem, som alene lærer at læse, 2 Skill., og 3 Skill. ugentlig af dem, som tillige lære at skrive, de fattige undtagne, for hvilke han intet nyder. Nyder Skoleholderen for sig og Hustru i de 4 Skolemaaneder til Kost $1\frac{1}{2}$ Td. Rug og $1\frac{1}{2}$ Td. Byg efter Kapitels Taksten. De til fattige Børn behøvende Bøger, Bibel til Skolen tilligemed dens andet Smaainventarium forskaffer Skoleholderen selv og holder vedlige, naar andre ikke vil give noget dertil, i Henseende han er bedre aflagt med Løn og Tillæg end andre danske Skoleholdere her i Egnen.

Stiftsøvrigheden forandrede den sidste Bestemmelse saaledes, at de fornødne Bøger til fattige Skolebørn anskaffes paa den i Forordningen foreskrevne Maade.

Lønborg. Etatsraad S. Müller, Viborg 1. Maj 1741: I *Lønborre* By, som ligger midt i Sognet, er en velbebyggt Degnebolig, bestaaende af 11 Fag, hvori eragtes at være Rum nok til den skolesøgende Ungdom af hele Sognet, ungefær 60 Børn, og om ikke, da skal ske saa megen Tilbygning, som behøves dertil, der bekostes af Sognets Lodsejere. Ellers, som det formenes at Degnen Christian Hammerich, som efter Forordningen er pligtig at holde Skole for hele Sognet, ikke uden en Medhjælper alene kan bestride den hele Sogns Ungdoms Information i Læsen, Skriven og Regnen, som ske bør, des Aarsage kan lejes eller forskaffes Husrum i *Vostrup* By, hvortil samme Bys Børn samt fra *Fiirbek*, *Hyg* og *Møgelgaard*, bekvemmeligst kan søge Skole fra *Martini* til *Gregorii* Dag, og *Varrisbøl*, *Kiuling*, *Bøel*, *Lastrup* og *Lønborre* Byers Ungdom at søge Degneskolen i ditto Tid. Degnens og Skoleholderens Løn vil blive at nyde af de formuende Folks Børn, for hver, som alene læser, ugentlig 2 Skill., og 4 Skill. af dem, som tillige skrive og regne, samt aarlig til Indgangspenge af hver 4 Skill. danske, tillige en fuldkommen Læs Tørv for hver Barn, som leveres til den Skole, de søger, de fattige undtagen, som hverken betaler Penge eller leverer Ildebrand. Naar Degnen saaledes antager og holder et Menneske, som Præsten eller Provsten finder habil til Skole-Embedet i *Vostrup* By den benævnte Tid af fire Maaneder om Vinteren, og Bønderne kan være tjent med, nyder han og de allernaadigst til Skoleholdet henlagte Lys-Penge for *Lønborre* Kirke, aarlig 3 Rdlr. 2 Mk. Men hvis ikke, og *Vostrup* By-mænd med forbemeldte ditto Skoledistrikts Beboere bliver tilladt og fastsat, som formodes, selv at holde

en Husmand eller ung Menneske til Skolemester i benævnte Tid, som de har tilbudet, naar de kunde faa Hjælp af Lys-Penge til Husleje og videre aarlig 2 Rdlr., eragtes at Degnen saa skal have foruden Skoleløn af Børnene, som vil blive flere end i Vostrup Skole, desuden af Lys-Penge aarlig 1 Rdlr. 2 Mk., hvormed forment, han kan være nøjet i Betragtning af hans Degnekalds gode Indkomster.

Derefter samme Slutning som i Egvad.

Egvad. Etatsraad S. Müller, Viborg 1. Maj 1741: I Egvad Sogn vil behøves tvende Skoler, een i *Tarm* By paa den søndre Side af Byen, hvortil skulle søge ditto Bys Børn, samt fra Bisgaard, Kirkegaarden, Krages, Tarm Møllegaard og Møllen. Dertil har sig anmeldt deres hidindtil hafte Skolemester, navnlig Jens Fisker, som har forlangt til Kost og Løn for Børnene at lære læse og skrive fra Martini til Gregorii Dag aarlig 10 Rigsdaler, — og Peder Povelsen i Tarm ville skaffe behøvende Husværelse samt Kakkellovn, Borde og Bænke for Husleje aarlig 2 Rigsdaler, hvilken Udgift skulde lignes efter Hartkornet i Skoledistriktet, og Skoleholderen da ej videre at nyde. Mens som det synes for megen Bekostning i Henseende til den hele Sogn ikkuns bestaar af Hartkorn ohngefær 175 Tønder, og den anden Skole, som skulde holdes i *Foersum* for ditto Bys Børn og Ungdom samt fra Græsbøl og Broesbøl Gaarder, ikke kan taale uden Hjælp at lønne og bekoste en Skolemester og Husværelse for ham, endskønt en Husmand Palle Ollesen har tilbudet at ville paatage sig Skoleembedet for aarlig Kost og Løn 4 Rdlr., og Anders Andersen i *Foersum* vilde skaffe Husveje af 2 à 3 Fag for aarlig Husleje 1 Rdlr., for hvilken Udgift af 5 Rdlr. jeg forestiller ikke kan faas Skolemester og Husværelse eller Embedet, som ske bør, vorde forrettet stedse i efterkommende Tid. Saa eragtes, at den Skolemester,

der skulde holdes i *Tarm By*, som meldt er, vil blive en Haandværks- eller Husmand, som Præsten til Embedet maatte finde habil, der vil lade sig nøje med 2 Skill. ugentlig af hvert Barn, som alene læser, og 4 Skill. af de, som tillige skriver og regner, samt Indgangspenge aarlig af hver Discipel 4 Skill., og et Læs Tørv for hver af den skolesøgende Ungdom, de fattige undtagen, og desforuden af Egvad Sogns Kirke Lys-Penge 1 Rdlr. 2 Mk. da den anden Skole, som i *Foersum* vil holdes ligeledes af en Husmand, som dertil er tjenlig og kan blive at faa for Skoleløn og Brændsel for hver af de formuende Folks Børn, dertil søger, ligesom Skoleholderen i *Tarm*, samt at nyde den øvrige Del af Egvad Kirkes Lys-Penge til Husleje og videre 2 Rdlr. Og siden denne Skoledistrikts Ungdom næppe med et Læs Tørv kan udkomme, saa eragtes nødigt dennem foruden anførte Læs for hvert Barn endnu et Læs tillægges, hvortil de Gaardmænd, som ingen Børn haver, og kunde komme Skolen til Hjælp, hver med et Læs Tørv, om behøves. Naar Sognets Skolekasse kommer i Stand efter Forordningens 31. Art. samt Placatens 5. Art., bliver at vente nogen frivillig Gaver og en Del fra Købstæderne i Stiftet, hvoraf enhver Skole nyder den Qvotapart, dem kan tilflyde. Hvad Degnen* af sit Kalds Indkomster eller Smaaredsel i Anneks-Sognet tilkommer efter Placatens 4. Art. at give til den Skoleholder, som der gaar ham til Haande ved Kirketjenersten, kan de med hinanden accordere om efter begges Nødtørft. Ellers bliver ikke at paatvivle, det Sogndegnen jo flittig iagttager efter Loven at katekisere i Skolerne, saavel i Anneks- som Hovedsognet, og da tillige undervise Skoleholderen, hvad han maatte fejle. Paa saadan Maade kan Skoleholdet indrettes i Egvad Sogn, og Hans kgl. Majestæts allernaadigste Villie og

* I Lønborg.

allerkristeligste faderlige Omhu og Forsorg for Ungdommen at den kan blive lært og undervist i den saliggørende Kundskab og Landmanden den fattige Bunde i Særdeleshed ej derved i alt for stor Udgift (som desuden har ondt nok ved Skatterne at udrede med mere) skal vorde bebyrdet.

Strellev (Strelhøj) 2. Marts 1742: Fordi Sogndegnen ikke kan bestride Informationen i Strelle Sogn for den Mængde han haver af unge Folk til Information i Hovedsognet, saa fandtes fornødent, at en aparte Skoleholder skal anskaffes alene for Strelle Sogns Ungdom. Hertil er af Sognemændene udtagen en Mand af Morspøll navnlig *Thomas Nielsen*, som har lovet at informere Børnene. Hannem skal Sognets Børn søge til fra de ere fulde 6 Aar indtil de har faaet vedbørlig Undervisning. Og saasom Beboerne ikke formaar at holde Tjenestefolk i Børnenes Sted, saa maatte besluttes, at Skoleholdet skal begyndes med Oktober Maanedes Begyndelse og saa dagligen om Søgnedage continuere til Februari Maanedes Udgang. Fornævnte Skoleholder forlanger til Belønning for Kost og Information i bemeldte Tid 8 Slettedaler og 1 Mark, hvortil Kirkelysene aarlig betaler 5 Slettedaler, og de øvrige skal enhver af dennem i Sognet, som haver Børn, der skal undervises, erlægge efter advenant af Hartkorn, som det har gjort Fremgang til, saa som af et Barn, der læser, ugentlig 2 Sk. danske, og af de, som skriver og regner, ugentlig 3 Sk. danske, og af de stavende 1 Sk. danske ugentlig. Men skulde der være nogle fattige Børn, som efter Skønsomhed ikke kunne anskaffe den Andel for sig, som skal erlægges til Skoleholderens Løn, da er besluttet af samtlige Sognemænd, at alle Beboere i Sognet af kristelig Kærlighed aarligen overalt contribuere til saadanne fattige Børns Skoleløn efter deres Hartkorn.

Til Skolehus er det Hus, som tilhører Strelle Kirke og er derhos beliggende, udset for at være bedst bekvem udi Sognet. Der udi findes en Stue, hvor den største Lodsejere, som og er Kirkens Patronesse, har bekostet Bord, Bænke, Pottkakelovn med videre, at Ungdommen der udi denne Vinter har haft god Rum, Lejlighed og Varme.

Til Varme i Skolen for Skoleholderen og Børnene er vedtaget, at enhver overalt i Sognet, som gør Egte med Heste og Vogn, skal uden Forskel af hver Egtvogn, som er beregnet til tyve Vogne, levere paa den anden Dag i Oktober Maaned, om det ikke er en Helligdag, ellers næste Dagen derefter, et Læs Tørv, bestaaende af 100 gode og forsvarlige Tørv, til Skolehuset, hvilke Husmændene skal lade sætte i Stak samme Dag forsvarligen, saasom de ingen Heste eller Vogn haver, og dennem for Regn og Uvejr tildække som sædvanligt.

Hoven. Hoven Kirke 30. April 1741: Siden dette lidet Sogn er temmelig vidt beliggende og adskilt ved 3 Strømme, som en stor Del af Vinteren er vanskelig at passere, altsaa ses ikke, at det kan være gørligt eller til nogen Nytte at der bygges Skoler. Blev derfor i Guds Navn besluttet udi de fleste af Houn Sognemænds Overværelse, at der aarlig fra Martini til St. Peders Dag (22. Febr.) skal holdes en omgaaende Skoleholder for Ørbæk, Dyrvig, Holmose og Lachenborg, saavel som og en omgaaende Skoleholder for Paabøl, Sønder og Nørgreen samt Møllen, det Sted ved Kirken item Annekspræstegaarden og Køyl samt Hedehuset. Endnu er desuden Oxlund, Baslund, Grimlund og Lildgrimlund ungefehr 16 à 20 Tdr. Hartkorn, som ikke kan søge forbemeldte Skoler, alt formedelst de fra Resten af Sognet ere saa fraskilte, og derfor og maa have en egen omgaaende Skoleholder.

Forbemeldte trende Skoleholdere haver Sognemændene udi vores Hos- og Overværelse erklæret at ville aarlig udi ovenmeldte Tider antage, koste og lønne til deres Børnelærdoms Befordring, naar de samme selv maatte antage saaledes, som de finder dem tjenlig og formaar dem at underholde, alene de formoder at nyde den Hjælp, som de kongl. allernaadigste Forordninger dikterer, nemlig de 5 Sldlr. for Kirke-Lysene samt Tavlepenger og anden Skolekassens med Rette Tilliggende.

Bemeldte Skoleholdere skal til enhver af ovenmeldte Distrikter antages af de, som haver Børn, men af alle uden Forskel koster og lønnes, enten de haver Børn eller ikke. Begge Dele repareres efter Hartkornet, og skal da Skoleholderne informere alle Børnene, hannem tilsættes, være sig fattige eller rige, uden nogen videre Betaling end den hannem akkorderede Kost og Løn. Men skulde nogen af Sognemændene vægre sig udi Skoleholderen at antage eller og ikke ville til dette gudelige Værks Befordring svare sin tilkommende Andel, da skal de tvende ældste Mænd i Skoledistriktet have Magt de modvillige at pante første Gang for 4 Mk. foruden hvis den skyldige af forbemeldte maatte restere. Denne Mulkt anvendes til Distriktets fattige Skolebørns Bøger.

Ejendommelig er heri den Bestemmelse, at det er *Børnenes Forældre*, der skal antage Skolemesteren, skønt han lønnes af alle.

Lyne Sogns Fundats har jeg ikke kunnet finde.

FRA BØLLING HERRED

Som Tillæg meddeles et Par Fundatser fra Bølling Herred, som fandtes henlagte i Nørre Herreds Pakke og derfor ikke kunde komme med paa deres rette Sted i Aarbogens første Aargang S. 97 ff.

Dejbjerg. 3. Marts 1741: Efter Sognemændenes Deklaration og vores Skønsomhed eragtes saavel tjenligt som gørligt, at den hele Sogns Ungdom søger Skole hos Degnen udi Degneboligen. For Skole at holde er Degnen foruden 2 à 3 Fags Huses Opbyggelse tillagt aarlig i Løn i rede Penge 8 Rdlr. og et Læs Tørv af hver Mand, som haver Heste og Vogn, uden videre Tillæg.

Sædding. Maren Christensdatter sal. Marten Tarms til Rekkergaard, 6. Marts 1741 i Sædding Kirke: Udi denne Sogn, som tildels er ganske liden og aleneste bestaar af 8 Gaarde og 23 Beboere smaa og store, og dels kan Ungdommen ikke heller fra Bondens Arbejde undværes uden imellem Martini og Gregorius, har vi ikke kunnet eragtet nyttig, som desuden for ovenmeldte faa Beboere vilde blive utaalelig, at opsætte nogen Skolehus, siden den den største Part af Aaret maatte staa ledig. Mens i det Sted er paa Præstens Forslag og Sognemændenes Begæring de næste af Beboerne til Bølling Sogn liggendes, bleven henlagt til Degnen i bemeldte Bølling, der at lade de største af deres Ungdom søge Skolen, siden derimellem er ganske kort Vej, og de øvrige og smaa Børn søger en dertil af Præsten antagen bekvem Skoleholder i Sædding By boendes.

Degnen faar 1 Rdlr. 2 Mk. og af hver Mand et Læs Tørv. Skoleholderen nyder 4 Rdlr. og af hver Mand et Læs Tørv.

NØRRE HORNE HERREDS KIRKER

MED EN EFTERSKRIFT OM HARDSYSSELS KIRKER

Af P. SEVERINSEN

Efter Løfte meddeles hermed supplerende Oplysninger om Nørre Horne Herred.

Jeg benytter Lejligheden til at rette en Fejl i Aarbogen 1909, S. 5 nederst. Ramme ligger i Vandfuld Herred, hvor Vandborg er Fjerdingskirke, hvad man bør skrive i Jylland i Stedet for det østdanske „Herredskirke“. Fjerdingskirkerne er følgende:

Bølling Herred formentlig *Bølling* Kirke.

Ginding Herred *Sale* Kirke.

Hammerum Herred *Gellerup* Kirke.

Hind Herred *Hee* Kirke.

Hjerm Herred *Hjerm* Kirke.

Skodborg Herred *Romme* Kirke.

Ulvborg Herred *Ulvborg* Kirke.

Vandfuld Herred *Vandborg* Kirke.

De tre Horne-Herreder var endnu i Valdemarstiden forenede i eet med Fjerdingskirke i *Horne*. Nørre Herred fik siden sit Ting i Vium Sogn og har da vel haft *Vium* Kirke til Fjerdingskirke, men det er altsaa en senere Værdighed.*

Bure Kirke er utvivlsomt en gammel Gaardkirke hørende til Buregaard, og der er ikke det mindste til

* Ny kirkehist. Saml., III, S. 836.

Hinder for, at Sagnet (S. 5) kan have Ret, at kristne viden om fra i Overgangstiden har søgt til den kristne Mands Kirke i Bure. Ogsaa i *Gellerup* Kirke vil jeg formode en Gaardkirke. Den er jo Hammerum Herreds Fjerdingskirke, men det ældgamle Tingsted og religiøse Samlingssted er Hammerum, et Stykke Vej borte. Havde Tingmændene besluttet at afløse Frø* med hvide Krist og bygge en Kirke for Tingkredsen, da var denne Kirke bleven rejst i Hammerum. Men endnu mens Hedenskabet trivedes ved Tingstedet i Hammerum, har en kristen Mand haft en Kirke i Torpen Gellerup, der da sagtens kun har været en Gaard. Da saa endelig Overgangen skete for alle Beboeres Vedkommende, blev den bestaaende Kirke Fjerdingskirke.

Et Eftersyn vil sikkert i Danmark og navnlig i Jylland finde adskilligt, der peger i Retning af en ikke ringe Enkeltmandstilslutning til Kristendommen før Folkeovergangen skete. Selv paa Island var Kristendommens Indførelse i høj Grad forberedt paa denne Maade.**

Efter at min Afhandling „Hardsyssels Kirker“ var trykt, udkom Joh.s Lindbæks Doktordisputats „Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans“ (Kbh. 1907). Heri er der paa Grundlag af dengang utrykte Pavebreve givet Oplysninger om *Hardsyssels Provsti* i den dunkle Periode. Derefter kan mine Bemærkninger S. 34 berigtiges og suppleres saaledes:

Peder Nielsen Lodehat afstod 1457 Provstiet til *Albert Krummedige*. Denne, der i Forvejen var Provst i Barvidsyssel, havde

* Islandske Frejr. Der er en Frølund i Sagnet.

** Man læse f. Eks. Kristendomssaga i Winkel Horns Billeder af Livet paa Island, III, S. 223. Den modsatte Synsmaade er stærkest hævdet af Sune Ambrosiani i en Afhandling i det svenske Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, S. 19 ff.

faaet Paven til at udnævne ham til Ærkedegn, hvad der dog blev Proces om. Nu blev Peder Nielsen Lodehat Ærkedegn. 1566 blev Albert Krummedige Biskop i Lybeck, og Provstiet maa være gaaet over til

Jens Kruse, som døde Aaret efter.

Paven gav da 1467 Provstiet til en Klerk fra Lund Stift *Claus Jensen*, som havde det til 1505, men rigtignok langtfra uanfægtet. Samtidig med ham havde nemlig en slesvigsk Embedsjæger Dines von Hesten skaffet sig Udnævnelse. 1471 afstod han dog sin Ret til Claus for en aarlig Pension af 5 Mark, hvilket Paven bekræftede, hvad dog ikke forhindrede Paven i efter Dines' Død at give Embedet til en anden, der dog traadte tilbage. Men 1483 gav Paven Embedet til Jens Pedersen Hostorp, og saa havde Claus Jensen en Proces igen. Denne blev imidlertid afbrudt paa en egen Maade, idet Biskop *Hartvig Juel*, der altid var i Penge-trang, 1488 fik Pavens Tilladelse til at lægge Embedet sammen med Bispeembedet. Claus Jensen synes dog at have beholdt det. 1505 sendte han Bud til Rom, at han ønskede at trække sig tilbage.

Paven gav da Embedet til *Hans Skovgaard*. Denne levede i Rom og var ikke engang præsteviet men samlede bravt paa Embeder, som han saa lod andre besørge. Han var tillige Kannik i Ribe, Aarhus og Viborg og førte Proces om Provstiet paa Thyholm. 1506 fik han tillige Lyst at faa det fineste Embede i Ribe Domkapitel, Archidiakonatet. Kongen kom imidlertid i Vejen for ham, men saa til Gengæld fik han sit Sysselprovsti ophøjet til Domprovsti i Kapitlet 1508. Aaret efter døde Hans Skovgaard nær ved Rom.

Hans Skovgaard havde staaet i Tjeneste hos Kardinal *Marcus Vigerius*, og efter en Regel, som vi nu finder mærkelig, hjemfaldt da ved hans Død alle hans Embeder til denne hans Herre.

Kardinalen afstod 1510 alle Embederne til en anden af sine Tjenere, Hamborgeren *Ditlev Langebek*, mod en Pension paa 34 Kammerdukater aarlig og Ret til Embedet efter Langebeks Død. Langebek agtede heller ikke at forlade Rom men skaffede sig 7 Aars Udsættelse med Præstevielse. Han døde dog allerede 1511. Foruden de her nævnte 5 Embeder havde han for Resten Sogne-kaldet i Tønning og Kanonikater i Haderslev og Hildesheim, et Vikariat i Lübeck og forskellige andre nordtyske Præbender, — uden nogen Sinde at tage sig af noget af dem udover at hæve Lønnen.

Paa Kongens Forbøn fik saa Dronningens Kansler *Hans Reff* Provstiet imod aarlig at give Kardinalen Halvdelen af Indtægterne, 20 Dukater. (Lindbæk, S. 198 f, 245 f).

Altsammen en ganske god Mundsmag paa det Roderi, man laa i med gejstlige Embeder i Slutningen af Middelalderen.

NØRRE HORNE HERRED

laa under *Vardesyssels Provsti*. (1899, S. 32). Hertil lagdes 1306 Jerne Sognekald med den Begrundelse, at Embedsindtægterne var alt for smaa, „hvoraf opstod Anledning til at behandle de undergivne haardt, undertrykke Kirkerne og kuldkaste Domme“. Denne Begrundelse er vel næppe givet ud fra blot tænkte Muligheder. 1455 gjordes Embedet til *Dekanat i Domkapitlet*, og 1514 tillagdes tillige Guldager Sognekald. Egentlig blev det kun givet til den daværende Dekan Gunde Lange, som fik det i Stedet for Aal, men han overlevede Reformationen, og saa kom Guldager til at hænge ved Embedet.* Dekanetet blev ved at bestaa efter Reformationen, til det ophævedes under Christian den Femte. 1547—1608 var Dekanerne de kongelige Historiografer Hans Svaning, Anders Vedel, Niels Krag og Jon Venusinus. Ellers henvises til Kinchs Ribe Bys Historie, I, S. 599, og II, S. 512.

Kirkernes gamle Takster fra 1325 kan ikke saaledes som i Hardsyssel sammenholdes med Beskatningen 1525, da specificeret Regnskab over denne mangler (Aarvog 1909, S. 23). „Oldemoders“ Liste fra 1325 ser saaledes ud:

	solidi sterlingorum		solidi sterlingorum
Oddum	5	Hofne	4
Norræ Bork	4	Lyyn.	4
Synder Bork	8	Linburgh	8
Ekwath	4	Strellygh	4
Hæmeth.	5	Wijm	4

* Kinch: Ribe, I, S. 136, 335, 446.

I de fra Stiftskisten afleverede Sager i Rigsarkivet findes Anders Vedels Kirkeregnskab for 1587. Nogen samlet Jordebog over Kirkernes Tilliggende har det ikke lykkedes mig at faa i Hænde. Hvad her meddeles er efter de fra Kronen udstedte Skøder. Naar der tales om Hartkorn før 1688 er det simpelthen Landgildeydelsen omregnet i „haardt“ Korn, medens det efter 1688 er det i den da „nye“ Matrikul fastsatte Skattegrundlag, vort „gamle Hartkorn“.

Oddum. Romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Patronatsret (uden Kaldsret) solgt ved Auktion 15. Juni 1719 til Selius Müller til Lønborggaard for 1082 Rdlr., Skøde 1. Decbr. 1721. Tienden bortfæstet for 12 Ørter Rug, 12 Ørter Byg, anslagen i Hartkorn 33 Tdr.; Kirkegods 5 Lodder til Hartkorn 4 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdkr.

Hermed har det sin Interesse at sammenholde følgende Lavhævd paa Oddum Kirkes Gods af 1557, Torsdag efter Midsommer, som Hr. Palle Fløe har meddelt mig:

1 Eng vesterst i Stoxstrup Holm, 1 Eng kaldes Smøreng, ligger mellem Synderscoff Eng og Jep Nielsens Eng, 1 Eng i Stoxstrup Holm vesten Vedkier, 2 Dele til Kirken, 1 Eng i Stoxstrup Holm ved Seyrup Eng, Eng i Stoxstrup Holm 4 Skaar mellem Sønderskov og Sejrup, 1 Eng paa Holmwadt, 1 Eng mellem Sønderskov og Strømersbill, 1 Eng i Stovstrup Holm, hver andet Aar til Kirken, hver anden til Præstegaarden, 1 Eng paa Synderscoff øffroe, 1 Eng vesten i Lindwigh som gaar sex engels til Skyld om Aar, 1 Eng østen i Lindvig (?), 1 Eng vesterst i Lunderup, 1 Eng i Lunderup, 1 Eng oven Sønderskov Kaalgaard, 1 Eng i Browig, 1 Eng i sydøstre Hjørne i Browig, 1 Eng vesterst i Østerkier, 1 Eng paa Østerkjær, 1 Eng i Grøn, 1 Eng paa den anden Side ved Aa, 1 Eng kaldes Hebbelwigh anden Aar til Borrigs Kirke og anden til Oddum Kirke, 1 Eng paa Gundesbill Mark, hver andet Aar til Kirken, hver andet til Præstegaarden, 1 Eng paa Stovstrup Mark, 1 Eng i Tarm Haffwe, 1 Eng i . . . paa Tarm Mark, 1 Eng paa Tarm i Rødde, 1 Eng ved . . . i Oddum, Engen paa Deibell Tofte, 1 las Eng østen Egwat Kirke, 1 Eng paa Østerkjær Tarm Mark, 4 Ager paa Østervangh, 2 Agre paa Haffend Vang, 4 Agre vesten Oddum Kirkegaard, 2 Agre paa Ørmedh, 3 Agre i Neillettøft, 4 Agre paa Berig Vang, 1 i Degntøft.

Lønborg. Kirken var kongelig, formentlig hørende til Kongs-
gaarden i Lønborg. I Nærheden var en *St. Knuds Kilde*. Mon
Kirken har været bygget paa Kronens Grund og indviet til Dan-
marks Kongehelgen? 1458 skænkede Christiern I Patronatsretten
til Mariager Kloster (Danske Magazin, VI, S. 83). Da den imidler-
tid laa bekvemt for Biskoppen, der ogsaa havde en Gaard i Løn-
borg, mageskiftede denne saaledes, at Klosteret 1460 fik Staby
Kirke i Stedet (Aarbogen 1909, S. 67). Efter Reformationen selv-
ejende indtil Patronatsret 30. Septbr. 1673 tilskødes Rentemester
Henrik Müller for Fordringer. Tienden ansættes da til 45 Tdr.
Hartkorn, Kirkegodset (en Eng, et Bol samt nogen Kirkeejendom
i Hemmet Sogn) til 1 Td. 7 Skpr. (Kronens Skøder, II, S. 403). En
ulæselig Runeindskrift paa et Dørbeslag fra Kirken opbevares i Na-
tionalmuseet. Wimmer; De danske Runemindesmærker, IV, 1, S. 150.

Egvad. Romansk af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. Pa-
tronatsret skødet 30. Septbr. 1673 til Rentemester Henrik Müller
for Fordringer. Tienden ansættes her til 29 Tdr. 4 Skpr. Korn,
Landgilden til 1 Td. 6 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Korn (Kronens Skøder,
II, S. 403).

Sønder Bork. Romansk af Tuf. Helms: Danske Tufstenskir-
ker, S. 166 f. Patronatsret uden Kaldsret solgt ved Auktion den
20. Febr. 1720 til Chr. Teylmand paa Skrumsager, Skøde 6. Maj
1720. Tiende 30 Tdr. Byg, anslagen for 30 Tdr. Hartkorn. Kirke-
gods 4 Lodder af Hartkorn 1 Td. 6 Skpr. 2 Fdkr. 2 Alb.

Nørre Bork, indviet til St. Anna, romansk af Granitkvadre
med Skraakant-Sokkel. Den siges at være flyttet to Gange paa
Grund af Stormflod. Patronatsret uden Kaldsret solgt ved Auk-
tion 15. Juni 1719 til Andreas Friderich Opitius paa Lydumgaard;
Skøde 12. Septbr. 1724. Tiende 16 Ørter Byg, anslagen for Hart-
korn 24 Tdr. Kirkegods 2 Gaarde og 5 Enge af Hartkorn 5 Tdr.
6 Skpr. 2 Fdkr.

Hemmet. Romansk af Granitkvadre, raa Granit og Tuf paa
Sokkel med Skraakant. Helms: Danske Tufstenskirker, S. 92. Ma-
gister Esger, Kantor i Ribe, testamenterede 1338 Kirken en Ko,
der skulde stadig blive ved Kirken. Erslev: Testamenter, S. 76.
Patronatsret bortskødet 30. Septbr. 1673 til Rentemester Henrik
Müller for Fordringer. Heri ansættes Tienden til 21 Tdr. 2 Skpr.
Korn, Landgilden til 5 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdkr. 1½ Alb. Hartkorn
(Kronens Skøder, II, S. 403). I en Jordebog fra 1761 (meddelt af
Palle Fløe) er der 2 Ejendomme i Skuldbøl, 2 i Bandsbøl, 1 i
Gundesbøl og 1 i Langkær.

Sønder Vium. Romansk af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. Herredstinget laa $\frac{1}{2}$ Mil nordøstfor Kirken. Patronatsret overdroges 30. Septbr. 1673 til Rentemester Henrik Müller for Fordringer. Kirkens Tiende angives da til 21 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn. Kirkegods 1 Gaard og 6 Bol, 1 Stykke Kirkeejendom og en Afgift af Hemmet Præstegaard ansættes til Landgild 5 Tdr. 6 Skpr. 1 Fdkr. 2 Alb. Hartkorn. (Kronens Skøder, II, S. 403).

Strellev (Strelhøj). Romansk af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. Ved Auktion 23. Aug. 1719 sælges Patronatsret uden Kaldsret til Ølgod og Strelluf Kirker til Herredsfoged Jakob Skanderup. Tiende 13 Tdr. 6 Skpr. Rug, anslagen til samme Hartkorn. En Gaard svarer 2 Ørter Rug, 1 Skovsvin, $1\frac{1}{2}$ Mark Gæsteri, anslagen for Hartkorn 3 Tdr. 4 Skpr. 1 Alb. Præsten i Ølgod har en Eng, anslagen til Hartkorn 1 Skp. 1 Alb.

Lyne, St. Peder? Romansk af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. 7. Novbr. 1696 faar Amts- og Proviansforvalter Poul Zachariessen Grønwald udi Betaling for 2386 Rdlr. 4 Skill. Fordring Jus patronatus til Andsager og Lyne Kirke. Lyne Kirkes Tiende 12 Ørter Rug 4 Ørter Byg. Kirkegods 2 Jorder og 7 Enge til Hartkorn 6 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdkr. 2 Alb.

Hoven. Af Granitkvadre og raa Granit paa Sokkel med Skraakant. Patronatsret bliver 4. Juni 1698 efter Ansøgning „undt og bevilget“ Oberst Ditlev Brockdorff til Hvolgaard og Estrup. Tiende 10 Ørter Rug 4 Ørter Byg. Kirkegods 3 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdkr. Hartkorn.

Uddrag af Regnskabet for Historisk Samfund for Ringkøbing Amt
fra 1. April 1909—31. Marts 1910

UDDRAG AF REGNSKABET

Indtægt:	Kr.	Ø.	Udgift:	Kr.	Ø.
Beholdning fra forrige Regnskab	1,268	7	Udgift til Aarbogen 1909	1,054	60
Medlemsbidrag fra:			Tryksager	19	60
688 ord. Medlemmer (inden Amtet) . . .	1,431	>	Kundgørelser	33	6
29 - do. (udenfor Amtet)	66	>	Aarbogens Udsendelse	35	>
30 Medlemmer af andre hist. Samf. . .	40	>	Udlæg til Arkivundersøgelser	110	>
Aarbøger solgt i Boghandelen	50	27	Bogkøb og Indbinding	123	20
Renter for 1909.	27	65	Medlemsbidrag til historisk Fællesforening	30	>
Statstilskud	300	>	Kassererens Udlæg til Porto og Papir m. v.	30	71
			Udgifter til Leje af Sal og til Foredrag ved		
			Møderne i Bøvling og Herning.	80	>
			Indestaaende i Ringkøbing Landbobank .	1,493	18
			Kassebeholdning	173	64
	3,182	99		3,182	99

Revideret den 18. Juli 1910 og intet fundet at bemærke.

P. Meldgaard.

Svend Holm.

TIL- OG AFGANG
AF
 MEDLEMMER AF HISTORISK SAMFUND
 FOR RINGKØBING AMT

Tilgang fra 1. Oktober 1909—1. Oktober 1910

Herning

Abildtrup, J. H., Snedker
 Holst, N. M., Dyrlæge

Holstebro

Jensen, V., Lærer, cand. phil.

Lemvig

Andersen, A., Tobaksfabrikant
 Buhl, Sagfører
 Nørby, Kr., Læge
 Sørensen, M., Bankdirektør, Vice-
 konsul
 Villemoes, K., Bankdirektør, Teglgården

Ringkøbing

Nielsen, Henry, Sten- og Billedhugger

Borris

Kjær, Jens, Lærer, Tarp

Bøvling

Truelsen, J., Læge

Fabjerg

Jeppesen, P., Mejeribestyrer

Faster

Madsen, P., Gaardmd., Meldgaard

Fovsing

Thomsen, Lærer

Gimsing

Nielsen-Dahl, A., Lærer

Gjellerup

Sørvad, Niels, Grdmd., Langelund

Hee

Bak, J. M., Gaardmand, Bratbjerg

Hjerm

Nørskov-Lauridsen, Lærer

Lyne

Lyne Folkebogsamling (Lærer P. M. Pedersen)

Lønborg

Vestergaard, J. C., Købmand

Sal

Højgaard, P., Gaardmand

Skjern

Korsgaard, P. J., Husejer
Lauridsen, L., fhv. Købmand

Staby

Sørensen, Milter Chr., Sognefoged

Stadil

Nielsen, Knud, Opstrup

Struer

Buchholtz, H., Trafikassistent
Frandsen, Lærer
Fredskild-Nielsen, Assistent
Okkels, J., Assistent
Weirum, O. A., Trafikinspektør

Sædding

Bjerrebo, A. Jensen, Gaardmand
Stenggaard, A., Gaardmand

Tim

Brogaard, S., Gaardmand
Hinkbøl, K. V., Manufakturhandler
Pedersen, Maren, Lærerinde

Ulfborg

Bertelsen, Julius, Højgaard

Afgang fra 1. Oktober 1909—1. Oktober 1910*Herning*

Andersen, Poul, Hotelejer
Bahnert, Arthur, Ølhandler
Barfoed, Marie, Konditorske
Christensen, Bunch-, Købmand
Davidsen, Gæstesvend
Elkjær, J., Gartner
Handberg, Anna, Detailhandlerske
Jensen, N., Tømrmester
Koefoed, Realskolelærer
Pallesen, P., Konditor

Bonde, Jens, Sognefoged
Herping, Andreas, Kommis
Thorstensen, J., Købmand

Vorgod

Aschlund, Apotheker, Videbæk
Bjerrebo, M. T. A., Videbæk

Ølby

Rahbæk, Lærer

Udenfor Amtet

Benedictsen, Aage Meyer, Forfatter,
København
Hansen, Jakob, Sognepræst, Tisted
Jørgensen, Chr., Sognepr., Visby, Thy
Koldborg, Frederik, Sagfører, Ringe
Roesgaard, A., Rodemester, Kbhvn.

*Medlemmer af andre historiske
Samfund*

Garnisonsbibliotheket, København
Hindborg, C., Købmand, Vejle
Møllerup, Museumsdirektør, Kbhvn.
Nationalmuseets 2. Afdeling, Kbhvn.
Thiset, A., Rigsarkivar, København

Holstebro

Aggerholm, R., Partikulier (†)
Christensen, H. H., Lærer
Hansen, E. Falbe, Branddirektør (†)

Lemvig

Fynbo, Garvermester

Ringkøbing

Charles, Savværksejer
Jensen, A., Bankdirektør (†)

Kjørboe, Herredsfuldmægtig
Schjønning, H., Vinhandler (†)

Avlum

Nielsen, Steffen, Ljørring

Dybe

Thybo, Jens, Gaardmand

Helum

Bertelsen, Lærer

Hoven

Eg, J., Møller

Oddum

Nielsen, H. Chr., Gaardmand

Skjern

Frandsen, P., Købmand

Strellev

Jensen, K., Lærer (†)

Tim

Mølgaard, Kr. M., Gaardmand

Ulfborg

Herlevsen, H., Postassistent

Vem

Nielsen, P., Overportør

REGISTER

A.

Aabjerg 95
 Aadum, se Oddum
 Abisgade 83
 Ambus, Christine 83
 Andersen, Milter 110, 114
 Aspe 130
 Avlum 69
 Aulum, Chr., Præst 69
 Ausborg, Elisabeth 75

B.

Balslev, Andreas, Præst i Stavning
 106, 113, 119
 Barfoed, M. K. 139
 Berg, Thomas 112
 Bering, J., Præst i Skjern 107, 122
 Billeskov, Chr. 122
 Birkedal, Vilhelm 142
 Bjerregaard, Jens Jørgensen 151
 Bjerghmand 45
 Blinkenberg, A. P. F. 20
 Bloch, Jørgen Victor 151
 Bloch, Jens 114
 Bovbjerg 137, 164
 Bording 54
 Bork 24, 28, 54, 128, 134, 218, 219,
 232, 234
 Borris 73, 130, 233
 Brasch, Severin, Præst i Tiim 75;
 Chr., Præst paa Holmsland 75;
 Chr., Præst i Dybe 76; Hans, Degn
 i Tiim 78 f.; Urtekræmmer i Kø-
 benhavn 83
 Brejning 54, 55, 129
 Briant, Jonathan 115, 117, 133
 Broacker, Iver, Præst i Staby 74
 Brocdorff, Dtl. 235
 Brændevinsbrænding, ulovlig 162 f.

Brøchner, H. O. 123
 Brødremenigheden 102 f.
 Brøllund, L. 119
 Bure 129
 Büchler, J. C. 91
 Bøgvad, J. 111
 Bølling 129, 229. Herred 227. Her-
 redsfoged 24
 Bötcher, P. J., Præst i Sevel 184
 Bøvling 80

C.

Christensen, Chr., Præst i Møborg
 122; J. C. 14; Laurits, Præst i
 Tiim 82
 Christiansfeld 118

D.

Dalgaard, Chr. V., Degn i Tiim 84
 Dejbjerg 129, 228
 Dybe 76, 130

E.

Egvad 223, 232—34
 Eilertz, Provst 73
 Ejsing 134, 136

F.

Faarehold i Heden 2, 44
 Fabjerg 130
 Felding, N. og S. 1 f., 130
 Filsø 42
 Fiskeri 171
 Fjerdingskirker 229
 Fog, Carl, Kateket i Holstebro 1855
 —64 184
 Forte 66
 Fovsing 124, 130, 133
 Frejr (Frø) 230
 Friedenreich, C. D. 80

Frick, Henrik, Præst 68
 Frost, Amtsprovst 90
 Frølund, Gellerup 230
 Frølund, Kbmd. i Holstebro 192
 Fælled 66

G.

Gellerup 230
 Gerner, H. G. 114
 Gimsing 130
 Gleerup, Distriktslæge i Holstebro 185
 Gossmann, Bernt 74
 Graae, Magdalene 79
 Grubbesholm 26
 Grønwald, P. Z. 235
 Gundorph, J. 124
 Gyldenstjerne, Axel 62; Knud d. æ. 56, 58, d. y. 64; Niels Eriksen 55; Peder 59
 Götzsche, V., Biskop 13
 Gørding 129

H.

Haderup 136
 Hammerum 230
 Handbjerg 137
 Hanning 129
 Hansen, E. Falbe 211; Gert, Brødre-
 menighedens Rejseprædikant 111
 Harboøre 68
 Hardsyssels Provsti 230
 Harpøth, S., 133, 141 f.
 Hauge, A. N. 152
 Haver ved Præstegaarde i Vest-
 jylland 88 f
 Hede 1 f., Hedebrand 46, se Faare-
 hold, Bjergmand, Sandflugt, Hug-
 ormekonger
 Hee 54, 55, 60, 86
 Hein, F., til Stensgaard 219
 Hemmet 109, 128, 134, 220, 232,
 234 f.
 Hjerm 122, 130
 Hodde 54
 Holm, Oluf, Præst i Velling 60
 Holmgaard 80
 Holmsland 56, 72, 75, 119, 129
 Holstebro 56, 124, 130, 136, 157 f.
 Hoven 1, 226, 232, 235
 Hover 68, 72
 Hoveri 95 f.
 Hovvig 72

Hugormekonger 45
 Hvidberg, Jens 79
 Hvidbjerg (Thyholm) 117
 Hygum (mulig i Sønderjylland) 54
 Höyer, J. B., Provst i Hee 86; M.,
 Præst i N. Nebel 109

I.

Idum 130
 Ilderhede 1 f.
 Isager, P. 116

J.

Jacobsen, Jens, Emissær 123, 127
 Jensen, Anders, Præst i Tiim 57;
 Claus, Sysselprovst 231
 Jordan, C. F. 132
 Juel, Hartvig, Biskop 231

K.

Kaalund, J. J. 109
 Kanneurfff, H. R. 78
 Karmark, Mikkel 68; Hilleborg 69
 Kirkebygning 230, (Ilderhede) 10
 Klædedragt 174
 Krag, Johanne Marie 76
 Krarup, Chr 123
 Kratbanke, Kr. 5
 Krigen 1848 177. 1864 184
 Krummedige, Albert, Sysselprovst,
 Biskop 230
 Kruse, Jens, Sysselprovst 231
 Kvong 54

L.

Landbrug 66, 97
 Langebek, Dittl., Sysselprovst 231
 Lassen, Jens, Landsdommer 22 f.;
 Jens, Præst i Tiim 79
 Lauridsen, L., Herredsfoged 24
 Lemming, E. 124
 Linde, Elisabeth Dorthea 80
 Lund, Frans, Brødrem. Emissær 131,
 154
 Lyne 227, 232, 235
 Lyngby, F. L. 121
 Lønborg 134, 222, 232, 234. Løn-
 borggaard 233 f.
 Lønfjord (Nissum Fjord) 47

M.

Madum 53 f., 87, 129
 Medritzer, General 200, 203

Miller, Aug., Præst i S. Bork 26
Müller, Selius, til Lønborggaard 220,
222, 223, 233; H., Rentemester
234 f.

Møborg 70, 80, 121, 129

Møeborg, Chr., Præst i Tiim 70

Møller, Niels, Præst i Holstebro 124;

Mine, Præstekone i Borbjerg 187

N.

Navr 129

Nebel, N. 109, 134

Nees 106, 121

Nissum, N. 106, 112, 124

Nissum, Fjord 34 f. 47 f.

Noe, Laurids 114; Chr. 115

Nørholm 26

Nørre Horne Herred 213, 229

O.

Oddum 128, 214, 232 f.

Olivarius, H. A. 120

Olsen, Borgmester i Holstebro 192

Omme, N. 55; S. 20

Opitius, A. F. 234

P.

Pest 61

Pietismen 76, 102 f.

Podebusk, Pr. 56

R.

Raben, Amalie 187

Rasch, Steno, Forvalter paa Lunde-
næs 27

Rakkere (Tatere) 87, 166 f

Reff, Hans, Sysselprovst 232

Reimer, H. O., Degn i Oddum 214

Repsdorp, Kammeraad 192

Resen 123, 130

Reumert, A., Præst i Holstebro 203

Ringkøbing 54, 56, 60 f., 72. Brø-
dremenigheden 110 f., 114, 129

Rosenberg, H. Chr. 123

Rydhave 187

S.

Sacchius, Jens, Præst i Tiim 67

Sale 134, 229

Sandflugt 41 f.

Sandvad, S. 94

Sauerbrey, Løjtnant 187

Saxtorph, P. 109, 120

Schaumburg, Gæstgiver 193

Schou, A. F., Præst i Hjerm 122

Schouboe, J. 80

Schytte, J., Præst i Bork 27

Sehested, Axel 70, 72; Holger 77;

Knud 68; Niels 74

Sevel 136

Sire 130

Skanderup, Jak., Herredsfgd. 235

Skarrild 1

Skerne 60 f., 106 f., 126 f., 129, 141

Skolevæsen 75

Skoning, Thue, Præst i Tiim 59

Skovgaard, Hans, Sysselprovst 231

Skrumsager 218, 234

Skræppenborg, Peder Larsen 125

Slot, Hans 3

Smedegaard, Laust og Peder 155

Staby 74, 91 f., 234

Stadil 55, 91 f.

Stavning 61, 106, 113, 119, 129

Stern, S., til Viunggaard 221

Stjernehøj (Ulvborg Sogn) 43, 45

Storm, S., Præst i Stadil 90 f.

Strellev (Strelhøj, Strelluf) 225, 232,
235

Studevej 2 f.

Støvring, Jesper 110, 112

Svendborg, Jens, Præst i Tiim 67

Sædding 228

Sørensen, Rasmus, Skolelærer 135

T.

Tang, P. 116; N. Kj. 116

Tange, Vester- 47, 52

Tafteberg, P., Provst 78

Tarm 223, 233

Tatere (Rakkere) 87, 166

Teilmann, C., til Skrumsager 218,
234

Tiim 53 f. Kirkeklokke 59. Tiim-
gaard 58

Troldtoft 44

Tørring 54, 123, 130

U.

Ulvborg 41, 129

Urlev, Jørgen, Præst i Tiim 62

V.

Vandborg 54, 229
Vedel, A. S. 232
Vedersø 61, 91, 95
Vejrum 130
Velling 60, 120, 129
Viftrup, Iver P. 135, 137
Vigerius, Marcus, Kardinal 231
Vinding-Vind 69
Vium, Sønder 221, 229, 232, 234
Vosborg 47, 50, 52, 56, 116

W.

Wallensteins Tog 1629 63

Wassard, J. 109
Winding, Chr., Præst i Avlum 69
Wium, Købm. i Holstebro 192

Z.

Zimmermann, N. 108, 126

Ø.

Ølby-Asp-Fovsing 123, 130
Ølgod 235
Ølstrup 68
Østergaard, Chr., Præst i Husby 120

